

DR VJEKOSLAV VRANČIĆ

UROTA
PROTIV
HRVATSKE

NAKLADNA KNJIŽARA VELEBIT ZAGREB

IZA KULISA PROTUHRVATSKE POLITIKE TALIJANSKIH GENERALA

Možda još za vrijeme ovoga rata, ali sasvim sigurno nakon njegovog svršetka, pružit će se prilika, da se objave izprave sačuvane u hrvatskoj državnoj pismohrani i u ostalim pismohranama o politici i o tadašnjim ciljevima onih talijanskih vojničkih krugova, koji su, okupljeni oko maršala Badoglia, a sporazumno s kraljem Viktorom Emanuelom, pripravljali nečuvenu izdaju Nove Europe, i pokušali je izvršiti.

Ova politika talijanskih generala bila je razplela svoje mreže u svim pravcima, osobito na području Nezavisne Države Hrvatske i na znatnom dielu Balkana, gdje su generali Ambrosio, Roatta i Robotti bili njezini najiztaknutiji eksponenti.

Kada je Mussolinijeva Italija, stupivši u rat protiv Jugoslavije, priznala Hrvatsku kao suverenu državu i kao činbenika novog europskog poredka, počeli su vodeći krugovi talijanske vojske odmah provoditi svoje već prije izradjene osnove glede Hrvatske i Balkana. Iako se nisu mogli pohvaliti, da su bilo kako sudjelovali u stvaranju Nezavisne Države Hrvatske — dapače njih je same sačuvao od strašne sramote u ratu protiv Grčke samo opravdani pohod grubo izazvanog Njemačkog Reicha na europski jugoiztok! — ipak su pokušali proširiti svoju okupatorsku politiku na cijelo područje hrvatske države. Ponajprije su pokušali vršiti pritisak na Mussolinija u tome smislu, da bi trebalo od hrvatskog državnog organizma odkinuti ne samo cijelu hrvatsku jadransku obalu zajedno sa otocima.

nego i zonu hrvatskog područja daleko u zaledju. Kada nisu s time uspjeli, izradili su osnovu, prema kojoj bi se njihov cilj imao postići tako, da bi se tokom rata hrvatska država, premda ju je Italija već priznala i premda je primljena kao saveznik u veliki europski blok država Trojnog ugovora, perfidnom okupatorskom politikom spriečila u početnom učvršćenju svoga organizma i time takodjer i u konsolidiranju, kako bi im bilo lakše, da je kasnije razkomadaju. Ovdje su odmah stvorili dodirna mjesta s neprijateljima Nove Europe i stupili u vezu s neprijateljima hrvatske države!

Kroz pune dvie godine vršili su unatoč brojnih "odlučnih" prosvjeda hrvatske državne vlade najteže progone hrvatskog stanovništva u anektiranim dijelovima Dalmacije, kao i u cijelom okupiranom području — u zapadnoj, južnoj i jugoistočnoj Hrvatskoj. Preko 17.000 Hrvata iz obalnih područja moralo je, kao tobožnji nepomirljivi neprijatelji talijanskog naroda, otići u sabirne logore. To je bila jedna u nizu mjera i sredstava vlasti, koje su služile njihovoj politici i njihovim ciljevima. U području gornjeg Hrvatskog Primorja i u širokom području, koje su zaposjele njihove okupatorske čete, vršili su svoj postupak na temelju paklenski smišljene osnove: smišljenog nečuvenog izazivanja hrvatskog stanovništva, od kojega su velik broj očajnika na taj način otjerali u šume. Zatim su se stavili u dodir sa četnicima Draže Mihajlovića, kojima su na hrvatskom području pod njihovom okupacijom ostavili podpuno slobodne ruke za njihovu djelatnost protiv hrvatskog naroda. Mihajlovićeve četničke bande puštali su najspremnije iz Crne Gore i Srbije u Hrvatsku, da, zvali su ih i upravo slali; osim toga huškali su onaj dio srbsko-pravoslavne manjine, koji nije bio odan hrvatskoj državi, da sudjeluje u četničkim protuhrvatskim djelatnostima. Dok su na jednoj strani organizirali građanski rat jednog diela pravoslavne manjine protiv hrvatskog naroda, na dru-

koj su strani na svaki način podupirali buntovno djelovanje Moskve u krugovima pravoslavne manjine na hrvatskom području, davajući im oružje, streljivo i živu namirnicu. I nakon što su u hrvatskom obalnom području svojim terorom otjerali brojne Hrvate u šume, ustali su protiv hrvatskog stanovništva još i oružjem u ruci, razarajući i paleći hrvatska sela, ubijajući Hrvate i prouzročivši teški prehranbeni položaj.

Machiavelli, sa svojom perfidnom politikom bio je prema njima samo skromni početnik...

Premda je prilikom sklapanja rimskih ugovora, kojima su bili određeni politički odnosi između obih jadranskih država, hrvatskom državnom poglavaru bilo dano svečano obećanje, da će se talijanska vojska povući iz Hrvatske, budući da njezina prisutnost u Hrvatskoj nipošto nije potrebna; generali Ambrosio, Roatta i drugi znali su to izigrati, te su se što više trudili, da bi proširili okupacionu zonu na cijeloj liniji sve do Save. Hrvatskim su četama branili svaki pristup u zaposjednutu zonu, što više i onda, kada su progonile pobunjeničke bande. Ne samo to — svaki se oružani podhvat hrvatskih ili njemačkih oružanih snaga protiv boljševičkih banda Titovih ili četničkih banda Mihajlovićevih morao zaustaviti na crti, koja je u Hrvatskoj označivala granicu talijanskog okupacionog područja. Unutar zaposjednuto područja spriječavali su osim toga svako stvaranje hrvatske vojske. Dok su širokogrudno oboružavali partizane i četnike, ostala su samo na papiru sva obećanja, prema kojima će Talijani savezničkoj hrvatskoj državi pomagati u naoružavanju njezinih oružanih snaga, a zbog svake pomoći, koju je pružao Reich hrvatskim oružanim snagama, pokazivali su prave napadaje biesa.

Kadgod je započeo dobro pripremljeni podhvat većeg stila protiv partizana ili četnika, pružali su talijanski generali banditima, koji su bježali, utočište u području okupacione zone, odakle su zatim, obskrblje-

ni talijanskim oružjem, ponovno upadali u netom očišćeno područje.

Bez obzira na ostvarivanje gore navedenih ciljeva, pokušavali su talijanski generali na područjima Hrvatske, Crne Gore, Albanije i Grčke, kao i u Sandžaku, Novi Pazar i u zapadnoj Macedoniji stvoriti temelje za akciju, koja je trebala biti uperena protiv Njemačke i koja bi za njih prilikom sklapanja posebnog mira sa zapadnim vevlastima ili prilikom izdajničkog prelaza na drugu stranu trebala služiti kao povoljna hipoteka.

Jasno je, da mlada hrvatska država nije bila u položaju niti je imala mogućnosti onemogućiti ovu urotničku djelatnost na svom vlastitom državnom području. Raznovrstni razlozi i važni obziri doveli su hrvatsku državnu vladu u položaj, u kojemu se morala ograničavati samo na to, da diplomatskim putem ulaže prosvjede i da pokuša koracima u službenom Rimu doskočiti ovoj macchiavellističkoj igri.

Politički rječnik za sada ne raspolaže s izrazima, koji bi mogli podpuno označiti perfidnu politiku talijanskih generala u cijeloj njezinoj strahoti. U isto doba, kada je Italija na afričkom tlu na strani Njemačke vodila rat protiv saveznika, u isto doba, kada su njezine čete, iako samo u skromnom broju, sudjelovale na iztočnom bojištu u borbi protiv boljševizma, suradjivali su na području Nezavisne Države Hrvatske, talijanski generali s Mihajlovićevim četnicima, koji su klicali bivšem kralju Petru, Churchillu, Rooseveltu i Staljinu, na uništenju hrvatskog naroda i države i činili sve, kao pomagači boljševičkih partizana, kako bi omogućili što veći polet boljševičkoj akciji u Hrvatskoj. Jasnije i oštrije nego bilo gdje ocrtavali su se na području hrvatske države obrisi njihove politike uperene protiv Nove Europe i novog europskog duha.

Vjerojatno nije potrebno posebno naglasiti, da su na cijelom području Hrvatske, koje su zaposjeli, nemilosrdno pljačkali. Nemoguće je opisati biedu i patnje

hrvatskog stanovništva pod njihovom vladavinom. Oni su činili sve, kako bi gospodarski i novčano uništili hrvatsku državu. Ugovorom određene granice prema Italiji imala je Hrvatska kroz celo to vrijeme samo na papiru! Povlačenje crte zaposjednutog područja kroz samu sredinu Hrvatske, značilo je podupiranje kriomčarenja i odvlačenje svih mogućih hrvatskih proizvoda u Italiju, ujedno i sredstvo za nabijanje ciena u Hrvatskoj kao i sredstvo za rušenje vrijednosti hrvatskog novca.

Tisuće i tisuće Hrvata pale su žrtvom ove odvratne macchiavellističke politike. Nažalost morali su također i mnogi junački sinovi njemačkog naroda na području hrvatske države položiti svoj život kao žrtve ovih talijanskih generala, koji su pojam savezničke vjernosti (kako su ga oni shvaćali) i pojam časti doveli ad absurdum, nanoseći međutim ovom prilikom i svom narodu moralnu i materialnu neprocjenjivu štetu.

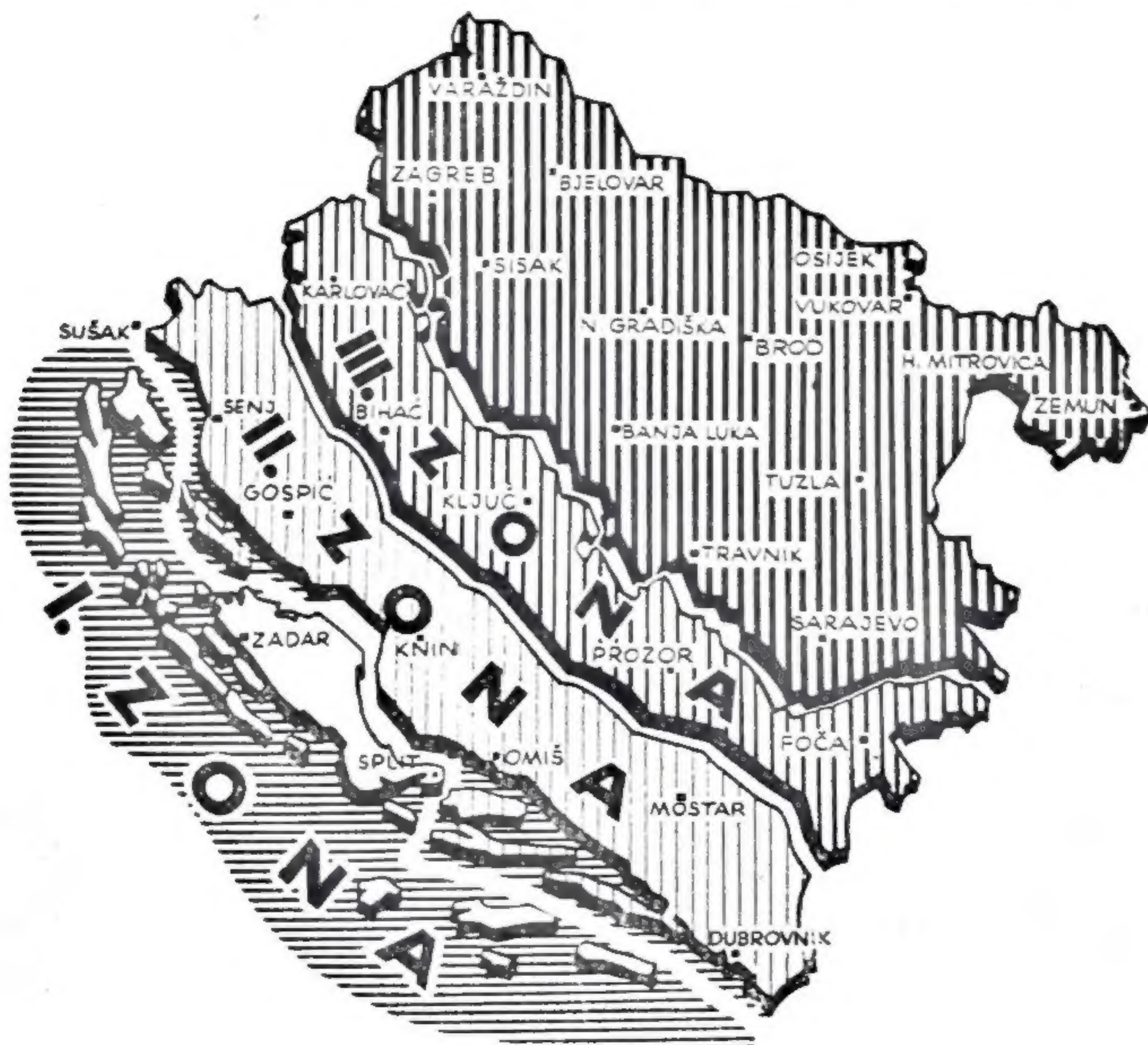
Svršetak ove prikazane djelatnosti predstavljao je pokušaj, da se u času nečuvene izdaje Njemačkoj i Europi zabode bodež u ledja, da se sprieči ujedinjenje nepravedno odkinute jadranske Hrvatske s maticom zemljom i da se veliki dio Balkana potakne na oružanu pobunu protiv Njemačke i Europe. Za Njemačku, za ovu Europu predstavlja Hrvatska sa svoje strane nepokolebljivo vjernog saveznika, ne samo po mjeri žrtava, koje je hrvatski narod doprinio za svoju vlastitu slobodu, kao i za slobodu Europe do danas na iztočnom i na ovdašnjem bojištu, nego i prema čvrstoj i neslomivoj odluci hrvatskog naroda, da ostane vjeran zakonima svog vlastitog života i obstanka, koji ga zakoni nerazdruživo vežu s Europom i Velikim Njemačkim Reichom — tim više, što mu je njemački narod pomogao, uspješno završiti stoljetnu borbu za slobodu i državnu nezavisnost.

Z a g r e b , polovicom studenoga 1943.

MATIJA KOVAČIĆ

UVOD

Kada je 27. ožujka 1941. došlo do rata između Jugoslavije s jedne strane i Njemačkog Reicha i Italije s druge strane, onda je talijansko vrhovno vojničko zapovjedništvo preuzelo na sebe obvezu vojnički zauzeti i do daljnjega zaposjesti hrvatske otoke na Ja-

Zioglasne »zone« u kojima je haračila II. armata. U ovom dokumentarnom prikazu često će se spominjati I., II. i III. zona. Na ovoj karti vidi se, dokle su se protezale te »zone«.

dranu i područje hrvatskih zemalja, koje se proteže između morske obale i crte, koja polazi s kasnije hrvatske granice izpod Bregane, te ide na Klinča selo, zatim neravnom crtom zapadno od Gline, onda crtom do Sasine kod Sanskog Mosta. Jezera kod Jajca, na Donji Vakuf, zatim planinom Štit, južnim rubovima Bjelašnice i Jahorine na na Ustipraču i Bielo Brdo, na istočnoj granici Hrvatske.

Ova je crta tada dobila ime »demarkacione crte«, pa će i u našem prikazu biti kao takva spominjana.

Postavljenu vojničku zadaću preuzela je na sebe II Armata talijanske vojske. Kako je ona tu zadaću izvršila, prepuštamo ocjeni vojničkih stručnjaka, jer nije naša zadaća, da se time bavimo.

Medju ostalim činbenicima talijanskog javnog i političkog života nastojali su i generali talijanske II. Armate, na čelu sa tadašnjim svojim zapovjednikom generalom Ambrosiom, svim silama izkoristiti slom bivše države za ostvarenje svojih imperialističkih težnja, kojima je imala pasti žrtvom ne samo ciela Dalmacija, nego i jedan široki pojas u njenoj pozadini.

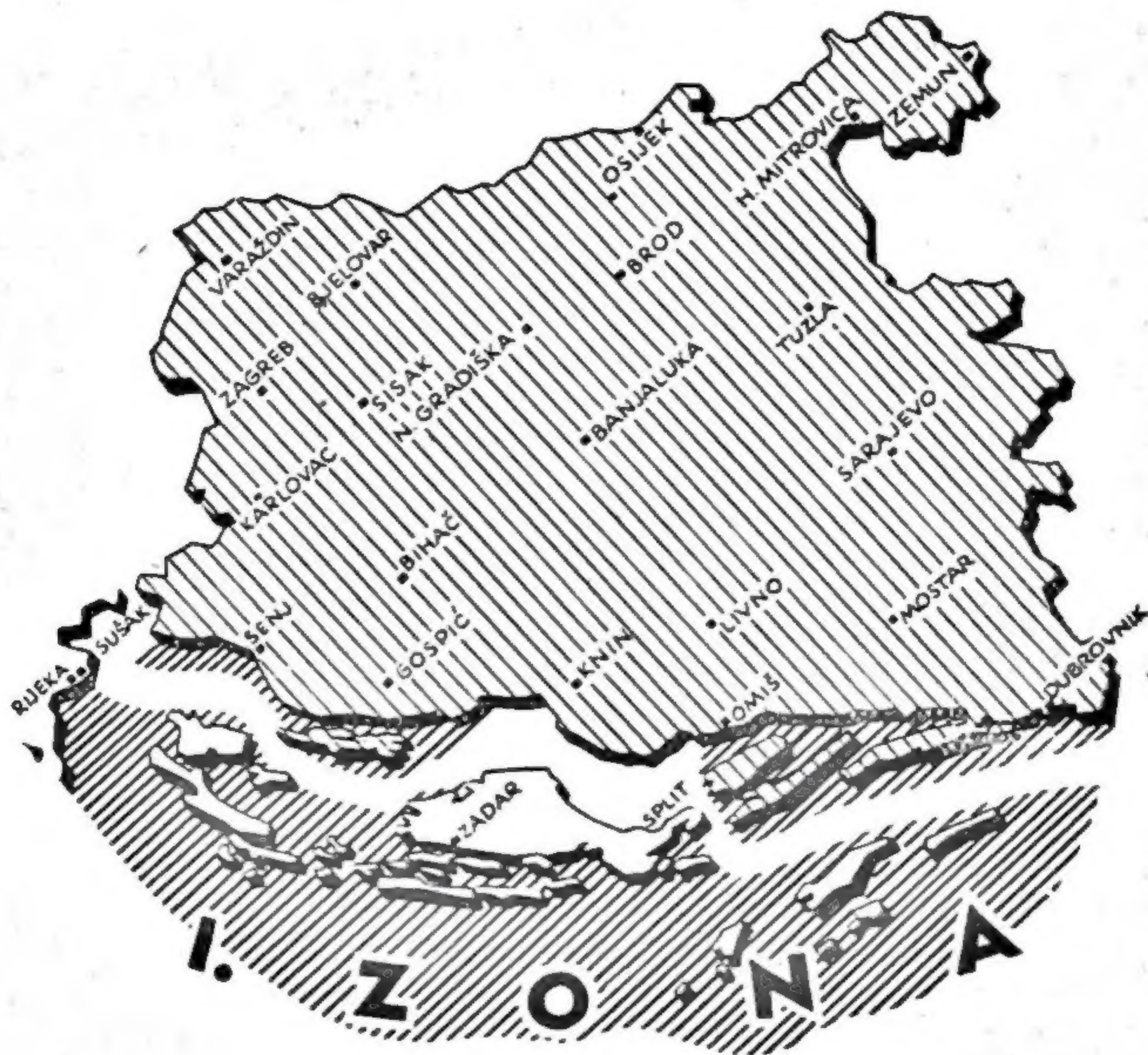
Odmah nakon ulazka u Dalmaciju nastoji zapovjedništvo II. Armate naći ljude, koji će talijanskoj vladi upraviti predstavke za pripojenje ciele Dalmacije Italiji. Ali II. Armata nalazi samo malu skupinu bivših jugoslavenskih političara pravoslavaca iz Kninske krajine, na čelu s drom Nikom Novakovićem zvanim Longo, koji takvu predstavku i šalje u Rim posredstvom talijanskog prefekta u Zadru. Drugu predstavku poslala je skupina od nekoliko Talijanaša iz Dubrovnika, koja je tražila pripojenje Italiji i ovog starog hrvatskog grada i hrvatskog kulturnoga središta.

Nastojanje II. Armate domoći se Dalmacije osjetilo se i za vrijeme pregovora o razgraničenju, vodjenih između Hrvatske i Italije. Zahtjev talijanskih generala išao je za tim, da se Hrvatskoj nametne granica, koja bi išla duboko u unutrašnjost hrvatskog narodnog područja.

Kada to generalima nije u cijelosti uspjelo za vrijeme odredjivanja granica, onda su oni tražili i postigli, da se pojas iza nametnute granice — do crte, koja polazi

kod Severina na Kupi, zatim ide ravna na Tounj, Plitvička jezera, pa onda Plješivicom, ravnom crtom na Šator planinu, Cincar planinu, Prenj planinu i svršava kod Volujaka na istočnoj granici Hrvatske — razvojači, što je došlo do izražaja i u Rimskim ugovorima od 18. svibnja 1941.

Tokom svog kasnijeg djelovanja nazvalo je zapovjedništvo II. Armate iz upravno-tehničkih razloga područje anektirane Dalmacije I. zonom, hrvatsko državno područje između nametnute granice u Dalmaciji i na-

prired spomenute crte II. zonom, a područje sjevero-istočno od ove crte do demarkacije crte III. zonom.

I mi ćemo se u našem prikazu češće poslužiti imenom ovih zona radi jednostavnosti, a i radi toga, jer su ova područja bila podvrgnuta različitim vojničkim i upravnim postupcima, koji opravdavaju i uporabu ovih naziva.

POLITIČKI CILJEVI II. ARMATE

Osokoljeni laganim »uspjesima« u svome »pohodu« u Dalmaciji u travnju 1941. godine, gdje je, uzgred rečeno, talijanska vojska bila kao saveznička prijateljski dočekana od hrvatskog pučanstva i gdje nije naišla ni na kakav odpor, jer je srbska vojska već bila razoružana od hrvatskog pučanstva, preuzeli su generali II. Armate na sebe zadaću, da na drugi način dodju do svoga cilja, do pripojenja ciele Dalmacije talijanskom imperiju.¹⁾

Zapovjedništvo II. Armate izabralo je u tu svrhu tri puta: uništiti izravno što više Hrvata u anektiranoj Dalmaciji, poništiti sve povjestne hrvatske znakove Dalmacije i izkoristiti stare političke zadjevice izmedju onih pravoslavnih, koji se ne osjećaju Hrvatima, i Hrvata katolika, te nahuškati jedne na druge, da se u međusobnoj borbi potamane.

Za provedbu svoje namjere, nalazi II. Armata pomoćnike u bivšim velikosrbskim političarima dru Niki Novakoviću, dru Novici Kraljeviću, Dobrosavu Jevdjeviću, četničkom vojvodi i predsjedniku srbske »Narod-

¹⁾ Svima su nam još u svježoj uspomeni komedije talijanske vojske »o zauzimanju Dalmacije«, koje je II. Armata upriličila za slikopisno snimanje u promičbene svrhe. Sjećamo se tako »zauzimanja na juriš Sustipana u Splitu, mjestu Raba, Šibenika i t. d., kada tamo uobće nije bilo neprijatelja. Jedan takav slikopis davan je na Sušaku, ali je nakon prve predstave morao biti obustavljen, jer cenzura nije primietila, da se kroz redove talijanskih vojnika, koji se tobože nalaze u punoj borbi s neprijateljem, mirno šeće jedna majka s djetetom u kolicima i sa smijehom promatra upriličenu lakrdiju

ne odbrane« vojvodi Iliji Birčaninu Trifunoviću, generalu Blažu Gjukanoviću i drugima.

Za usluge, koje će ovi političari učiniti II. Armati, obvezuje se ona prema njima na teritorialne ustupke hrvatskog državnog područja Crnoj Gori i Srbiji, pa se tako ova borba prenosi i na pravoslavno pučanstvo Hercegovine i jugoistočne Bosne, koje, po nalogu svojih

vodja i po želji II. Armate, preuzimlje na sebe zadaću izkorieniti hrvatsko muslimansko i katoličko pučanstvo u tim krajevima.

Dok II. Armata imade pred očima imperialističke ciljeve Italije na Balkanu, dotle srbski političari vjeruju u pobjedu englezkog oružja i pripremaju tlo za buduću Veliku Srbiju.

II. Armata talijanske vojske i srbski političari imaju različite konačne ciljeve, ali im je blizki cilj jednak: uništiti što više hrvatskog pučanstva na hrvatskom

narodnom i državnom području, koje žele dobiti talijanski imperijalisti, odnosno Velikosrbi.

U svrhu postignuća ovoga cilja osnivaju se navalna središta protiv Hrvatske u Splitu, Zadru i Dubrovniku. U tim mjestima rade ruku o ruku spomenuti srbski političari i talijanski generali uz pomoć talijanskog guvernera u Zadru i talijanskog konzula u Dubrovniku.

Već od svoga dolazka u Hrvatsku cielo je zapovjedništvo II. Armate u rukama dvorskih ljudi, anglofilskih generala: Ambrosia, Dalmazza, Monticellia, Spiga, Piazzonia, Armellinia, Amica i drugih, pa zato rad zapovjedništvu II. Armate na razaranju Nezavisne Države Hrvatske nije težak, jer ne mora imati obzira ni prema odredbama Rimskih ugovora, kojima je talijanska vlada preuzela »jamstvo za političku nezavisnost i teritorialnu cjelovitost« Hrvatske, niti prema Osovini, koja je nosilac novog europskog poredka, a čijim se sastavnim dielom II. Armata nije zapravo nikad ni osjećala, niti je prema duhu sporazuma djelovala, a da i ne govorimo o možebitnim obzirima prema Hrvatskoj.

Tako je mlada hrvatska država, još neorganizirana i bez odgovarajuće oružane snage, imala protiv sebe već od prvog dana svoga obstanka jednu vojsku od preko 200 tisuća vojnika, koji su se nalazili na hrvatskom državnom području i bili vodjeni od biranih časnika, vještih zakulisnoj i nepoštenoj borbi. Kao lojalan član Trojnog pakta i čuvajući svim sredstvima teško stečenu državu, hrvatska je vlada mogla tome neprijatelju suprotstaviti samo nejednaka sredstva borbe diplomatskim putem. Hrvatska je vlada posredovala i prosvjedovala kod II. Armate i u Rimu na tisuće puta, zapravo prilikom svakog pojedinog prestupka talijanske II. Armate na hrvatskom narodnom području, a uložila je preko svoga poslanika u Rimu dra Perića bezbroj najoštrijih prosvjeda talijanskoj vladi.

Nije naša zadaća prikazati ovdje cielu diplomatsku djelatnost hrvatske vlade, jer bi time prešli postavljenu zadaću; mi želimo upoznati javnost sa sustavnim radom II. Armate na uništenju hrvatskog življa i rušenju hrvatske države, pa ćemo zato objaviti najvažnije događaje iz te nejednake borbe.

PROGONI HRVATA I PODPOMAGANJE POBUNJENIKA

Da bi došla do svoga cilja uništiti što više Hrvata i zvesti obći nered u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, kako bi na osnovu toga mogla poduzeti daljnje korake za rušenje Nezavisne Države Hrvatske, počela je II. Armata već u svibnju 1941. s progonima hrvatskog življa u anektiranoj Dalmaciji, s pripremanjem pobune pravoslavaca protiv Nezavisne Države Hrvatske i s rušenjem autoriteta hrvatske vojske i hrvatskih građanskih oblasti, dakle već u prvim danima obstanka mlade države, kada se crnilo na Rimskim ugovorima, »o podupiranju svim sredstvima političkog razvoja i napredka« Hrvatske još nije bilo ni osušilo.

Zapovjedništvo II. Armate talijanske vojske ušlo je već tada u neobjavljeni rat protiv Nezavisne Države Hrvatske, te je taj rat vodilo najpodmuklijim sredstvima, koja su hrvatski narod koštala more krvi i milijarde narodnog imetka, i nastavilo ga sve do svoje neslavne propasti u rujnu 1943., kada je ta ista II. Armata bila razoružana od domobrana, ustaša i savezničke njemačke vojske.

II. Armata nije se ni tada zadovoljila s onim nedaćama, koje je naniela hrvatskom narodu, nego je prije svog razoružanja, gdje je mogla ,predala ratno tvorivo partizanima, ili sama nastavila borbu na strani partizana proti hrvatskoj i njemačkoj vojsci.

Prvi progoni Hrvata u anektiranoj Dalmaciji i na otoku Pagu, koji je sastavnim dielom hrvatskog državnog područja, počinju u svibnju 1941. Tada su u anektiranoj Dalmaciji uhićeni iztaknuti Hrvati, koji su sudjevali u Ustaškom pokretu.

Na otoku Pagu prisiljava se radnike solane, da svoju djecu upišu u »Fascio«.

U anektiranoj Dalmaciji razoružava se sve Hrvate, a Srbima se dopušta zadržati oružje.

U Zadru se kupi, pod vodstvom dra Novakovića i dra Mijovića, srbska politička emigracija, koja nalazi punu pomoć talijanske vojske i talijanskih građanskih oblasti.

Talijanski dužnostnici stvaraju odmah veze sa srb-skim elementom u anektiranoj Dalmaciji i uzimaju u službu bivše jugoslavenske oružnike pravoslavce, koji po talijanskom nalogu vrše uhićenja iztaknutih Hrvata.

Poslije odredjivanja granice, u drugoj polovici svibnja 1941., prevoze Talijani vojničkim kamionima veliki broj odraslih pravoslavnih mužkaraca iz Kninske krajine u anektiranu Dalmaciju.

Talijanska vojska upotrebljava te prebjega za organiziranje četničkih postrojba na anektiranom području te ih huška protiv Nezavisne Države Hrvatske.

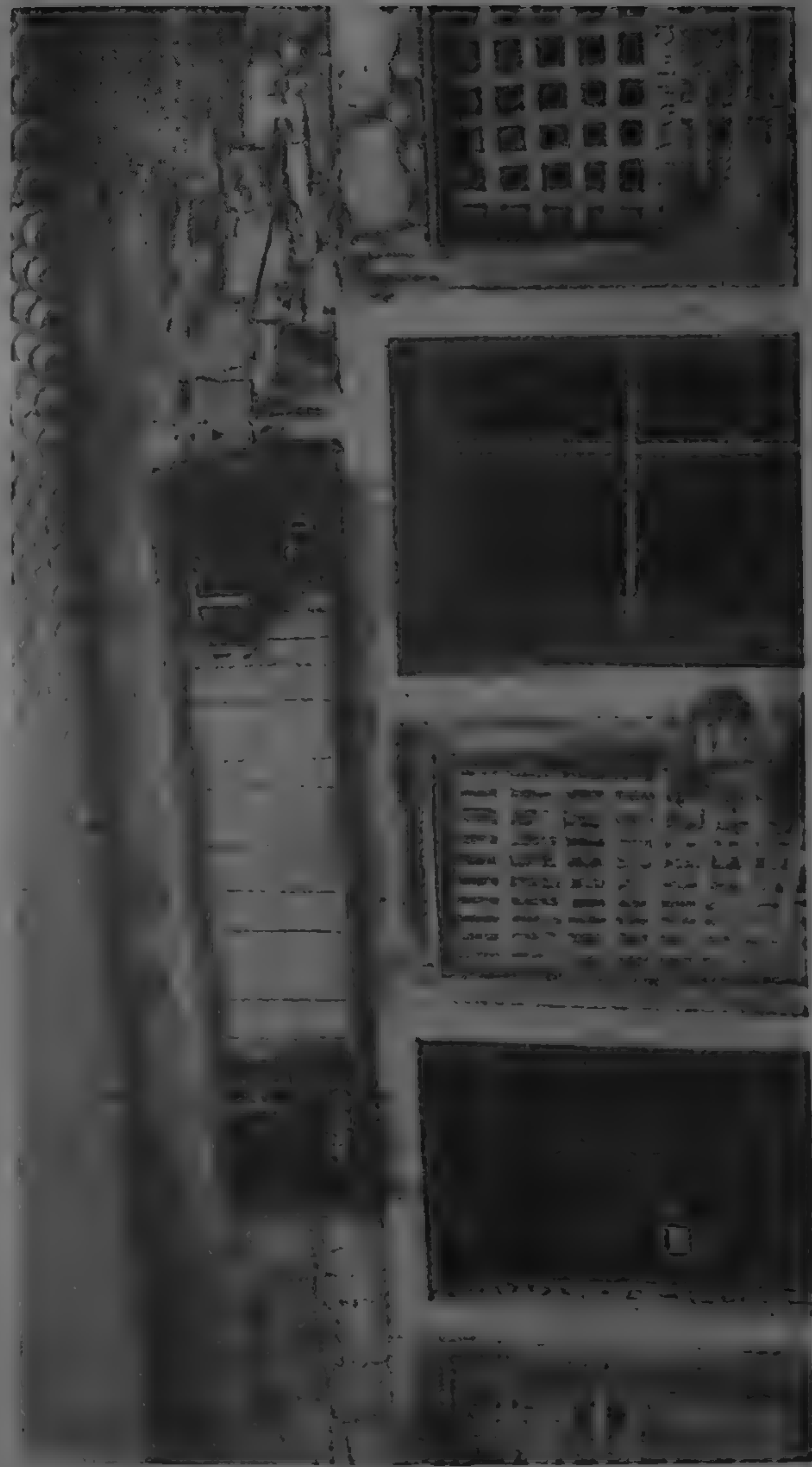
U lipnju 1941. pojačavaju se progoni Hrvata u anektiranoj Dalmaciji. Gdje je to moguće, prepušta se taj progon pravoslavnom elementu, kako bi se što jače zavadilo pravoslavne i katolike. U tu svrhu dopušta se organizacija četnika u Kistanju, Bribirskim Mostinama i Smilčiću, a uredjuje se i jedan četnički logor na otočiću Lazaret kod Preka.

Koncem lipnja 1941. četnici već počimlju ubijati hrvatske seljake u okolici Zadra. U selu Rupe ubijen je medju ostalim i 73-godišnji starac Šime Mandušić. U lipnju 1941. mora bježati iz Kistanja 20 uglednih Hrvata pred strahovladom četnika, a to talijanske vlasti mirno promatraju.

Napadaji na hrvatsko pučanstvo sliede u okolici Obrovca, kod Bruška i u Bilišanima.

Četnici se skupljaju u većim skupinama kod Žegara, a oružje se za njih skuplja u selu Medvidja u anektiranoj Dalmaciji. Jedan logor četnika organiziran je sa znanjem talijanske vojske u Donjem Erveniku.

Hrvatska vlada prosvjeduje najoštrije protiv ovakvog rada II. Armate i građanskih oblasti u Zadru, ali dobiva odgovor, »da ti navodi ne odgovaraju istini i da

Razbijeni hrvatski nadpisi u Splitu. U lipnju 1941., poduzela je II. Armata razne mjere, da se izbriše hrvatski značaj dalmatinskih gradova.

tvrdnje o pomoći četnicima vriedjaju osjećaje talijanske vojske.«

Progoni Hrvata počinju tada i u ostalom dielu anektirane Dalmacije.

U Trogiru su teško zlostavljani Hrvati Vicko Rigi i sudac Matejčić, a u Šibeniku obkoljena je 11. srpnja 1941. Narodna kavana, iz koje su izvedeni ugledni Hrvati, na čelu s bivšim narodnim zastupnikom Danom Škaricom, pa su zatim tučeni i prisiljeni uzimati ricinus, pomiešan s mineralnim uljem.

Progoni se nastavljaju u Šibeniku, Splitu, Kaštelima, Trogiru, Solinu i u drugim mjestima anektirane Dalmacije u srpnju 1941.

U Kaštelima je zlostavljan i poznati kipar Marin Studin.

Talijanska vojska II. Armate ne ograničuje se samo na progon Hrvata u anektiranoj Dalmaciji, nego već počinje s tim progonima i na području Nezavisne Države Hrvatske. U selu Strožanac kod Omiša napali su talijanski vojnici i tukli sakupljeni hrvatski narod, a kada je protiv toga prosvjedovao prisutni veliki župan župe Cetina Ante Luetić, navalili su i na njega nataknutim bodovima, pa se samo njegovoj hladnokrvnosti ima zahvaliti, da nije došlo do većeg zla.

Na prosvjede hrvatske vlade izmotavale su se talijanske vojničke oblasti raznim izmišljotinama, a kada je uložio prosvjed i jedan visoki crkveni dostojanstvenik kod zapovjednika talijanske vojske u Splitu, dobio je odgovor, da on, zapovjednik »ne osudjuje te postupke, jer se Dalmatinci ne bi smjeli osjećati Hrvatima, nego bi morali biti sretni, što im se omogućuje da postanu Talijani«.

Uzporedo s time poduzete su u lipnju 1941. razne mjere, da se izbriše svaki hrvatski vanjski značaj dalmatinskih gradova.

Na Rabu je 19. lipnja 1941. skinuta i razbijena spomen-ploča »Liepe naše«, u Korčuli je skinuta spomen-ploča Kralja Tomislava, u Splitu spomen-ploča Trumbiću, odstranjen je Meštrovićev spomenik Grgur Ninski a početkom srpnja razbijeni su u Splitu pod zaštitom redarstva svi hrvatski nadpisi na trgovinama. Istu sud-

binu doživljava i Trogir par dana kasnije. Sva hrvatska društva u anektiranoj Dalmaciji zatvorena su i zabranjena

U međuvremenu se nastavlja s organiziranjem pobunjenika proti Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. U tu svrhu potreban je talijanskoj vojsci Obrovac, koji je razgraničenjem pripao Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Obrovac je važna točka za prebacivanje pobunjenika na hrvatsko državno područje. Radi toga imenuje Zadar sporazumno s II. Armatom svoga političkog komesara za Obrovac u osobi Cettinea, a radi toga odstranjeni su 14. lipnja 1941. silom i hrvatski oružnici iz Obrovca na traženje Cettinea, koji otvoreno suradjuje s pobunjenicima. Na 18. lipnja 1941. spriečen je zatim dolazak jedne hrvatske oružane postrojbe u Obrovac. Karabinjeri tuku tom zgodom one hrvatske seljake, koji su hrvatskim vojnicima donieli hranu. Na 9. srpnja 1941. izagnan je iz Obrovca hrvatski kotarski sudac Lucijan Hanzalek i glavar poreznog ureda Gajo Karari, koji moraju ići pješice do najbliže željezničke postaje Gračac. Cettineo zatim odpušta iz obćine sve namještenike Hrvate i namješta dva Srbina. od toga jednoga, koji je bio kažnjavaan zbog prostog zloćina.

Hrvatska državna vlada prosvjedovala je u Rimu nekoliko puta u slučaju Obrovca. ali na prosvjede nije nikada dobila pravog odgovora.

Tako Obrovac postaje središtem četnićke organizacije za anektirani dio Dalmacije i nesmetan most za prebacivanje pobunjenika u Hrvatsku. Što više talijanske oružane snage spriećile su u tu svrhu i zatvaranje toga diela hrvatske granice, kako bi mogle, u svrhu podizanja pobune u Hrvatskoj, nesmetano prebaciti četnike preko hrvatske granice.

U drugoj polovici srpnja 1941. stižu iz Zadra i Šibenika viesti, da četnici otvoreno govore, da će po nalogu srbske vlade iz Londona, a pošto je Sovjetska Unija ušla u rat, doskora napasti hrvatsko državno područje. Četnićki prvaci vidjaju se u društvu predstavnika talijanskih vojnićkih i politićkih oblasti u Zadru, Splitu i Šibeniku. Dr. Niko Novaković stalno je na putu između Zadra, Šibenika i Splita. On u zapućku nosi znak

ELENCO DEI NUOVI NOMI DELLE VIE

S P A L A T O

POPIS NOVIH NAZIVA ULICA

LIT. 4.—

Brisanje hrvatskih tragova. Sve ulice u Splitu morale su preko noći dobiti talijanska imena. Ovo je naslovna stranica talijanskog popisa ulica u Splitu s malim dielom popisa novih naziva.

A

Alberti (degli) Giovanni — Via — Bregovita ulica
 Alighieri Dante — Via — Katarine Zrinjske ulica
 Allacevich Giuseppe — Via — Gotska ulica
 Ancona — Via — Na Gorici
 Andreoli Pietro — Via — Kliška ulica
 Antiquario Giovanni — Via — Borčićeva ulica
 Antonio (San) — Via — Antonova ulica
 Aosta (dei) Duchi — Via — Hajduk Veljka i
 Hranilovića ulica
 Aprile 15 — Via — Sinjska ulica
 Arcidiacono Tommaso — Via — Arcidjakonova ulica
 Argentea Porta — Campiello — Poljana Kraljice Jelene
 Armata (della) II^a — Viale — Ulica XI Puka
 Arscindi Gargano (degli) — Campiello — Iza Lože
 Asmara — via — Supavalski Put
 Aurea Porta — Campiello — Porta Aurea
 Aureliano Imperatore — Via — Glicerijeva ulica
 Avoscani Giovanni — Via — Ivana Lučića ulica

B

Baglivi Giorgio — Via — Ljubomira Krausa ex Potok
 Baiamonti Antonio — Piazza — Poljana Regenta
 Aleksandra
 Baiamonti Giulio — Via — Hvarska ulica
 Balbo Italo — Riva — Strosmajerova obala
 Battisti Cesare — Via — Svačićeva ulica

Prva stranica talijanskog popisa ulica u Splitu

dalmatinskog grba, zavijen napola u crninu u znak žalosti, što cijela Dalmacija nije pripala Italiji. Istim znakom kite se i talijanski vojnici i iredentisti u Dalmaciji.

Kako vidimo, talijanski su generali vrlo vješto izkoristili stare političke borbe između pravoslavnih i katolika u Dalmaciji, što je njihovim namjerama vrlo dobro dolazilo, jer se time počelo iztrebljavanjem i katoličkog i pravoslavnog elementa u Dalmaciji, na čije bi mjesto, imali doći kolonizatori iz Italije, koji bi Dalmaciji imali dati talijanski značaj.

Gdje nije bilo pravoslavnog elementa, nego su živjeli isključivo katolici, tamo se II. Armata poslužila drugim postupcima. To osobito vrijedi za Split i okolicu, gdje je od prije postojao stanoviti komunistički pokret među lučkim i tvorničkim radnicima. II. Armata naravno nije poduzela ništa proti komunistima, nego je u okolici Splita, u Kaštelima, Solinu, Trogiru, pa i na hrvatskom državnom području u Klisu, počela nemilosrdno zlostavljati mirne hrvatske seljake, tako da je nezadovoljstvo protiv talijanske vojske postajalo danomice sve veće.

Da bi ti progoni bili još obsežniji i žešći, počinju komunisti Splita s djelima sabotaže na cestama, željeznicama, brzojavnim i brzoglasnim uređajima. Komunisti su bili svjestni, da će to izazvati nove progone nedužnog pučanstva i da će na taj način natjerati vođu na svoj mlin. Prva takva djela sabotaže događaju se 14. srpnja 1941. u okolici Splita. Talijanska oružana snaga počela je na to obćim progonom pučanstva, ne tražeći i ne ustanovljujući krivce, nego kažnjavajući od reda nedužan narod. Vodeći komunisti Splita iskorišćavaju ove događaje te počinju organizirati pobunu zlostavljanih i poniženih pod svojim vodstvom.

Prva skupina komunista napušta Split početkom kolovoza 1941., prikuplja se u Mravincima i Solinu, a poslije toga odlazi u Mosor i na područje sinjskog kotara, odakle 10. kolovoza 1941., počinje velikom sabotažom na prometnim vezama.

Talijanska oružana snaga, slijedeći proračunano svoj cilj, uzima to kao novi povod za zlostavljanje seljačkog pučanstva u okolici Splita, koje se od tada nalazi između batine talijanske vojske s jedne strane, i

vješto postavljene komunističke promičbe s druge strane. vodjene zamamnom parolom »borbe protiv okupatora«. Tako hrvatski dalmatinski seljak, nezaštićen i izložen najgorem zlostavljanju, gord i ponosan, spašavajući svoj goli život pred pobješnjelom soldateskom II. Armate, bira put u šumu, da tu protiv svoje volje postane kasnije slipeim orudjem u rukama komunista, koji mu se prikazuju kao prijatelji i obećavaju mu oslobodjenje od talijanskog robstva.

Talijanska II. Armata odtjerala je batinom hrvatskog dalmatinskog seljaka u šumu, izručivši ga na milost i nemilost vještim komunističkim vodjama.

Tako je konačno II. Armata postigla u anektiranoj Dalmaciji ono, što je htjela: ona je organizirala četnike i nahuškala ih protiv Hrvata i Hrvatske, ona je upotriebila pravoslavce za progon hrvatskih prvaka i time produbila jaz izmedju pravoslavnih i katolika, ona je batinom otjerala hrvatske seljake iz okolice Splita u ralje komunističkih vodja. Krvavo kolo u Dalmaciji zaigrano je na veselje generalâ II. Armate.

II. Armati uspjelo je u roku od nepuna 4 mjeseca gurnuti pravoslavnima nož u ruku protiv Hrvatske, da oni mjesto Talijana povedu borbu protiv hrvatskoga naroda, žrtvujući time i sami sebe.

II. Armata talijanske vojske otvorila je time istodobno sve žile na tielu hrvatskog naroda i na tielu onih pravoslavaca, koji se ne osjećaju Hrvatima, iz kojih je onda potekla krv, čije se prolievanje ni danas nije zaustavilo na zlurado zadovoljstvo naših zajedničkih neprijatelja.

POBUNA U KNINSKOJ KRAJINI

Oko 20. srpnja 1941. pojačavaju se viesti o pohodu četnika iz anektirane Dalmacije na Hrvatsku. Na povne prosvjede hrvatske vlade, talijanska vojska, posve naravno, ne poduzimlje ništa protiv toga. Četnici Kninskoj krajini, koji su osokoljeni držanjem talijanskih vojničkih vlasti, pa 26. srpnja 1941. dižu pobunu u okolici Knina i Gračaca, pošto su im u velikom broju pridošli četnici, naoružani i postrojani u anektiranoj Dalmaciji.

Prije podizanja pobune postignut je sporazum između talijanskog vojničkog zapovjednika u Zadru i Kninu i četnika. Talijanski se zapovjednici obvezuju dopustiti nesmetani prielaz četnicima na hrvatsko državno područje. Oni četnicima jamče, da će na granici spriječiti svaki hrvatski odpor. Četnici se obvezuju, da ne će napadati prometna pomagala, koja nose talijansku zastavu, a kasnije je došlo i do posebnog sporazuma s gračackim četnicima o pruzi Knin—Gračac.

Koncem srpnja 1941. prikupljaju se četnici iz anektiranog diela Dalmacije kod sela Bukovice i prelaze na hrvatsko područje na očigled pučanstva i prisutne talijanske vojske, koja im, naravno, ne čini nikakve smetnje. Oko dvie tisuće pobunjenika pod crvenim i srbskim zastavama, kličući Stalinu i Rusiji, upućuje se prema Gornjem Erveniku. Kod Gornjeg Ervenika držali su stražu oružnici pod zapovjedništvom ustaše Dragana. Kada su se ovi pripremali na odpor, upozoreni su od talijanskih časnika, da su pobunjenici vrlo jaki i da je bezizgledno pružati odpor. Preporučili su maloj hrvatskoj posadi, da na svoju sgradu pribije talijansku zasta-

Narod bježi pred zvjerstvima četnika i talijanske vojske.

vu, jer im pobunjenici u tom slučaju ne će ništa učiniti, a hrvatski oružnici neka na njih ne pucaju. Kada to bude učinjeno, dat će talijanski vojnici četnicima znak da mogu nesmetano proći.

Sve prema prijedlogu talijanskih časnika bilo je i izvršeno, našto su talijanski vojnici izpalili 2 topovska hitca. Kratko vrijeme iza toga nastupilo je mnoštvo naoružanih ljudi pod crvenim i srbskim zastavama i uz poklike: »Živjela Italija!«, »Napried crvena armeja!«.

Mala hrvatska posada, njih 80, bila je onda od Talijana razoružana i odpraćena u Donji Ervenik. Pobunjenici su međutim nesmetano palili kuće i pobili stoku u Gornjem Erveniku, a pučanstvo se razbjeglo na sve strane.

Iz Donjega Ervenika odpraćeni su razoružani hrvatski vojnici u 3 talijanska vojnička kamiona u Knin.

Pobunjenici su zatim nastupili prema Kninu. Talijanska vojska drži se posve pasivno, a slabe hrvatske posade nisu kadre pružiti odpor. Na traženje hrvatskih mjestnih oblasti, da talijanska vojska spriječi ulazak pobunjenika u Knin, odgovoreno je, da će biti najbolje, ako hrvatske čete i hrvatske oblasti napuste Knin, jer će u tom slučaju Knin biti od pobunjenika pošteđen.

Hrvatske mjestne oblasti i hrvatske oružane snage napuštaju pod pritiskom događaja Knin, nakon čega talijanska vojska reflektorima i s 2 topovska hitca daje pobunjenicima znak, da je njihovom zahtjevu udovoljeno. Pobunjenici su na to obustavili pucanjem i odustali od ulazka u grad.

Odmah nakon toga talijanska vojska razoružava i malu hrvatsku posadu u Polačama kod Knina i upućuje ju razoružanu u katoličko selo Kijevo kod Vrlike.

Pobuna se međutim proširila i na okolicu Gračaca, pa ovi pobunjenici 28. srpnja 1941. prekidaju željezničku prugu Knin—Gračac, kojom se je sgodom srušio 1 talijanski vojnički prijevoz u provaliju. Talijanska vojska ne reagira na ovaj čin pobunjenika, pa ni onda, kada pobunjenici slijedećeg dana napadaju jedan drugi talijanski vojnički prijevoz pušćanom vatrom. Prijevoz se radi toga mora vratiti u Knin.

Skupina četnika koje su naoružali Talijani.

Naprotiv, već 31. srpnja 1941. stupaju Talijani u pregovore s gračačkim četnicima i postižu sporazum o nenapadanju i uzajamnoj pomoći.

Na 4. kolovoza 1941. talijanski zapovjednik u Gračacu, pukovnik Cessari, objavljuje, »da će svaki građanin, koji se nađe na željezničkoj pruzi s oružjem u ruci, biti strijeljan«.

I zaista, Talijani strijeljaju 7. kolovoza 1941. Hrvata Milu Tomičića, koji je bio obučen u građansko odijelo i zatečen s oružjem u ruci nedaleko željezničke pruge. Tomičić je strijeljan uzprkos toga, što je zapovjednik hrvatske posade potvrdio, da je Tomičić služio hrvatskim oružanim snagama kao vodič u vojničkom podhvat, koji je toga dana bio poduzet.

Naprotiv tome dolaze 8. kolovoza 1941., dakle jedan dan nakon strijeljanja Tomičića, naoružani pobunjenici na postaju Medak, sjeverno od Gračaca, gdje se nalazi talijanska straža. Pobunjenici oduzimlju hrvatskom željezničkom osoblju dvie puške, koje su služile za obranu postaje. Talijanska posada nije poduzela ništa protiv pobunjenika, jer naredba pukovnika Cessari ne vrijedi i za pobunjenike. Talijanski vojnici goste se s pobunjenicima na čitavoj pruzi Knin—Gračac.

Upada u oči, da i popravak razorene pruge Knin—Gračac počinje 4. kolovoza 1941. Pruga je popravljena za nekoliko dana radom jedne jedine talijanske obkopske satnije, koja nije imala na mjestu popravka nikakve vojničke zaštite. Talijanska vojska odklanja suradnju hrvatskog stručnog osoblja, što novi zapovjednik talijanske posade u Gračacu, pukovnik Salvatores, obrazlaže time, da »radi postojeće situacije ne može snositi odgovornost za hrvatsko tehničko osoblje te ima razloga vjerovati, da bi prisustvo hrvatskog osoblja na željezničkoj pruzi izazvalo reakciju kod pobunjenika, i ponovno razaranje pruge te kompromitiralo mogućnost rada talijanskog vojnčkog osoblja«.

Da bi omogućio slobodno kretanje pobunjenicima uzduž željezničke pruge, a naprotiv spriječio hrvatskim oružanim snagama uspješno vođenje podhvata protiv pobunjenika, određuje zapovjednik divizije »Sassari« iz Knina, general Furio Monticelli, pod brojem 3085-S. od

10. kolovoza 1941., »da će od toga dana samo talijanski vojnici vršiti osiguranje pruge, te se nalaže svim hrvatskim vojničkim osobama i drugim naoružanim dužnostnicima, da se suzdrže od krstarenja duž pruge ili zadržavanja na samoj pruzi, bilo u svrhu čuvanja pruge, **bilo u druge svrhe**, s time da talijanski vojnici, čuvari pruge, imaju nalog otvoriti vatru na svakoga, tko se pruzi približi. Služba hrvatskih oružnika ima se ograničiti samo na nadzor putnika unutar samih postaja«.

Ovim je general Monticelli oduzeo hrvatskim oružanim snagama svaku mogućnost djelatnosti protiv pobunjenika, jer su pobunjenici nesmetano prelazili željezničku prugu i na njoj se zadržavali u prisustvu talijanskih vojnika i baš ovu prugu izkorišćavali kao zaštitu protiv podhvata hrvatskih oružanih snaga.

Dne 16. kolovoza 1941. uvodi general Monticelli talijansku vojničku službu na pruzi Knin—Gračac, pa se rješava svakog Hrvata s te pruge, kako bi mogao nesmetano surađivati s pobunjenicima.

Prema dogovoru s pobunjenicima prolaze za vrijeme ove pobune nesmetano samo ona prometna vozila, koja nose talijansku zastavu. Talijanski vojnički vlakovi obaskrbljeni su s više ogromnih zastava, prebačenih s vanjske strane vagona, a talijanska motorna vozila nose na prednjem dielu upravo smiešno velike talijanske ratne zastave.

O tome podnosi izvješće i zamjenik ministra vanjskih poslova dr. Vrančić poslije svog putovanja iz Zagreba do Gračaca, obavljenog između 12. i 17. kolovoza 1941., te u svom izvješću javlja, da svi talijanski samovozi putuju od Karlovca do Knina nesmetano pod zaštitom velikih talijanskih zastava. On javlja, da mu je general Ambrosio izjavio, da je putovanje sigurno jedino pod talijanskom zastavom, jer pobunjenici ovu zastavu poštuju. Sam general Ambrosio napravio je 8. kolovoza jedno takvo putovanje samovozom iz Karlovca preko Obrovca do Zadra.

Ovaj ugovor o nenapadanju i uzajamnoj pomoći, zaključen prvotno u srpnju 1941. između predstavnika II. Armate i pobunjenika u anektiranoj Dalmaciji, pro-

širen je početkom kolovoza 1941. i na područje Knina i Gračaca, a 4. kolovoza 1941. i u unutrašnjost Hrvatske.

To potvrđuje i »Štab gerilskih odreda za Bosnu« — kako su se onda pobunjenici nazivali — koji pod nadnevkom 4. kolovoza 1941. izdaje u Donjem Lapcu proglas, upućen talijanskoj vojsci, u kojem se među ostalim doslovce kaže:

»Obraćamo se svoj gg. oficirima, podoficirima i njihovim vojnicima, da ne gledaju u srpskom narodu svoga neprijatelja, već naprotiv svoga prijatelja.

Srpski narod primit će sve oficire i vojnike talijanske vojske kao prijatelje, garantujući im bezbjednost. Srpski narod i njegova hrabra vojska, koja se danas bori za časnu i svetu stvar, uvjereni su, da u talijanskoj vojsci neće naći protivnika u ovoj pravednoj borbi«.

Na prepisu ovoga proglasa, koji se upućuje »Svim borbenim jedinicama na području štaba«, daju se slijedeće upute i nalozi:

»Dostavlja vam se prednje saopćenje štaba za Bosnu, koje je bosanski štab dostavio i talijanskim oficirima.

Ujedno vam se priopćuje **da je potvrđena vijest, da je sa Talijanima postignut sporazum** o zaposjedanju ovih krajeva po njihovim četama. Nama se **garantira potpuna sloboda i mir** pored toga što oni zavođe svoju vlast. Obavijestite o tome sve naše borce neka se pri nailasku Italijana **pridržavaju točno već izdatih uputstava** u tom pogledu«.

U isto vrijeme kada je uslijedila pobuna u prostoru Knin — Gračac, provalili su pobunjenici i iz Crne Gore u istočnu Hercegovinu i u jugoistočnu Bosnu sa znanjem i uz pomoć tamošnjih talijanskih posada.

PROMIČBA ZA REOKUPACIJU II. ZONE

Za vrijeme pobune u srpnju 1941. šire se iz mjerodavnih talijanskih vojničkih krugova u Splitu uporno viesti, da će ciela Dalmacija biti anektirana.

Na prosvjede hrvatske vlade protiv takvih glasina, odgovara talijanska vlada: »da su navodi hrvatske vlade previše neodredjeni i da bi trebalo nastojati, da se prekine s protutalijanskim duhom, koji se bez razloga (!) širi u Hrvatskoj«.

Medjutim časnici II. Armate, smješteni na hrvatskom državnom području, počinju po nalogu generala Ambrosia na sve moguće načine podkopavati i rušiti ugled hrvatskim oblastima i hrvatskoj vojsci, huškati pravoslavni elemenat na ustanak protiv Hrvatske i vrlo vješto širiti promičbu među pravoslavnim pučanstvom, da predstavkama na talijansku vladu zatraži ponovno zaposjednuće II. zone po talijanskim oružanim snagama. Pravoslavnima se obećaje pripojenje cijele Dalmacije Italiji, a iztočne Hercegovine Crnoj Gori.

Vodje četnika, osim nekoliko njih vodećih, prihvaćaju nesvjestno ovu satansku igru generala II. Armate i pomažu ih u njihovom novom nastojanju, a oni njih za uzvrat podpomažu u ustanku protiv svoje države, prikazujući im se kao prijatelji, dok ih u stvari tjeraju u borbu, koja je ravna samoubijstvu.

Središta ove djelatnosti postaju sada Knin i Dubrovnik. U Kninu se kod zapovjednika divizije »Sassari«, generala Monticelli, kupi čitav stožer protuhrvatski razpoloženih časnika, među kojima se osobito iztiču pukovnici Gazzino Gazzini, Biddau i Leonardi, satnici Lučić-Rochi i Pucci, te poručnik Kragić.

Iz Dubrovnika počinje s istim radom profesor političkih znanosti sveučilišta u Rimu, pričuvni general Alessandro Lusana, koji ima zadaću zavaditi na nož tamošnje pravoslavce s Hrvatima katolicima i muslimanima, i iz toga izbiti koristi za talijanski imperij.

U tu svrhu obilazi general Lusana već u lipnju 1941. područje kotareva Bileća, Gacko, Nevesinje, Stolac i Ljubinje u istočnoj Hercegovini, te stupa u uzku vezu s pobunjenicima. On se po pobunjeničkom području slobodno kreće, odlazi u lov sa zapovjednikom četnika u Gacku Markom Popovićem, i promiče nezadovoljstvo među pravoslavnim pučanstvom, huškajući ga u prvom redu protiv muslimana Hrvata u ovim kotarevima.

General Lusana govori otvoreno, kako samim pobunjenicima tako i hrvatskim vojničkim zapovjednicima u istočnoj Hercegovini, da će ti kotarevi biti pripojeni Crnoj Gori.

Njegov glavni tadašnji suradnik jest četnički prvak Dr. Novica Kraljević, kojemu Lusana savjetuje, da preko talijanskog prefekta u Kotoru uputi talijanskoj vladi predstavku kojom treba vladu zamoliti, da dozvoli ponovno zaposjedanje Hercegovine i Dalmacije po družanim snagama II Armate.

U srpnju 1941 odlazi Dr. Kraljević s jednim izaslanstvom u Kotor i predaje takovu predstavku prefektu kotorske pokrajine Francu Scassellatiju, u kojoj moli, da se provede reokupacija II zone.

Dr. Kraljević se prema polovicom kolovoza 1941. da posredstvom generala Lusane ode guverneru talijanske Dalmacije u Zadar, ali odustaje od toga putovanja i 19. kolovoza 1941. predaje ponovo preko prefekta Scassellatija jednu predstavku upućenu talijanskoj vladi, u kojoj traži ponovno zaposjedanje hrvatskog državnog područja.

U toj predstavi kaže Dr. Kraljević među ostalim ovo:

„U memorandumu, koji sam Vam predao s delegacijom iz Hercegovine, molili smo vladu Carevine Italije, da okupira Hercegovinu. Imao sam čast da Vas za istu stvar zamolim više puta kao član naših delegacija, ili sam u ime izbeglica. Pošto sam u posljednji čas doznao da idete u Rim,

odustajem od namere da pošaljem delegaciju u Zadar i izlažem Vam naše želje s molbom da ih prezentirate u Rimu kod vlade, ne samo kao želju izbeglica iz Hercegovine, nego kao želju pravoslavnog stanovništva sve Hercegovine i svih srpskih zemalja.«

»U samom početku želim potsetiti Vašu Ekscelenciju na činjenicu, da je srpski narod uvek prijateljski sarađivao sa italijanskim narodom. Ako su se jugoslavenskoj politici u poslednje vreme mogle pripisati izvesne antitalijanske tendencije, to je jedino zbog interpelacije Hrvata.« (Dr. Kraljević misli na beogradsku skupštinu, op. pisca.)

Zatim Dr. Kraljević nastavlja:

»U suštini je današnjeg rata da Italija ima imperijalističkih interesa na Balkanu. Jugoslavija kao susjedna i najjača balkanska država bila je tome glavna smetnja. U srpskom narodu, kao tvorcu i držaocu Jugoslavije, italijanske namene imale su glavnog protivnika. U stvari nije danas više tako, Srbi i Hrvati su verovatno definitivno razdvojeni. Aneksija nekih delova Dalmacije stvorila je temelje trajnom neprijateljstvu hrvatskog naroda prema Italiji.«

»Bilo bi naivno ne verovati u istinu, a držim da po ovom pitanju raspolazete svim potrebnim informacijama. Vama je nesumnjivo poznata propaganda, koja se u Hrvatskoj vrši u vezi sa ovom činjenicom i svakako znate, da u Dubrovniku i okolini vrije kao u kotlu.«

U nastavku svoje predstavke Dr. Kraljević veli:

»Ceo pravoslavni narod želi saradnju sa italijanskim narodom i spreman je, da za tu saradnju podnese najveće žrtve.«

Zatim Dr. Kraljević izlazi s konkretnim predlogom ovim riečima:

»Pre svega prilike u Hercegovini i Dubrovniku iziskuju neophodnost da Italija okupira Hercegovinu i Dubrovnik, i sve zemlje, koje im pripadaju, najmanje Dalmaciju do ušća Neretve i Hercegovinu do Konjica.«

Dr. Kraljević iztiče zatim posebno ovo:

»Kao važna posledica ovog akta bila bi pacifikacija Crne Gore«, pa nastavlja:

»Ako se crnogorski ustanak postavi kao problem sile, onda će trajati dok i ovaj rat, možda još i duže, i uveravam Vašu Ekselenciju, da je jedini lek (proti toga ustanka, op. pisca) u okupaciji Hercegovine i Dubrovnika i eventualno jednog znatnog dela Bosne, južne i istočne.«

U nastavku svoga memoranduma dotiče se Dr. Kraljević i pitanja Dalmacije, koju bi Italija trebala u celosti zaposjesti, pa navodi od rieči do rieči:

»Sama Dalmacija pretstavlja istorijsku, etničku i sociološku celinu. Ovo treba naročito potencirati i odavde izvući svu potrebnu pouku. Pocepana Dalmacija, na ovakav način kao što je danas, pretstavlja izvor sigurnih stalnih trzavica i nezadovoljstva. Zato se ukazuje kao velika potreba za smirenje Dalmacije, da Italija okupira znatan deo, ili čak i celu Dalmaciju, a preko njenih granica i druge delove Hrvatske, naročito prema Lici i drugim mestima, gde Dalmacija graniči sa pravoslavnim stanovništvom.«

»Italija bi imala u ovom stanovništvu sigurnu podršku proti unutrašnjih i spoljnih stremljenja Hrvata, a ova činjenica imala bi povoljno dejstvo u svim srpskim krajevima.«

»Ovom okupacijom Italija bi učvrstila svoj položaj u Dalmaciji i svoj uticaj na Balkanu.«

Nakon gornjih izlaganja, u kojima treba uskladiti velikosrbske težnje Dr. Kraljevića i imperialističke težnje, koje predstavlja general Lusana, zaključuje Dr. Kraljević svoj memorandum doslovce:

»Što se tiče eventualnih operacija u Hercegovini, uveravam Vašu Ekselenciju, da ćemo ih izvršiti mi Srbi bez ikakvih gubitaka sa strane Italije.«

Dr. Kraljević pisao je svoj memorandum tačno po uputama generala Lusane. Glavna je svrha postići ponovno zaposjedanje II. zone i uvesti u nju talijansku vojničku upravu, a onda valja uz pomoć pravoslavnog

Draži Vjeko,

Recem, da Mat^{is} da ste oide / Va-
bi h želeo - a to želi i on - da. s uadi vidim
većer sa u čerac Biću ugutku u
govole, po kral ustoveto da se u a to po-
razgovaruu. Razbaram s upravu je
kigobina u Biću do noliac jemo li ostar?

15. prosinca
M. Radošević

28-III-949

Pisamce, koje je četnički prvak dr. Novica Kraljević uputio obćem upravnom povjereniku
dru Vrančiću u Dubrovniku dne 28. III. 1942.

elementa i svojim vlastitim oružjem izkorieniti Hrvate u Dalmaciji, istočnoj Hercegovini i jugoistočnoj Bosni, te ove krajeve priključiti talijanskom imperiju, Dalmaciju izravno, a Hercegovinu i istočnu Bosnu preko talijanskog protektorata Crne Gore. Istočnu Bosnu valja priključiti Srbiji, na taj način steći tamo prijatelje Italije, koji će sa svoje strane pričekati razvoj Hrvata u ostalim krajevima Hrvatske. Sam Dr. Kraljević izjavljuje da »ceo pravoslavni narod želi saradnju sa italijanskim narodom« i »da je za tu saradnju pripravan podneti najveće žrtve«. Dr. Kraljević povrh toga jamči, da će u slučaju možebitnih vojničkih podhvata u Hercegovini te podhvate »izvršiti Srbi bez ikakvih gubitaka sa strane Italije«.

U svome memorandumu Dr. Kraljević izpravno zastupa cjelovitost Dalmacije, ali, naravno, s talijanskog imperialističkog stanovišta, isto onako, kao što smo to vrlo često puta čuli i od visokih talijanskih časnika i predstavnika talijanske diplomacije.

Kako se iz memoranduma Dr. Kraljevića, kao i iz napried objavljenog proglasa »Štaba gerilskih odreda za Bosnu« u Dolnjem Lapcu od 4. kolovoza 1941. vidi, talijanski generali II. Armate vršili su na cijelom području II. zone istovremeno promičbu medju pravoslavicima za zaposjedanje cijelog ovog područja po talijanskoj II. Armati.

Štoviše »Štab gerilskih odreda za Dolnji Lapac« javlja već 4. kolovoza 1941., da je potvrđena već ranija viest, stigla iz pripojene Dalmacije i iz Kninske krajine, o sporazumu postignutom o zaposjedanju obalnog pojasa. Da se tu radi o sporazumu izmedju II. Armate i pobunjenika, proizlazi bjelodano iz činjenice, da je takova namjera priobćena hrvatskoj vladi tek 16. kolovoza 1941 i to s obrazloženjem, da se reokupacijom ima zaštititi dalmatinska obala od napadaja neprijatelja s morske strane i spriječiti provala pobunjenika u obalno područje, dok sam »Štab gerilskih odreda za Dolnji Lapac« u istom proglasu naglašuje, da se pobunjenicima jamči podpuna sloboda i daje uputa borcima, da »se pri nailazu Italijana pridržavaju točno već izdatih uputstava«.

Zanimljivo je naglasiti, da je Dr Novica Kraljević dne 26 kolovoza 1941 uputio prefektu Scassellatiu jednu brzojavku u Rim, kamo je ovaj polovicom kolovoza 1941. osobno odnio predstavku Dr Kraljevića u kome se Dr Kraljević zahvaljuje talijanskoj vladi za odluku o reokupaciji, premda je hrvatskoj vladi ta odluka bila priobćena tek dne 27 kolovoza 1941 osobno po generalu Ambrosiu, prilikom njegova dolazka u Zagreb. Valjda nije potrebno iztaći, da hrvatska vlada nije o tome obavijestila prije samoga Dr Kraljevića

U svojoj brzojavci od 26. kolovoza 1941. Dr. Kraljević poručuje prefektu Scassellatiu:

»U času kada hrabra i kulturna talijanska vojska proširuju svoju okupacionu zonu u Hrvatskoj i u času kada počinje italijanska okupacija Hercegovine šaljem u ime ove male provincije srdačne pozdrave vrhovnom šefu okupatorske vojske«.

Dr. Kraljević zatim izrazuje svoje veselje:

»da se ovom akcijom talijanske vojske obnavlja stara saradnja Srba i Talijana, koja je u prošlosti dala dobrih rezultata za oba naroda«

Potom Dr. Kraljević izražava svoje uvjerenje »da će Srbi u Hercegovini kao u drugim delovima Hrvatske pozdraviti sa zadovoljstvom reokupaciju hrvatskog područja«

Ako se ovo gore izloženo nadopuni i izvještajem kotarskog predstojnika iz Korenice od 27 kolovoza 1941., kojim javlja da je zapovjednik talijanske posade u Korenici, bojnik Sioli, istoga dana naredio hrvatskim oružanim snagama u Korenici, da bez dozvole talijanskih vojničkih oblasti ne smiju više poduzimati nikakve vojničke mjere protiv pobunjenika, i da će svaki Hrvat, koji bi ubio pobunjenika Srbina biti stavljen pred talijanski vojnički sud, makar se taj čin dogodio i u vršenju same službe, onda nam je podpuno jasna igra II. Armate u II. zoni.

Dr Kraljević, a i mnogi drugi pravoslavci, došli su tokom daljnjih borba s Hrvatima katolicima i muslimanima do uvjerenja, da ta borba nije nikome drugome od koristi, nego II Armati talijanske vojske i njezinim

sebičnim ciljevima, pa su kasnije pokušali osloboditi se samoubilačke organizacije, koju su tokom vremena i pod nadzorom talijanskih generala izgradili plaćeni četnički vodje, u prvom redu Dobrosav Jevdjević, koji je uz Iliju Birčanina preuzeo vrhovno vodstvo četnika u talijanskoj službi

Ovdje valja s priznanjem iztaknuti slučaj, koji se je dogodio već 21. rujna 1941. u Fojnici kod Gacka. General Lusana sazvao je toga dana sastanak s domaćim četnicima. Četnički vodja Hamović zahtievao je, da tome sastanku prisustvuje i zapovjednik hrvatskih oružanih snaga iz Nevesinja. Lusana nije na to pristao, nego je na sastanku rekao, da on dolazi uvesti mir i red, te da će u tu svrhu biti i ovaj kraj zaposjednut od talijanske vojske. Pravoslavno pučanstvo Fojnice nije ovu viest primilo s oduševljenjem, pa je Hamović istoga dana poručio zapovjedniku hrvatskog domobranstva u Nevesinju, pukovniku Šimiću, da on više vjeruje hrvatskom domobranstvu, nego Talijanima, i da je pripravan pomoći hrvatsko domobranstvo u slučaju da dodje do oružanog sukoba između domobranstva i talijanske vojske.

Ovaj pokušaj Hamovića, kao i pokušaj drugih manjih vodja, da uz pomoć hrvatskog domobranstva uvedu red, ostao je glas vapijućeg u pustinji, jer su generali Lusana i Monticelli čvrsto držali pobunjeničku organizaciju preko Jevdjevića i Birčanina u svojim rukama.

I sam Dr. Kraljević uvidio je kasnije svoju pogrešku, te je došao do uvjerenja, da je bio samo igračka u rukama II. Armate i generala Lusane, kojima nije bilo stalo ni do čega drugoga, nego da se domaći elemenat u međusobnoj borbi iztriebi. Oslabljenjem Hrvata i Srba trebalo je ojačati položaj Italije na Balkanu i osigurati joj tu sigurno mjesto na račun budućih borba starosjedilaca.

Dr. Kraljević je to potvrdio i hrvatskom obćem upravnog povjereniku za obalni pojas kod II. Armate, Dr. Vrančiću, na sastanku u Dubrovniku 28. ožujka 1942.

Dr. Kraljević tužio se je svome znancu Dr. Vrančiću na svoj tadanji položaj. Žalio se je obćenito na postupak generala Lusane i zamolio Dr. Vrančića, da mu omogući boravak u gornjoj Hrvatskoj.

Tom je zgodom doslovce rekao Dr. Vrančiću: »Danas bih radije pristao, da me hrvatske vlasti osude na smrt i strijeljaju usred Sarajeva, nego da me general Lusana postavi za guvernera Bosne i Hercegovine«.

Dr. Vrančiću ugovorio je novi sastanak s Dr. Kraljevićem, ali je on već 29. III. 1942. bio zatočen od II. Armate u Hercegovom, a neko vrijeme poslije toga upućen »na rad« u trebinjski kotar, u svoj rodni kraj, odakle se nije više vratio. Dr. Novica Kraljević ubijen je mučki tom zgodom. Dr. Kraljević, koji nije više htio izvršavati naloge, nije više mogao smetati.

Dr. Vrančić pokušao je nagovoriti i druge četničke vodje za pomirljivo djelovanje među pravoslavicima. U tu svrhu imao je sastanak 21. ožujka 1942. u Splitu s Radmilom Grdjićem i Jevdjevićem, koji je održan u prisutnosti dojavnog častnika talijanske vojske, bojnika De Matteisa.

Na tom sastanku predložio je Dr. Vrančić, da i četnički vodje porade na smirenju naroda, kako to sa svoje strane čini i hrvatska vlada.

Radmilo Grdjić bio je pripravan poraditi u tom pravcu, ali je protiv toga ustao Jevdjević svojim nepomirljivim držanjem prema hrvatskoj državi.

Kratko vrijeme poslije toga izvršen je u Mostaru atentat na Radmila Grdjića. Premda je atentat izvršen pred večer, pred stanom Grdjića i premda je Grdjić talijanskim karabinjerima označio napadače, oni nisu nikad bili uhićeni.

Grdjića je zatim II. Armata odvela u Opatiju, te Grdjić od toga časa ne igra više vodeću ulogu u pobunjeničkom četničkom pokretu.

PONOVNO ZAPOSJEDNUĆE II. ZONE PO II. ARMATI TALIJANSKE VOJSKE

Organiziranjem četnika u anektiranoj Dalmaciji, pomaganjem pobune u okolici Knina i Gračaca, nesmetanim prolazom četnika iz Crne Gore u istočnu Hercegovinu i jugo-istočnu Bosnu stvorila je II. Armata u hrvatskom širem obalnom području onakvo stanje, kakvo joj je trebalo, da provede svoje daljnje namjere.

Organiziranim memorandumima i vlastitim koracima uspjelo je II. Armati postići pristanak vlade u Rimu za reokupaciju II. zone.

O toj namjeri obaviještena je hrvatska vlada prvi put službeno od talijanske strane 16. kolovoza 1941. Hrvatskoj vladi stavljeno je do znanja, da će II. Armata morati ponovo zaposjesti spomenuto područje radi »obrane obale od neprijateljskog napadaja s mora«, kao i da se odkloni opasnost, »da se pobunjenici spuste do mora, što bi moglo poslužiti neprijatelju«.

Ako danas razčiniimo razloge, kojim je II. Armata hrvatskoj vladi obrazložila potrebu ponovnog zaposjedanja obalnog pojasa, onda se moramo upravo snebiti, kakvom je podlošću II. Armata išla svome cilju.

II. Armata talijanske vojske najprije je sama izazvala obći nered u obalnom pojasu, koji je pod njezinom kasnijom upravom skoro podpuno popaljen i opustošen, a pučanstvo poubijano ili otjerano u šumu. Sama je II. Armata dovodila pobunjenike na samu obalu, da izkorigirane tamošnje hrvatsko pučanstvo, da bi onda konačno ta ista II. Armata, sada podpuno bez krinke na licu, u rujnu 1943., pripremila Englezima, onim gore spomenutim »neprijateljima«, tlo za izkrcavanje u Dalmaciji i Hrvatskom Primorju, i naoružala partizane na

Sušaku, u Bakru, Kraljevici, Senju i Splitu. te skupa s njima pružila odpor svojim dojučerašnjim »saveznici«, vojnicima Njemačkog Reicha i Nezavisne Države Hrvatske

Talijanski zahtjev za ponovno zaposjedanje obalnog pojasa od 27. kolovoza 1941. tražio je, da se u obalnom pojasu, do tako zvane crte o razvojačenoj zoni. predaju II. Armati podpune građanske i vojničke ovlasti a to sve tobože »u interesu zajedničkog vođenja rata« kako je to onda bilo obrazloženo s talijanskog mjero-davnog mjesta

Nakon duge razprave uspjelo je hrvatskoj strani ublažiti taj zahtjev na razgovorima od 27. kolovoza 1941. u toliko, da su u obalnom pojasu ostale hrvatske građanske oblasti ali je II. Armata tražila bezuvjetno za sebe ovlast održavanja javnog reda i sigurnosti

Ovaj zahvat II. Armate u hrvatsku građansku i vojničku upravu u II. zoni, postao je kako ćemo kasnije vidjeti, teškim unutarnjim pitanjem za Hrvatsku. jer su talijanski časnici sada nastavili punom parom širenjem viesti o aneksiji cijele Dalmacije Italiji. pojačali su u suradnji s pobunjenicima progone hrvatskog življa i uveli konačno obći kaos u tom području. što naravno nije moglo ostati bez posljedica i za hrvatsko javno mnijenje, koje nije moglo shvatiti otvorenu neprijateljsku politiku II. Armate u isto vrijeme, dok je Hrvatska bila saveznica Italije, koja je povrh toga Rimskim ugovorima od 18. svibnja 1941. »preuzela jamstvo« za Hrvatsku i »preuzela obavezu« podupirati »svim sredstvima politički razvoj i napredak« hrvatske države.

Zapovjednik II. Armate general Ambrosio počeo je svoju novu djelatnost kao vojnički upravljač II. zone s očitom namjerom još više Hrvatskoj naškoditi i uništiti najbolji hrvatski živalj, koji baš živi u tom pojasu.

Opravdavajući se time, da će samo talijanske čete držati red u II. zoni, stavio je general Ambrosio odmah zahtjev, da se broj hrvatskih četa u tom području smanji na najmanju mjeru. Sama činjenica, da su mu hrvatske čete u tom području bile podčinjene, nije generala Ambrosia zadovoljavala.

General Ambrosio odstranjuje zatim sve ustaške postrojbe iz obalnog pojasa, i to njih baš zato, jer su se

izticale svojom borbenošću protiv pobunjenika, a general Ambrosio nije ni imao namjeru pobunu ugušiti i za-
čete.

Ponovno zaposjedanje II. zone i uvadjanje talijanske
vojničke uprave u njoj proglasio je general Ambrosio
poznatim »Bando« (proglas) od 7. rujna 1941.

Poslije oznake granica ovog pojasa, general Ambro-
sio u svome »Bandu« izričito naglašuje:

»Podredjene mi čete brinut će se za obranu gore
navedenih područja protiv zajedničkog neprija-
telja: U tu svrhu one će poduzeti potrebne mje-
re radi vlastite sigurnosti i za očuvanje javnog
reda.»

Kako se je general Ambrosio »brinuo« za obranu
gore navedenih područja protiv »zajedničkog neprija-
telja«, vidjet ćemo iz daljnjeg prikaza, pa se ne će nitko
moći nada oteti dojmu, da je general Ambrosio »zajed-
ničkim neprijateljem« svojim i svojih saveznika pobu-
njenika smatrao u prvom redu Nezavisnu Državu Hr-
vatsku, a zatim i Njemački Reich, jer su sve kasnije
mjere II. Armate bile upućene baš protiv Hrvatske i
protiv Njemačkog Reicha.

Jedan od najstarijih primjera pravog raspoloženja
visokih časnika II. Armate vidi se iz izvješća, koje je
Zagreb primio iz Dubrovnika još 3. rujna 1941. U tom
izvješću veli se:

»U Dubrovniku je general Amico održao sasta-
nak s građanima neprijateljski raspoloženim pre-
ma Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.»

Zatim se u izvješću javlja:

»Talijanski časnici govore otvoreno za Englezku
i protiv Njemačke, te se čuje, da vojska teži za
posebnim mirom, pa je i njezino držanje tome
prilagodjeno.»

U spomenutom proglasu od 7. rujna 1941. objavljuje
general Ambrosio i uvadjanje talijanskih ratnih sudova
u II. zoni te pozivlje pučanstvo, »da pod prijetnjom
smrtne kazne preda oružje i eksplozive talijanskim
oružanim snagama«.

Seoba živilja iz Dalmatinskog Zagorja i Primorja u druge Hrvatske krajeve. Narod u Omišu prije odlazka.

Ova mjera trebala je tobože pridonijeti ugušenju pobune i smirenju II. zone, ali general Ambrosio nije to kanio provesti, nego je naprotiv razoružao samo hrvatsko katoličko i muslimansko pučanstvo, dok je pravoslavnima ostavio oružje.

Ovom nejednako primjenjenom mjerom prema katoličkom i muslimanskom pučanstvu, s jedne strane, i prema pravoslavnom pučanstvu, s druge strane, išao je general Ambrosio za tim, da još više produbi jaz između pučanstva lojalnog i nelojalnog prema državi Hrvatskoj. Lojalno pučanstvo trebalo je izložiti progona, kako bi ono izgubilo vjeru u svoju vlastitu državu, jer ona ne će biti kadra zaštititi ga od potpunog uništenja. Ovakvo držanje II. Armate trebalo je poljuljati kod hrvatskog pučanstva i vjeru u samu Osovinu i u novi poredak u Europi, jer je i svakom djetetu bilo jasno, da ono, što je radila II. Armata, nije u skladu ni s politikom Osovine, niti s novim poredkom.

Da se general Ambrosio nije žacao već par dana nakon objave svoga proglasa od 7. rujna pokazati svoje prave namjere, pokazuje nam i slučaj Juretić-Jelinčić, koji se je dogodio na otoku Braču, kao i slučaj čuvara duhanskog odkupnog ureda na Širokom Brijegu, slučaj Usmianija, kao i mnogi drugi.

Na 9. rujna 1941., dakle 48 sati poslije objave proglasa, uhićeni su na otoku Braču radi nepredanog oružja učitelj Ivo Juretić, ustaški dužnostnik iz Splitske i Božo Jelinčić, ustaški tabornik iz Postira, na otoku Braču s još 6 drugova.

Već 13. rujna 1941. osudjeni su na smrt i strijeljani Juretić i Jelinčić, zato jer nisu na vrijeme predali svoje samokrese, iako su se branili time, da su kao dužnostnici pokreta imali pravo na nošenje oružja.

Hrvatska vlada posredovala je protiv ove osude, a upućene su i predstavke brojnih podpisnika s otoka Brača zapovjedniku II. Armate generalu Ambrosiju i talijanskom kralju, s molbom, da se osudjeni pomiluju. II. Armata bila je vrlo brza u izvršenju svoje osude, koja je 14. rujna u 18 sati i izvršena.

Ovaj slučaj dogodio se u jednom do tada najmirnijem kraju Nezavisne Države Hrvatske, na jednom

Narod bježi iz Like pred talijanskom vojskom.

otoku, na kojem kroz posljednjih nekoliko stotina godina nije nitko na smrt sudjen.

To se dogodilo na otoku Braču, na kojem osim samih Hrvata katolika i nema drugog pučanstva i na kojem nije bilo ni jednog pobunjenika, pa prema tome ni Juretić ni Jelinčić nisu mogli »narušiti javni red i sigurnost« time, što su posjedovali samokrese.

Isto tako bio je sudjen na smrt i strijeljan 12. rujna 1941 u Otočcu ustaša Vilko Usmijani radi posjedovanja lovačke puške, a na Širokom Briegu kod Mostara strijeljana su 4 čuvara državnog skladišta duhana, jer su u tom skladištu nadjene 4 puške. Ove puške služile su od uvijek čuvarima za osiguranje skladišta duhana.

I u ovim slučajevima prosvjedovala je hrvatska vlada najodlučnije, ali je general Ambrosio ostao gluh na sve prosvjede, i dao izvršiti strijeljanje nevinih ljudi.

Ove slučajeve ne bismo ni navodili, da je ta mjera bila primjenjena u cijeloj II. zoni podjednako. Jer, dok je general Ambrosio dao najvećom brzinom strijeljati svakog Hrvata, kod kojega je nadjeno oružje, pa i u onom slučaju, kada je to oružje služilo u službene svrhe, kao što je to bio slučaj na Širokom Briegu, dotle su pobunjenici na očigled talijanskih častnika i vojnika ubijali hrvatsko pučanstvo i palili hrvatske kuće, a da talijanska vojska goloruko pučanstvo nije htjela ni u zaštitu uzeti, a kamoli pokušati razoružanje pobunjenika.

Što više, bilo je slučajeva, da su talijanski zapovjednici silom odstranili hrvatske čete i prije stupanja na snagu proglasa od 7 rujna, kada su te čete vršile podhvate pod hrvatskim zapovjedništvom iz mjesta, u kojima je hrvatsko pučanstvo bilo ugroženo od pobunjenika.

Kao primjer navodimo slučaj sela K i e v a i V r l i k e. To se je dogodilo početkom rujna 1941. Stanovnici sela Kieva skupa s manjom domobranskom posadom branili su se u koľovozu 1941. trideset dana od pobunjenika. Po nalogu talijanskog generala iz Sinja morale su se te čete povući iz Kieva, s time da će biti nadomještene talijanskim četama. Na 1. rujna 1941. povlači isti general i hrvatske domobranske postrojbe iz susjedne

Vrlike, nakon čega je hrvatsko pučanstvo ove hrvatske krajine, u kojoj živi najborbeniji hrvatski živalj, bilo prepušteno na milost i nemilost pobunjenicima, jer obećane talijanske čete nisu tamo došle.

Drugi primjer ovakvog postupka imademo i u slučaju sela Dubljani u kotaru Ravno, u Hercegovini. Tu su pobunjenici provalili u selo 10. rujna 1941., ubili dva domaćina, ranili nekoliko žena, premlatili žene i djecu, a selo zapalili. Talijanska vojska gledala je mirno ovaj napadaj i nije ni pokušala da ga spriječi.

Jednako se ponašaju i talijanske čete kod Stajnice u Lici. Kada je veleobrtnik Slavko Murković zamolio polovicom rujna 1941. talijansku zaštitu protiv pobunjenika pozivom na proglas generala Ambrosia, a već je talijanskim oružanim snagama bio predao oružje, koje je služilo za zaštitu njegove pilane, zapovjednik talijanske posade nije udovoljio Murkovićevoj molbi, premda se njegova posada nalazila u neposrednoj blizini. Tako su pobunjenici, koji su Murkoviću slali prieteća pisma, mogli nesmetano izvršiti naumljeni napadaj, kojom su zgodom Murkovića ubili, njegova brata ranili, a kasnije i pilanu sa skladištem drveta zapalili.

Isto tako uhitili su organi talijanskih oružanih snaga polovicom rujna 1941. petdeset najuglednijih Hrvata muslimana u Gacku, dok su istodobno naoružani pobunjenici na očigled iste vojske palili muslimanska okolna sela.

Slučaj je htio, da su isti dan, kada su Juretić i Jelinčić strijeljani na otoku Braču, t. j. na 14. rujna 1941., hrvatski oružnici uhitili u Kninu pobunjeničkog vodju iz Biskupije Paju Popovića, naoružanog samokresom. Oni su ga razoružali i u pratnji karabinjera povelili u talijansko mjestno zapovjedništvo. Već na putu do zapovjedništva zaustavili su ih talijanski častnici i pokušali osloboditi Popovića. Popović je ipak predan talijanskom mjestnom zapovjedništvu, ali je nakon pola sata pušten na slobodu, a samokres mu je vraćen. Poslije toga odvezen je Popović talijanskim vojničkim samovozom svojoj kući u Biskupiju, gdje je bio

zapovjednik pobunjenika za područje sela Biskupija, Polača, Orlić, Kosovo i Vrbnik.

Već sliedećeg dana, 15. rujna, Popović je ponovno bio u Kninu, naoružan samokresom.

Zapovjedniku hrvatskog oružničkog krila u Kninu odgovorio je na prosvjed zapovjednik talijanske divizije »Sassari«, general Monticelli, da je on izdao Popoviću dozvolu za nošenje oružja, jer da je Popović u njegovoj službi.

Ovakav postupak provodila je II. Armata u cijelom obalnom pojasu od Bakra do Konavljia, a u unutrašnjosti do granica II. zone, pa je generalu Ambrosiu na taj način konačno uspjelo postići obći javni nered i nesigurnost hrvatskog pučanstva, koje od uvadjanja talijanske vojničke uprave u obalnom pojasu živi u najvećem strahu, nezaštićeno, gledajući, kako se uz pomoć II. Armate pobunjenici jačaju, slobodno kreću i napadaju hrvatska sela, pa jedan dio hrvatskog stanovništva iz obalnog pojasa, imajući rodbinu u drugom dielu Hrvatske, napušta svoje domove i bježi k svojoj rodbini, dok drugi, veći dio nemajući te mogućnosti, napušta svoje domove i bježi u šumu, da se iz nje brani.

S hrvatskog i s obćeg ljudskog stanovišta ovo je najveći grijeh II. Armate, koja je mnogog čovjeka iz obalnog pojasa otjerala u šumu i predala na milost i nemilost vještim komunistima, koji su od do tada mirnog seljaka napravili partizanom, koji se kroz ove dvie godine boravka u šumi odalečio od svoga sela i od svoje obitelji i postao sliepo orudje u rukama Židova-boljševika.

Već prvih dana poslie uvadjanja talijanske vojničke uprave u II. zoni pošao je general Ambrosio sigurnim putem uništenja domaćeg katoličkog, muslimanskog i pravoslavnog pučanstva. On je očito htio učvrstiti talijanski položaj na izmučenom i izkrvavljenom tlu Balkana. Njegova je namjera bila smetati i Velikom Njemačkom Reichu u njegovim ratnim naporima, koje vodi za dobrobit Europe i celoga čovječanstva. Generalu Ambrosiu bilo je svejedno, da li će Balkan otići u kaos. On je znao, da svojom vojskom ne može polučiti nika-

kav vojnički uspjeh, pa je svoju pobjedu htio osnovati na kaosu, a osim toga, kao poznati anglofil, smatrao je svojom dužnošću kompromitirati europsku stvar i pred Englezima, koji bi onda imali njemu osigurati njegov utjecaj na Balkanu, kao nagradu za pripremanu izdaju. Inače se ne bi mogao raztumačiti ni postupak generala Ambrosia prema Židovima, koje su njegovi časnici prebacivali vojničkim samovozima iz Hrvatske u anektiranu Dalmaciju i u područje II. zone, gdje se s njima bolje postupalo nego sa svim ostalim pučanstvom. a hrvatska vlada nije unatoč svojim bezbrojnim posredovanjima, mogla polučiti da se ti Židovi odstrane iz hrvatskih mjesta Crikvenice, Kraljevice, Mostara i Dubrovnika, sve dok se talijanska vojska nije o tome sporazumjela s cionističkim organizacijama u Americi.

Kada uočimo ovaj rad II. Armate, ne ćemo se začuditi, ako je II. Armata odmah nakon reokupacije zabranila rad Ustaškom pokretu na području II. zone. Zabranjeno je, što više, i nošenje ustaške odore, iako pobunjenici, pa i oni, koji su u izravnoj službi II. Armate, nose na svojim kapama znakove bivše Jugoslavije. Ustaški prvaci i pripadnici ustaškog pokreta moraju pod pritiskom napustiti II. zonu i skloniti se u ostali dio Hrvatske.

Kada je jednom zgodom podžupan Sinčić u Kninu prosvjedovao protiv takvog postupka, odgovorio mu je general Monticelli, da se je protiv ustaša moralo tako nastupiti, »jer se Hrvatska nije htjela izključivo prikloniti Italiji, nego se u njoj osjeća i povezanost s Njemačkom, pa radi toga mora Hrvatska snositi i posljedice takvog držanja«.

Na prosvjede protiv otvorenog zaštićivanja pobunjenika na štetu hrvatskog življa odgovaraju talijanski časnici kao po nalogu, »da su pravoslavni pobunjenici prema njima lojalni, da ih oni upotrebljavaju u borbi protiv partizana pa ih radi toga ne kane razoružati«.

Tako dolazi do jačanja pobunjenika i do slabljenja i razaranja hrvatske oružane snage i hrvatskih građanskih oblasti. Pravoslavni pobunjenici, huškani protiv katoličkog i muslimanskog stanovništva i gonjeni po svojim vodjama, plaćenim od talijanske II. Armate, ba-

caju se u krv, ne videći, da i sami idu u propast u korist tuđih probitaka. I dok tako seljak proljeva svoju krv, plaćeni vodje Jevdjevle i drugovi, šetaju se u talijanskim vojničkim samovozima nesmetano po cijelom obalnom pojasu, da pripreme nova klanja, nova ubijanja i nove paleže.

GENERAL AMBROSIO POKUŠAVA IZVRŠITI DUBLJI PRODOR U HRVATSKU

Ali general Ambrosio nije zadovoljan samo s ovim uspjehom protiv Hrvatske, pa kada su diplomatski pokušaji, da se Hrvatsku uvuče u carinsku uniju s Italijom propali, onda on 26. rujna pokušava jednim novim udarom priklopiti dielove Hrvatske talijanskom carinskom području:

U tu svrhu izdaje general Ambrosio odredbu od 26. rujna 1941. broj 1982-A-5, kojom premješta carinsku crtu s granice anektirane Dalmacije na istočnu granicu III. zone, to jest do demarkacione crte; time bi čitavo područje II. i III. zone bilo izdvojeno iz hrvatskog carinskog područja.

Sadržaj svoje nove odredbe saobćuje general Ambrosio hrvatskom upravnom povjereniku za obalni pojas dru Andriji Karčiću 27. rujna 1941. u 20 sati, te ga obavješćuje, da je 26. rujna proveo u život svoju namjeru.

Spomenuto saobćenje generala Ambrosia od 27. rujna glasi:

»Broj 1982-A-5 Tajno.

Predmet: Carinska crta.

Saobćujem Vam, da sam, pošto sam našao potrebnim radi brzog odvijanja robnog prometa u demarkacionom pojasu, odredio, da se carinska crta ima podudarati s istočnim rubom imenovanoga pojasa. Mjera, koja je ostvarena 26. rujna u 12 sati, pokazala se potrebnom, jer je postojanje carinske unutarnje linije istodobno pored linije za obranu u političke svrhe na granici demilitariziranog pojasa

ometalo robni promet i otežđavalo gospodarsku izmjenu u ovim krajevima.

Da uzmogne biti što uspješnija kontrola, radi toga da se zaprieči pobunjenicima, da dolaze u obalni pojas naoružani i opskrbljeni strjeljivom, u kojem smo pojasu mi preuzeli građanske i vojničke vlasti, povjerili smo stražarenje na graničnoj crti vojnicima kraljevske financijske straže, koji su u mogućnosti izvršavati carinske preglede i sprječavati, obzirom na njihovu naročitu spremu, nedozvoljeni unos oružja.

O današnjoj mojoj odluci, molim Vas, izvjestite žurno Vašu vladu, radi toga, da se odredi žurno povlačenje unutarnje carinske crte na novu crtu. Međutim će se nastaviti carinjenje u Jadranskom primorju s hrvatskim osobljem, koje je sada tu dodijeljeno na suradnju.

Ta mjera generala Ambrosia dogodila se je istoga dana, kada su se hrvatski ministri dr. Lorković i dr. Košak, kao i hrvatski poslanik u Rimu dr. Perić, nalazili u Mletcima radi rješavanja tekućih poslova s predstavnicima talijanske vlade. Energičnim nastupom hrvatskih ministara dne 29. rujna 1941. u Mletcima, kojima je namjera generala Ambrosia bila smjesta saobćena, spriječen je novi pokušaj generala Ambrosia, da još jednom samovoljom zadre u hrvatsko državno vrhovništvo i da mladoj državi zada novi udarac.

Premaknuće carinske crte na iztočnu granicu III. zone imalo je osim toga svrhu, da se ovo hrvatsko područje, bez ikakvog uvida hrvatskih državnih dužnostnika, gospodarski potpuno opljačka. U ovom području vršila je već od prvog dana svoga dolazka u Hrvatsku vojska II Armate otvoreno krijumčarenje pomoću vojničkih samovoza i vojničkih vlakova iz Hrvatske u Italiju. Da bi se general Ambrosio riešio i onog malog nadzora unutar toga područja, valjalo je odstraniti i onaj ostatak hrvatskih državnih organa, koji su, istina, protiv presizanja talijanske vojske bili i dotada nemoćni, ali su ipak bili neugodni svjedoci jedne nevidjene pljačke i otimačine, koju su vršili talijanski časnici, i koja je hrvatsku državu trebala i gospodarski uništiti.

General Ambrosio se ne uzstručava navesti kao ra-

zlog, svojoj novoj mjeri, da ona ima svrhu zapriečiti pobunjenična dolazak u obalni pojas, to jest tobožnji prelaz u II. zonu, premda svi njemu podređeni organi, po njegovom nalogu, otvoreno pomažu i zaštićuju pobunjenike, pa ih dapače i vlastitim kamionima prebacuju iz jednog kraja u drugi. Da komedija bude još veća, general Ambrosio kani spriečiti taj prelaz pobunjenika pomoću razničkih stražara!

Hrvatska državna vlada nije propustila ni jednu priliku da uloži najoštrije prosvjede protiv rada gene-

Zemljovidna karta, koju je izradila englezka promišlja u obliku letka. Pisana je ćirilicom i širena među četnicima.

rala Ambrosia i njemu podređenih časnika II. Armate. Prosvjedi su ulagani, može se reći dnevno, preko obćeg upravnog povjerenika na Sušaku, preko hrvatskog poslanika u Rimu, talijanskom poslanstvu i talijanskom vojničkom izaslanstvu u Zagrebu, ali su odgovori s druge strane bili uvijek neodređeni, u njima se je igralo ulogu nedužnih i uvrijeđenih, a prilike u obalnom pojasu dnevno su se pogoršavale

Jedna velika prosvjedna spomenica predana je talijanskom ministarstvu vanjskih poslova koncem listopada 1941., a jedna ministru vanjskih poslova grofu Ciani 15. prosinca 1941 u Mletcima. U ovim spomenicama iznesen je u tančine rad generala Ambrosia, ali sve to nije njega smetalo nastaviti otvorenu suradnju s pobunjenicima u svrhu rušenja Nezavisne Države Hrvatske. Konačno je hrvatskoj vladi uspjelo, te je general Ambrosio ožujkom 1942. napustio zapovjedništvo II. Armate, ali je za svoj rad dobio nagradu i imenovan glavarom glavnog stožera talijanskih oružanih snaga.

General Ambrosio nije ni tada prestao svojim radom protiv Hrvatske, pa je svome nasljedniku generalu Mario Roatta dao točne upute, i on je djelo generala Ambrosia nastavio, promijenivši samo taktiku. General Roatta mienja samo dotadašnji otvoreni protuustaški smjer, ali nastavlja i produbljuje suradnju s pobunjenicima.

Sam general Ambrosio pokušava u svojstvu glavar glavnog stožera, a poslije svoga neuspjeha s carinskom unijom, još jedanput osobno gurnuti nož u ledja Hrvatskoj. Ovoga puta trebalo je preći i samu demarkacionu crtu te prodrijeti u iztočnu Bosnu, da bi izvršio svoje obećanje, dano vodjama četnika, i osigurao tamo novo četničko područje pod zaštitom talijanske vojske.

Taj pokušaj izvršio je general Ambrosio na jednom sastanku u Opatiji 3. ožujka 1942. General Ambrosio pokušao je uvjeriti zanimane protustranke, da je od obćeg probitka, da talijanske čete zaposjednu i iztočnu Bosnu te da u području vojničkih podhvata preuzmu građansku upravu u svoje ruke.

Već je general Ambrosio uputio prve čete u Brod na Savi i prema Sarajevu, ali je odlučnim zahvatom s hrvatske strane i ova namjera generala Ambrosia spriječena.

OBVEZE II. ARMATE PREMA ČETNICIMA

Već smo prije spomenuli, da su talijanski generali davali razna obećanja četnicima, da bi ih mogli skloniti, da se za račun II. Armate upuste u borbu tobože proti komunistima, a kasnije ćemo vidjeti, da se je ta borba vodila izključivo protiv Hrvata i hrvatske države.

Prije podpisa Rimskih ugovora od 18. svibnja 1941., kojima je određena zapadna granica Hrvatske prema Italiji, obećana je pravoslavcima u Kninskoj krajini najprije aneksija cijele Dalmacije. Kada to ipak nije uspjelo, onda im je bila obećana reokupacija čitavog razvojačenog pojasa, II. zone, a četničkim vodjama u Hercegovini obećano je povrh toga i pripojenje istočne Hercegovine do lijeve obale Neretve, a jugoistočne Bosne do desne obale rijeke Drine i lijeve obale njenog pritoka Lima, Crnoj Gori, tako da bi Crna Gora dobila na račun Hrvatske područje unutar crte: Rudo—Ustiprača—Goražda—Foča—Kalinovik—Konjic—lijeva obala srednjeg doljnog toka Neretve do Gabele.

Ovo obećanje dobio je Dobrosav Jevdjević preko zapovjednika talijanskog VI. zbornog područja u Dubrovniku, generala Dalmazza, a bilo mu je potvrđeno i na sastancima u Sušaku i Rimu.

Područje istočne Bosne, koje graniči sa spomenutim područjem, to jest svi kotarevi od Višegrada do Bjeljine, imali bi pripasti Srbiji.

Koncem 1941. vladali su, u dijelovima ovog područja zajednički partizani i četnici, na čelu kojih je stajao bivši jugoslavenski oružnički bojnik Jezdimir Dangić, koji je stajao pod zapovjedništvom Draže Mihajlovića i radi ruku o ruku s Jevdjevićem.

Dangić je već u veljači 1942. pokušao osigurati to područje za Srbiju, ali je njegov pokušaj propao te je on radi suradnje s partizanima bio uhvaćen od njemačkih vojničkih oblasti. Nakon pada Dangića preuzeo je Jevdjević na sebe njegovu zadaću, a II. Armata preuzela je opet obvezu prema Jevdjeviću, da će ga u izvršenju toga zadatka pomoći.

Kako smo napried spomenuli, taj je pokušaj general Ambrosio i napravio 3. ožujka 1942., ali je njegovu namjeru tadašnji obći upravni povjerenik hrvatske vlade na Sušaku Dr. Vrančić otkrio, pa je taj pokušaj hrvatska vlada u zametu spriječila.

Poslije prvih pregovora s četnicima o uzajamnoj pomoći i nenapadanju, sklopljenog u lipnju 1941. među četničkim vodjama i generalom Lusanom u istočnoj Hercegovini, došlo je načitavom području istočne Hercegovine i jugoistočne Bosne do uže suradnje između četnika i II. Armate talijanske vojske.

Daljnji pregovori nastavljaju se u slijedećim mjesecima, pa u rujnu 1941. četnici imaju već čvrste obveze talijanske vojske. Za trajanja pregovora obustavljaju talijanske postrojbe svaku djelatnost protiv pobunjenika u tom kraju. Tako zapovjedništvo Vojne Krajine iz Sarajeva javlja 22. rujna 1941., da su talijanske postrojbe na lijevoj obali rijeke Lima, kod Ustibara, zabranile i hrvatskim domobranskim postrojbama pucati na pobunjenike. Istim se izvješćem javlja, da kod Uvca, koji je od četnika obkoljen sa svih strana, talijanski vojnici promatraju borbu između četnika i domobrana te se drže pasivno. Dalje se u tom izvješću saopćuje, da su talijanski časnici u tom kraju zakazali sastanak 22. rujna 1941. sa zapovjednikom hrvatskih oružanih snaga, oružničkim pukovnikom Stjepanom Jakovljevićem, ali na taj sastanak nisu došli. Značajno je svakako, da je pukovnik Jakovljević idući na mjesto urečenog sastanka napadnut od četnika, koji su mu ubili tri člana pratnje, a on se čudom spasio.

Tih dana sklopljen je sporazum između četnika i talijanske vojske o tome, da će četnici zaposjesti područje jugoistočne Bosne unutar toka rijeke Drine i Lima.

Savezno s time izdaje Jevdjević jedan proglas upućen četnicima u području Čajniča, Goražde, Kalinovika

i Foče, u kojem im saobćuje, da je sklopio sporazum s talijanskom vojskom, pa ih poziva na suradnju s Talijanima. U letaku se naglašuje, da talijanska vojska jamči četnicima, da za događaje iz vremena ustanka (u srpnju 1941. Op. pisca) ne će nitko odgovarati, te da im sada ustaše više ne mogu ništa učiniti. Ovaj proglas potpisali su Dobrosav Jevdjević, u svojstvu političkog povjerenika, te dvojica zapovjednika u ime »Štaba vojno-četničkih odreda Nevesinje i Gacko.«

Već za vrijeme pregovora između četnika i talijanske vojske, tražila je 3. listopada 1941 talijanska divizija, smještena u Plevlju, da hrvatska vojska napusti cijelo područje južno od Drine do željezničke pruge Višegrad — Vardište, jer da se taj prostor nalazi pod izključivim nadzorom talijanskih oružanih snaga. Od hrvatske vojske traži se, da smjesta izprazni to područje, a radi prikrivanja svojih namjera navodi talijanski zapovjednik među ostalim, »da će svatko, tko u spomenutoj zoni zloupotrebi oružje, biti od talijanske vojske smatran odmetnikom«

Glavni stožer hrvatskog domobranstva protivio se ovom zahtjevu, pa ga nije htio izvršiti. Ali talijansko vojničko zapovjedništvo nije mirovalo, nego je kod svog zahtjeva ostalo uporno i obrazlagalo ga time da će talijanske čete nakon odlazka hrvatske vojske, uzpostaviti u tom kraju mir i red.

Hrvatske oružane snage konačno su se na pritisak Talijana morale povući iz Foče 1. prosinca 1941. U Foču su ušle talijanske čete koje su objavile narodu, da može biti miran, da ne napušta grad i svoje domove, jer da mu talijanske vojne snage jamče podpunu sigurnost života i imovine.

Pučanstvo je, ne poznavajući još metode talijanske vojske, povjerovalo toj objavi, koja je data preko »telala« (javnim izvikivanjem kako je to u Bosni običaj), pa je ostalo u svojim domovima, ali su talijanske čete u noći od 4. na 5. prosinca 1941. kradomice napustile Foču, a samo 2 sata poslije njihovog odlazka ušli su u grad, sporazumno s njima, četnici. Ovi su 5. prosinca proveli novačenje pravoslavnog pučanstva od 16—60 godina u okolini Foče te ga naoružali oružjem, koje su im talijanski časnici stavili na raspolaganje. Dan prije

toga razoružali su Talijani ostatak hrvatske vojske, 82 domobrana i ustaše, te ih smjestili u vojnički zatvor pod izlikom, da će ih zaštititi od četnika. U noći od 4. na 5. predao je jedan častnik 202. alpinske pukovnije ključ zatvora četničkom zapovjedniku. Ove su vojnike četnici 5. prosinca izveli iz zatvora i na jednoj splavi na Drini, pred očima zaprepastenog pučanstva, poklali.

Poslije toga uveli su četnici u Foči poznatu strahovladu. Najprije su oduzeli Hrvatima sve ključeve trgovina, naredili da sve hrvatske kuće moraju biti i po noći otvorene, a onda su prisilili sve Hrvatice muslimanke i katolikinje, da u četničkom logoru šivaju odijela i rublje četnicima.

POKOLJ HRVATA U FOČI I GORAŽDI

Nakon toga usliedio je strahoviti pokolj muslimana Hrvata izbjeglica iz Višegrada, Rogatice, Goražde, Ustikoline i iz okolice Foče, koji su se bili sklonuli u Foču pred četničkim terorom iz prošlih mjeseca. Zatim su otvorene i opljačkane sve trgovine, a po hrvatskim kućama izvršena je pljačka hrane, novca i dragocjenosti. Nakon toga usliedio je obći pokolj muslimansko-hrvatskog svieta same Foče, koji je trajao od 9.—21. prosinca 1941. U samoj Foči ubijeno je tom sgodom preko 500 ljudi, a medju njima i najugledniji Hrvati muslimani i katolici.

Jednak pokolj izvršen je u isto vrijeme i u Goraždi, gdje su poubijani svi muslimani Hrvati, koji su tamo zatečeni. U selu Slatini kraj Goražde zapaljeno je u samoj jednoj kući 65 živih seljaka muslimana.

Na ulicama Goražde i Foče odigravali su se strašni prizori, koje nije moguće opisati. Ljudi s prerezanim vratnim žilama tjerani su da trče po ulici, a onda je poživinčena rulja četnika pucala u njih uz divlje poklike.

Muslimanske djevojke skakale su s mosta u nabujalu Drinu, da ih ona prije proguta, nego što ih četnici obezčaste i zatim zakolju. kako se to mnogima i dogodilo.

Ovaj strašni pokolj Hrvata jugo-istočne Bosne organizirala je talijanska vojska, a sam Jevdjević hvali se polovicom prosinca 1941. načelniku Goražde Nuriji Rašidkadiću, koji je tada kao izbjeglica boravio u Mostaru, da je on, Jevdjević, bio u Rimu i da je s vrhovnim talijanskim zapovjedništvom sklopio sporazum o zaposjedanju jugo-istočne Bosne, u kojoj će četnici poklati sve muslimane.

Hrvatska vlada uložila je tim povodom u Rimu najoštrij prosvjed, ali na njega dobiva odgovor, u kojem se talijanske vojničke oblasti služe neistinama i izmišljotinama.

Talijanska vojska nosi punu odgovornost za pokolj u Foči i jugo iztočnoj Bosni. To sramotno djelo ne da se ničim, pa ni imperijalističkim ciljevima izpričati, tim više, što se dogodilo u savezničkoj zemlji i u vrijeme, kada su najbolji sinovi Foče i jugo istočne Bosne prolijevali svoju krv na bojištima Europe, pa i za pobjedu talijanskog oružja, a svoje najmilije ostavili nezaštićene i prepuštene na milost i nemilost talijanskim generalima.

Na prosvjede hrvatske vlade uputilo je talijansko vojničko zapovjedništvo u Foču talijanskog dojavnog častnika, satnika Zigliotti-a, da ispita slučaj Foče. On tu boravi od 16.—21. prosinca 1941. i nakon toga se vraća u Mostar s izvješćem, »da su četnici u Foči uveli liberalan četnički režim i da s muslimanima najizpravnije postupaju«. Veće podlosti ne možemo ni zamisliti, nego što je izvješće satnika Zigliotti-a.

Tako su četnici, uz pomoć talijanske vojske, što poubijali, što izagnali čitavo hrvatsko muslimansko pučanstvo u prosincu 1941. iz područja jugo-istočne Bosne. I tu je talijanskoj vojsci umjesto obećanog smirenja toga područja uspjelo iztriebiti Hrvate i zavaditi domaće muslimansko i pravoslavno pučanstvo, baciti ga u vrtlog krvi te zapaliti vatru i na tom dielu Nezavisne Države Hrvatske.

Poslije pokolja u Foči uzpostavili su Talijani četničku obćinu.

SPORAZUM JEVDJEVIĆ - BIRČANIN - DALMAZZO

U zimi 1941.-42., dobivaju četnici nalog iz Londona, da časovito obustave svoje djelatnosti i da se organiziraju za nove događaje. Ovaj nalog ponovio je i kivi kralj Petar II. u svome poznatom govoru od 27. ožujka 1942., putem londonskog krugovala. U tom vremenu pojačava se suradnja II. Armate s četničkim prvacima Jevdjevićem i Birčaninom.

Živu djelatnost razvija tada zapovjednik VI. talijanskog sbornog područja u Dubrovniku general Dalmazzo preko svojih pomoćnika generala Lusane i dojavnog častnika bojnika De Matteisa.

Generalu Dalmazzu uspijeva početkom travnja 1942. postići sporazum s Jevdjevićem i Ilijom Birčaninom, da se četničke postrojbe stave pod puno na raspolaganje II. Armati za vojničke podhvate u zajednici s talijanskom vojskom.

Ovaj sporazum obvezuje II. Armatu na davanje oružja, strijeljiva i hrane četnicima. Četnici se obvezuju staviti se na raspolaganje II. Armati.

Prva posljedica ovog sporazuma bila je, da su se u istočnoj Hercegovini i jugo-istočnoj Bosni partizanske jedinice priključile četnicima i privremeno zamijenile komunističku peterokraku zvijezdu dvoglavim bielim orlom na svojim kapama, da onda prvom zgodom opet uskoče prema potrebi u partizanske redove.

To se posebice događa u travnju i svibnju 1942., da bi partizani izbjegli svome uništenju prilikom velikog vojnčkog podhvata u jugo-istočnoj Bosni, koji su tada vodile zajednički hrvatske i njemačke čete, a talijanska vojska trebala je držati zapor na južnoj crti pod-

hvatnog područja. Partizani su uskočili u redove četnika, jer su na taj način dobili ne samo talijansku zaštitu, nego i djelatnu pomoć u oružju, hrani i strjeljivu.

Spomenuti sporazum Jevdjević — Birčanin — Dalmazzo potvrdio je kasnije i sam Draža Mihajlović, kako to sliedi iz govora četnika Mile Šantića iz Mostara urednika beogradske »Politike«. Taj govor održao je on pred četnicima u Trebinju u prisutnosti Trifunovića-Birčanina i tom prilikom rekao:

»U ime našeg vodstva i naše organizacije obaveštit ću vas o našoj organizaciji, ciljevima i radu iste. Naš je cilj da vojnički organiziramo srbski narod i da pod svaku cenu pribavimo što više oružja, te da narod moralno spremimo i uputimo, šta mu je raditi i koga će slušati, kad dodje dan obračuna. Mi smo svoj zadatak u tom pravcu do sada izveli savršeno dobro. Povezali smo opet međusobno razbijene i obeshrabrene redove srpskog naroda u svim srpskim krajevima i područjima. Danas se sa četničkom propusnicom može slobodno putovati od sela do sela sve od Trebinja do Skoplja.

U svakom srpskom selu imamo svoje odbore svoje snage, a u svakom mestu, gde žive dva Srbina imamo svoga poverenika.

Sada smo svi prožeti jednom idejom i čekamo svoj Vaskrs: uspostavu Velike Srbije.

Naš zajednički zapovjednik i genijalni vođa jest Draža Mihajlović. On živi kao obični seljak i ide u opancima i srpskoj šubari, a u seljačkoj torbi nosi generalštabne karte. Srbijanski seljaci čuvaju ga kao svoje oči u glavi. On je odlučan protivnik svake suradnje s Nemcima u Srbiji. Zato je krvni neprijatelj Nedića i Ljotića. Nažalost medju ljotićevcima na vodećim položajima u Beogradu ima i naših Hercegovaca, Trebinjaca i Nevesinjaca. Medju srpskom žandarmerijom ima oko 80 posto državnih ljudi, ali sva Srbija diše za Dražu.

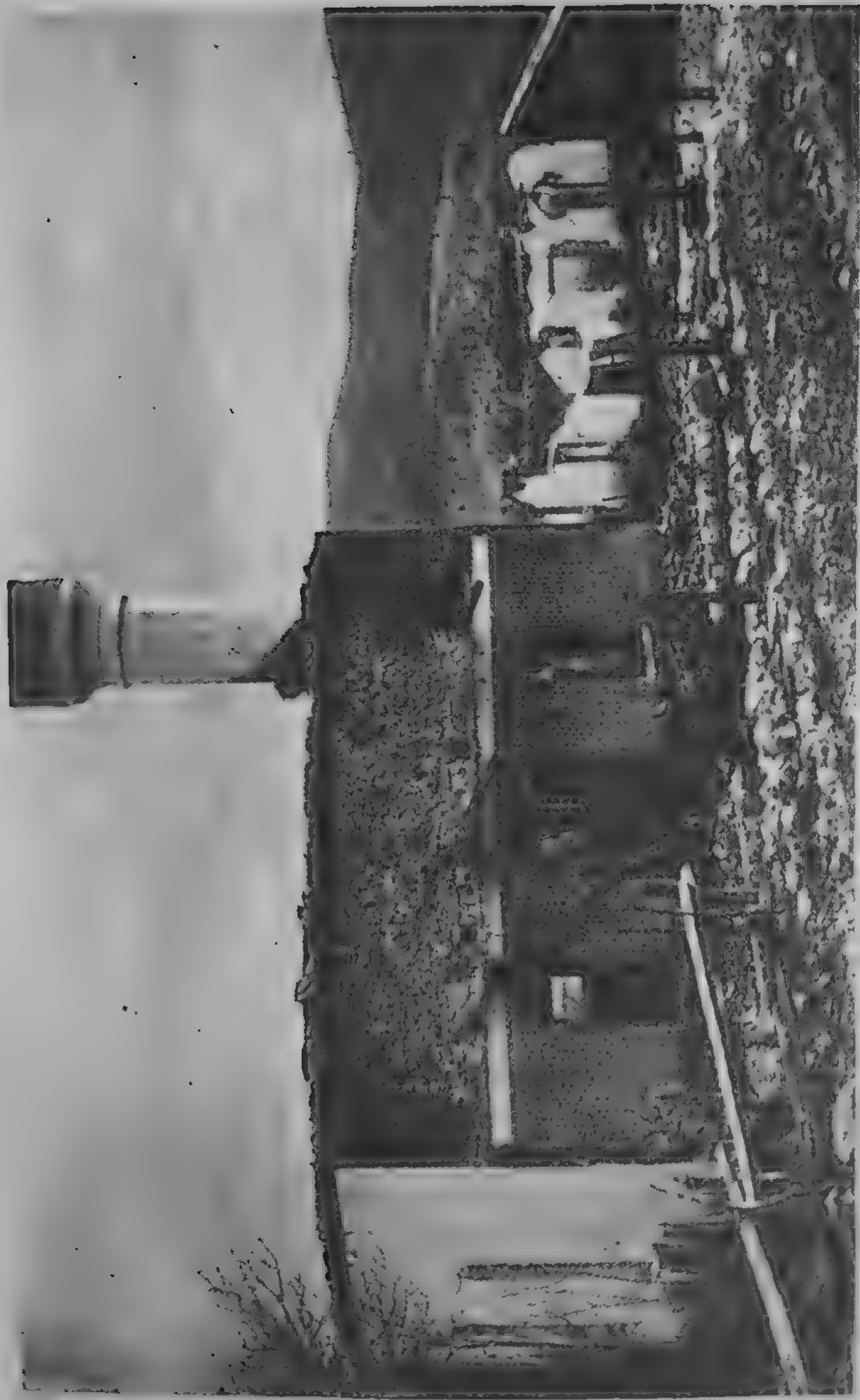
Naša saradnja sa Talijanima odobrena je od Draže. Trebalo je u ovim siromašnim i pasivnim krajevima spasiti na prvom mjestu narod od gladi, i talijansku pomoć treba da iskoristimo do skrajne mogućnosti.

Oni su nam neophodno potrebni u današnjim okolnostima. Oni su nam omogućili, da se konsolidujemo i da svršimo s partizanima, koji bi nas upropastili, da ih nismo likvidirali. Mi smo njih uništili ne za račun Talijana, nego radi nas samih. Pobili su nam najuglednije ljude i najbolje Srbe po selima. Oni su za srpski narod bili opasniji nego itko drugi. Doći će dan, kada ćemo naše neprijatelje Talijane i Nemce lako najuriti, upravo oni će se sami razbežati, a da su se partizani još dublje uvrežili u srpski narod, mi bi izgubili sebe i naša budućnost bila bi zapečaćena. Da navedem samo jedan primer, kakvim su duhom bili opojeni partizani: Kada su nekom partizanu iz Mostara, Čapinu, rekli, da će nestati srpskog naroda, ako se nastavi ubijanjem Srba, on je rekao: - Ako nestane Srba, biće Kineza, glavno je da pobedi naša ideja.

Osim toga Talijani nam daju oružja i municije. Mi danas u hercegovačkim krajevima imamo oko 8000 pušaka i preko 2 miliona rezervnih metaka.

Draža je rekao: - Primate oružje, ko vam ga god daje. Pored toga mi od Talijana dobivamo dnevno oko 5000 hljebova. Vi znate šta to znači za nas u današnjim vremenima, kada se i po gradovima skapava od gladi. Za nas je glavno, da ostanemo živi i da sačuvamo oružje. Ono, što je bilo napore, prebrodili smo.

Od Talijana se ne bojimo. Njihova vojska za nas ne će nikada predstavljati životnu opasnost. Oni su nesposobni da nas oružjem u našim brdima unište. Njima je glavno, da ne ginu njihovi ljudi. Mi moramo s Talijanima lepo. Oni imaju u nas poverenje, zato što smo suzbili partizane. Gledaćemo da od njih dobijemo i nešto artiljerije. To ćemo tražiti od generala Dalmazza. On nam je poslednji put u Dubrovniku rekao, da nam ne bi pustio toliko oružja, kada nam ne bi verovao. Međutim mi znamo, da se od njih treba čuvati i da se njihove reči ne smiju nikada do kraja verovati. Oni će možda pokušati, da nam oružje na lep način oduzmu, ali tu ne će pomoći nikakvo lukavstvo ni diplomacija.

Razorena i opljačkana džamija u selu Živaljevići kraj Rogatice. To je novi dokaz »reda i mira«, koji je na katoličkom području u sedla li. Džamija, hvališući se svojim »junačkim« djelima i svojom »kulturnom« misijom.

pa čak ni sila Oružje, to je svetinja to je sloboda to je naš obstanak. Mi smo danas s oružjem slobodni u našim brdima. Niko nas ne može kontrolisati. Mi se sastajemo s našima u Crnoj Gori i u Bosni, tē se zajednički dogovaramo i stvaramo planove. Mi šaljemo naše ljude i u Beograd pa i do Draže. Moramo biti spremni, kada dođe naš čas. Srpske zemlje moraju biti očišćene od katolika i muslimana. U njima će živeti samo Srbi. Čišćenje će se provesti temeljito. Sve ćemo ih potisnuti i uništiti bez izuzetka i bez sažaljenja. To će biti polazna tačka našeg oslobođenja. To treba da svrši brzo i u jednom revolucionarnom zamahu.

Mi Hrvatsku ne ćemo nikada ni formalno priznati. S Hrvatskom saradivati ćemo samo u onim područjima, gde smo mi u apsolutnoj manjini, ali ni tamo lojalno ni iskreno. Mi za sada moramo imati dobre odnose s nezadovoljnicima katolicima i muslimanima, jer u slučaju potrebe, da negde izvršimo napad na Talijane, ili da napravimo kakvu sabotazu, treba nastojati, da to katolici i muslimani vrše, kako bi ih predstavili kao nevaljalce prema Talijanima, a time bi svoj položaj još bolje kod Talijana učvrstili.»

Zatim Šantić govori o Crnoj Gori i istočnoj Bosni pa veli doslovce:

»Bio sam nedavno u Crnoj Gori i vidio sam golace (t. j. slabo obučene ljude. Op. pisca), kapetana Gjuraškovića, heroja nad herojima. Njegova četa sama u stanju je da razbije pukove Talijana.

Istočna Bosna danas je više naša, nego je ikada bila. Drina je danas manje granica nego je ikada bila. Tamo nema više Hrvata, osim muslimana po gradovima. Ovih dana dobili smo izveštaj da je Foča definitivno priključena nama. Opet smo ustaše najurili iz Foče. Isto tako dobili smo izveštaj, da su naši ušli u Konjic.»

Kako se iz Šantićeva govora vidi, odobrio je sam Draža Mihajlović suradnju četnika i Talijana. Budući da ta suradnja četničkim masama nije uvijek bila simpatična, to je Šantić prisiljen raztumačiti tu suradnju

na sastanku u Trebinju u srpnju 1942. Šantić je svjestan svoje služinske uloge prema Talijanima pa opravdava ubijanje Hrvata katolika i muslimana velikosrbskim ciljevima, koje je četnička organizacija sebi postavila.

Iz Šantićeva govora jasno sliedi, da su najbliži ciljevi Talijana i četnika bili isti. Trebalo je iz spomenutih područja odstraniti Hrvate, pa dok talijanska vojska računa s time, da će ta područja sačinjavati ili sastavni dio talijanskog imperija, ili pak sigurnu njegovu utjecajnu sferu, dotle Šantić u svome govoru ne sakriva uvjerenje, da će doći do pobjede Engleza i da će se tada četnici riješiti Talijana.

Sklopljeni sporazum s generalom Dalmazzom potvrđuje Jevdjević svojim govorom, održanim četnicima u Kninu u prvoj polovici siječnja 1943., kojom je zgodom rekao:

»Kada sam ja započeo saradnju s Talijanima, Draža Mihajlović nije odobravao taj moj rad. Međutim razvoj događaja dao je meni pravo i Draža je kasnije u celosti odobrio moju politiku.«

Postojanje sličnog sporazuma za Crnu Goru potvrđuje i glasilo Srba u Americi, »Srbobran«, u broju od 9. kolovoza 1943. U jednoj bilježci veli se tamo:

»Prema pouzdanim obavestima postigao je pukovnik Blagoje Gjukanović, član Mihajlovićeva štaba, uspeh u pregovorima s italijanskim zapovednicima.«

ZAGREBAČKI SPORAZUM OD 19. LIPNJA 1942.

Hrvatska je državna vlada preko svoga upravnog povjereništva na Sušaku i preko svoga poslaništva u Rimu uložila bezbroj podkrijepljenih prosvjeda protiv opisanog rada II. Armate, ali su svi ti prosvjedi ostali bez učinka.

Na 10. svibnja 1942. ministar dr. Košak, prilikom svoga boravka u Rimu, iznio je osobno ministru vanjskih poslova grofu Ciani sav rad II. Armate i zatražio, da talijanska vlada zahvati u taj rad u smislu obveza, preuzetih Rimskim ugovorima.

Ministru dru. Košaku uspjelo je tom sgodom načelno sklonuti grofa Ciana na vraćanje ovlasti hrvatskim građanskim oblastima u II. zoni, s time da se talijanska vojska ograniči na vojničko osiguranje obalnog pojasa.

Odmah poslije posredovanja ministra dra. Košaka, pozvan je u Rim zapovjednik II. Armate general Roatta, kojemu su izloženi zahtjevi hrvatske vlade.

General Roatta pristao je tom sgodom, da se tome zahtjevu udovolji uz uvjet, da hrvatska vlada pristane na upotrebu četnika, koji se nalaze pod talijanskim zapovjedništvom, za vojničke podhvate u sklopu talijanske vojske.

Na toj osnovi došlo je do pregovora između hrvatskog predstavništva u Rimu i talijanske vlade i konačno do sporazuma, podpisanog 19. lipnja 1942. u Zagrebu, koji je radi toga nazvan »zagrebačkim sporazumom«.

Prema tome sporazumu preuzela je hrvatska vlada ponovo građansku upravu, uključivši javni red i sigurnost u II. zoni, pa je tom sgodom morala dati svoj pristanak, da se četnici, koji će se u buduće zvati »dobro-

voljačka protukomunistička milicija«, upotrebe za vojničke podhvate protiv komunista pod zapovjedništvom talijanske vojske.

Hrvatska je vlada dala svoj pristanak na taj talijanski zahtjev uz uvjet, da »dobrovoljna protukomunistička milicija« prizna hrvatsko vrhovništvo, hrvatske zakone i hrvatske oblasti, na što se talijanska strana u Zagrebačkom sporazumu izriekom obvezala.

Ali, kako se to iz kasnijeg držanja i rada moglo ustanoviti, namjere generala Roatta nisu bile iskrene.

Kada su u prvim danima mjeseca svibnja 1942. provalile iz Crne Gore u Hrvatsku partizanske bande i popalile 20 sela u istočnoj Hercegovini te se probile kod Gabele na desnu obalu Neretve i napale luku Ploče, nisu na cijelom ovome prostoru naišle ni na kakav otpor s talijanske strane.

Da bi zaštitila ovu luku, tražila je hrvatska vlada pristanak zapovjednika II. Armate, da može tamo poslati jednu ustašku satniju iz Sarajeva. General Roatta dao je pod pritiskom dogadjaja svoj pristanak 12. svibnja 1942., pa je hrvatska vlada obzirom na snagu partizanskih banda tražila, da hrvatske čete zaposjednu istočnu Hercegovinu, te je radi toga u Metković poslala, umjesto jedne satnije, jednu bojnu pod zapovjedništvom ustaškog pukovnika Francetića.

Odašiljanje jedne bojne bilo je tim potrebnije, jer je general Roatta već najavio povlačenje svojih četa iz III. zone, kao i onih iz II. zone, na samu obalu. Hrvatska vlada bila je dužna učiniti sve, da zaposjedne svoju istočnu granicu u Hercegovini, da spriječi daljnji prodor partizana iz Crne Gore i da zaštititi tisuće hrvatskih izbjeglica, koji su se pred terorom četnika i partizana sklonili iz jugo-istočne Bosne i istočne Hercegovine na desnu obalu Neretve.

Pukovnik Francetić stigao je sa svojom bojnomo 22. svibnja 1942. u Metković. Na 28. svibnja morao se po nalogu Vrhovnog talijanskog vojničkog zapovjedništva iz Rima, povući sjeverno od demarkacione crte, to jest sjeverno od mjesta Bradine kod Konjica.

Kao razlog tome nalogu navodi se »da je hrvatska vlada umjesto jedne satnije poslala u Metković jednu bojnu ustaša«, dakle, da se hrvatska vlada nije držala dogovora od 12. svibnja!

Da bi ipak zaštitila luku Ploče, hrvatska je vlada na to odredila, da se u Metković ponovo uputi samo jedna satnija ustaša, što je odmah i učinjeno, ali je ta satnija 30. svibnja 1942. dobila ultimativni zahtjev od generala Amica, zapovjednika talijanske divizije »Marche«, da do 31. svibnja u 10 sati najkasnije, napusti Metković i da se povuče sjeverno od demarkacione crte. U protivnom slučaju bit će uništena svim sredstvima, koja talijanskoj vojsci stoje na raspolaganju.

Da bi izbjegao oružanom sukobu s talijanskom vojskom, pukovnik je Francetić udovoljio zahtjevu generala Amica te se 31. svibnja jutarnjim vlakom povukao sa svojom satnijom iz Metkovića u Sarajevo.

Hrvatske čete, makar i u najmanjem broju, nisu smjele ostati u obalnom pojasu, zato jer je vrhovno talijansko zapovjedništvo već prije preuzelo obavezu prema četnicima, da u Hercegovinu ne će pustiti druge čete osim talijanskih, što je kasnije potvrdio i sam Jevdjević na svom sastanku s četničkim prvacima u Bileći 5. rujna 1942., kada je doslovce rekao:

»Pre sam izradio, da u ove krajeve ne može doći hrvatska vojska, a sada mi je uspelo postići, da ovamo ne mogu doći ni Nemci u pomoć Hrvatima. Započeo sam veliku stvar na diplomatskom i političkom putu«.

II. ARMATA PRIPREMA PRODOR PARTIZANA

Osim toga hrvatske čete nisu smjele pokušati ni spriječiti prodor partizana iz Crne Gore u Hrvatsku kroz područje III. zone, uzprkos toga, što povlačenje talijanskih četa iz tog područja bilo najavljeno hrvatskoj vladi još prije sklapanja Zagrebačkog sporazuma

Ove partizanske bande trebale su nesmetano proći kroz to područje sve do Bihaća, kako bi se talijanska vojska riješila neugodnog protivnika u Crnoj Gori i poslala ga u Hrvatsku, da tamo zatire hrvatska sela i gradove.

Osim toga opazila je II. Armata, da se odmah nakon dolazka pukovnika Francetića u Metković 22. svibnja 1942. počeo vraćati svijet svojim kućama u sela Pasičina, Pijavičina i Desna, u južnom dielu biokovske krajine. Taj svijet je prije toga bio pobjegao u šumu pred zlodjelima talijanske vojske, što je, drugim riječima, značilo likvidaciju partizanstva u tome kraju, pa je i to trebalo spriječiti, jer inače talijanska vojska ne bi imala povoda uništavati i dalje pomoću četnika ove čisto hrvatske krajeve.

Kako vidimo, general je Roatta najprije spriječio dolazak hrvatskih postrojbi u okolicu Metkovića : u iztočnu Hercegovinu, zatim je dobio viest o kretanju partizana iz Crne Gore u Hrvatsku, onda je najavio povlačenje talijanskih četa iz III. zone i iz dijelova II. zone na samu obalu, pa je, ocijenivši skore događaje u III zoni, pristao predati gradjanske ovlasti hrvatskim oblastima, a onda zaista naglo povukao svoje čete, propustio nesmetano partizane u Hrvatsku, da bi konačno time hrvatsku vladu doveo u težak položaj i onemogućio

stvarni uspjeh hrvatske vlade kod provedbe Zagrebačkog sporazuma

Veliki partizanski prodor iz Crne Gore počeo je u prvim danima mjeseca srpnja 1942., kojom je sgodom ušlo u Hrvatsku 6 dobro naoružanih crnogorskih, srbijskih i albanskih brigada

Generalu je Roatti bilo dobro poznato, da je II. Armata njegove vojske spriječila sustavno svaku organizaciju hrvatske obrane u II. i III. zoni, te da je hrvatska vojska skoro preko godinu dana bila gotovo u cijelosti odstranjena iz područja južno od demarkacione crte. Bez obzira na sve to, ili, bolje rečeno, baš obzirom na sve to, povlači general Roatta naglo svoje čete iz toga područja na obalu baš u času prodora partizana, a da nije ni čekao dolazak hrvatskih četa.

Tako su spomenute partizanske brigade mogle odmah nakon prodora iz Crne Gore nesmetano zauzeti kotareve Duvno, Livno, a zatim Ključ i Glamoč te se kasnije probiti sve do Bihaća

Partizani su se na zaposjednutom području nesmetano mogli organizirati i unovačiti, što milom, što silom, tamošnje pučanstvo, te dovući s cijelog Balkana nova pojačanja.

Ovaj novi atentat na Nezavisnu Državu Hrvatsku, pripravila je i omogućila talijanska vojska baš u času, kada je zajedničkim naporima hrvatskih i njemačkih četa, a napose naporima crne legije Jure Francetića, bilo uspjelo u proljeću 1942. očistiti od pobunjenika iztočnu Bosnu, te zatvoriti hrvatsku granicu prema Srbiji, preko koje su se do tada partizani prebacivali u Hrvatsku.

Isto je tako bilo uspjelo zajedničkim njemačko-hrvatskim podhvatom uništiti jake partizanske snage u području Kozare planine, čime je partizanski pokret u Hrvatskoj bio gotovo podpuno skršen.

Moramo ovdje napomenuti, da je već i prije hrvatsko-njemačkim podhvatima protiv partizana pravila sve moguće neprilike II. Armata. Tako II. Armata nije dopuštala njemačko-hrvatskim četama prelaz preko demarkacione crte ni onda, kada se je trebalo poslužiti samo cestom od nekoliko kilometara, koja je prelazila demarkacionu crtu, ili kada se je prelazom preko demarkacione crte od svega par kilometara moglo zahvatiti i uništiti partizanske bande. Demarkaciona crta bila je

Talijanski vojnici, koji su podupirali šumske bačvice, nisu prezali ni pred bogomoljama. Tako su obezčastili i mnoge džamije. Džamiju u Čamiju pretvorili su najprije u staju a poslije i zapalili.

partizanima uvijek sigurna zaštitnica, jer su oni dobro znali, da ih na tom području ne mogu progoniti hrvatsko-njemačke čete bez posebnog pristanka II. Armate. Tako ni ovom sgodom nije II. Armati išlo u račun uništenje partizana i smirenje Hrvatske.

Posve je sigurno, da ovaj prodor partizana ne bi bio uspio, da je Francetić mogao sa svojim crncima zaposjesti crnogorsku granicu u svibnju 1942., kako je to onda hrvatska vlada tražila

JACANJE ČETNIČKIH ORGANIZACIJA I NJIHOVA NOVA ZLODJELA

U međuvremenu nastavlja general Roatta organizacijom četnika, kojom su započeli u istočnoj Hercegovini generali Dalmazzo i Lusana, u kninskoj krajini general Monticelli i u okolici Ogulina general Scipione.

Crnogorski i hercegovački četnici tretiraju se kao jedna cjelina, pa u svibnju 1942. preuzimlje vrhovno zapovjedništvo svih ovih četnika bivši pukovnik jugoslavenske vojske Crnogorac Bajko Stanišić. — On svoje crnogorske čete dovodi u svibnju 1942. na granicu Hercegovine, pa sa znanjem generala Dalmazza daje ti-skati u knjižari Tošović u Dubrovniku proglas Hercegovcima, u kojem doslovce veli:

»Podpuno su mi poznate sve vaše najnovije patnje, te sam zato i naredio mojim vitezovima, da što prije izbiju na granicu Hercegovine i da Vas bratski pozovu u svoj zagrljaj, te da zajednički produžite čišćenje svojih sela. Ko se ne htjedne pridružiti mojim herojskim četama, biće na licu mjesta ubijen, a svakome onome, koji se lično preda, ako do sada nije ubio Srbina, garantujem mojom čašću, neće ni dlaka s glave faliti«.

»Četnički odredi formiraju se u Nevesinju i Gacku. Njihova brojna snaga kao i svakodnevno pojačanje daje mi nade da ćemo ubrzo zajedno biti na obalama Neretve«.

I iz ovoga proglasa Bajke Stanišića vidi se, da je II. Armata obećala četnicima Hercegovinu do lieve obale Neretve, kako smo to prije naveli.

Između 24. svibnja i 6. lipnja 1942., prolaze Hercegovinom talijanske čete, pa talijanski časnici organi-

ziraju četničku vojničku i građansku upravu. Zapovjedništvo nad četnicima predaju bivšim jugoslavenskim častnicima, a u koliko tih nema, mjestnim prvacima.

Tako Talijani organiziraju četničke odrede u Jabuci pod zapovjedništvom Trifkovića, u Kalinoviku pod zapovjedništvom Djordja Radmilovića, u Bieloj kod Konjica pod zapovjedništvom Djordja Dragića, u Dražljevu kod Gacka pod zapovjedništvom Vase Zirojevića, u Gacku pod zapovjedništvom Djordje Ceranića, u Avtovcu pod zapovjedništvom Steve Starovića, u Kazancima pod zapovjedništvom popa Radojice Perišića, u Nevesinju pod zapovjedništvom Samardžića, u Berkovićima pod zapovjedništvom Ilije Ilića, u Prebilovcima pod zapovjedništvom Gojka Nadaždina, u Bileći pod zapovjedništvom Koste Uljarevića, u Ljubomiru pod zapovjedništvom Save Kovača, u Šumi kod Trebinja pod zapovjedništvom Špire Pavlića, u Lastvi pod zapovjedništvom Ivana Janjičića, u Zupcima pod zapovjedništvom Dušana Vuškovića i u Ljubinju pod zapovjedništvom Lazara Bokića.

Kada 11. lipnja 1942. stiže u Stolac talijanskim vojničkim samovozom jedna grupa od 25 naoružanih četnika pod zapovjedništvom Djordja Pejovića i u pratnji Save Miškovića, glavaru građanske uprave, te Dušana Ivkovića, povjerenika za vezu s talijanskom vojskom, prosvjeduje kotarski predstojnik Franjo Arveiler protiv tome postupku kod talijanskog mjestnog zapovjednika, ali dobiva odgovor, »da su četnici došli u Stolac na poziv svoga zapovjedništva«.

Ovom reorganizacijom četnika počela je II. Armata u mjesecu svibnju 1942., pa je nastavlja kroz slijedeće mjesec, a u kolovozu 1942. oslobadja general Roatta čitav niz bivših srbskih častnika iz talijanskog ratnog zarobljeničtva i dovodi ih u Hercegovinu, Kninsku krajinu i Liku, gdje oni preuzimlju zapovjedništvo četničkih postrojbi.

Tako general Roatta dovodi u obalni pojas slijedeće bivše srbske častnike: pukovnika Uzunčevića, rodom iz Srbije; Petra Bačovića, bojnika, rodom iz Crne Gore; bojnika Pavlovića; bojnika Mišu Radulovića zvanog Bačić; bojnika Todora Jovanovića; bojnika Milana Djevića, rodom iz Užica, Srbija; bojnika Miku Tomaševića,

Nadpis na bunkeru kod želj. mosta Lukaća izpred Konjica u Hercegovini, gdje su se predali
Talijani (2000) partizanima.

Srbijanaca; bojnika Studu, rodom iz Kaštela; satnike Voju Perišića, Žiku Mladenovića, Sremca, Crljenicu, Ciganovića, Babića zvanog Šarić, Dragana Šošića, Jovu Govedaricu, Marka Lojovića, Stevu Čuruvija, Ivaniševića, Aleksu Tasića, nadporučnike Stevu Jovanovića, Božovića, Dušana Jovanovića, Milana Cvjetičanina, Hamata, Milana Sućura, Stankovića, Miću Mladenovića, poručnike Novakovića, Amanovića, Asanovića, Rochi-a i Djokicu Nikolića. Kasnije su dovedeni bojnik Milorad Popović, Crnogorac, i njegov brat satnik Nikola, satnik Vidaković i vojvoda Djuro Plečaš.

Moramo priznati, da su neki od ovih zapovjednika na vrijeme vidjeli talijansku igru, pa nisu udovoljavali svim talijanskim zahtjevima. Posebno moramo spomenuti bivšeg zapovjednika lastvanskog četničkog odreda, oružničkog častnika Pejanovića, koji se kao domaći sin pokazao umjereni, pa je s mjesta zapovjednika maknut i na njegovo mjesto doveden Crnogorac Ivan Janjičić, rodom iz Podgorice, kojemu je imenovan zamjenikom bivši nadporučnik Dimitrijević, rodom iz Požarevca u Srbiji. Isto tako moramo iztaknuti umjerenost pukovnika Uzunčevića, Crnogorca Stanišića i Nevesinjca Petra Samardžića, koji su nastojali, koliko su mogli, spriječiti veća zla.

II. Armata osniva u Lici novu četničku diviziju, koja dobiva zvučno ime talijansko-četničkog kombinata »Dinarski alpinci«. Ona se sastoji od »ličkog odreda« sa sjedištem u Vrhovinama, a zapovjednik mu je bivši jugoslavenski častnik Vojislav Banić i »gorskog odreda« sa sjedištem u Medku u Lici, kojemu je zapovjednik bivši jugoslavenski častnik Savić, rodom iz Srbije.

U Knin dolazi kao zapovjednik četničkog odreda bivši jugoslavenski poručnik Veljko Ilić, Srbijanac, koji se svojim krvoločtvom osobito iztaknuo.

Kada su talijanski častnici reorganizirali i dobro naoružali četnike, predali im građansku upravu na području istočne Hercegovine i jugo-istočne Bosne, dolazi do ponovnog pokolja hrvatskog pučanstva, najprije u jugoistočnoj Bosni u mjesecima kolovozu i rujnu 1942., zatim u kotarevima Stolac, Ravno i Čapljina u Hercegovini, onda u Biokovu u Dalmaciji u kolovozu i rujnu 1942., te u okolici Omiša i u kotaru Prozor u listopadu 1942.

Ovaj novi pokolj hrvatskoga pučanstva u programu je veliko-srbskih četničkih vodja i talijanskih vojničkih imperijalista. Četnici obavljaju svoj posao po nalogu srbske vlade iz Londona i Draže Mihajlovića, a te pokolje želi i II. Armata, koja vjeruje u pobjedu anglo-američkog oružja, pa se nada, da će joj Englezi za učinjene usluge prepustiti veći dio hrvatskog područja.

Konačno bez krinke na licu pokazuje to i duhovni vodja talijanske vojničke iredente maršal Badoglio, koji u pregovorima za kapitulaciju od 3. rujna 1943. traži za svoj konačni čin velike izdaje, da mu se prepusti dio Hrvatske od Karlovca do Splita, dok bi preostali dio Hrvatske imao pripasti budućoj Velikoj Srbiji. (Vidi »Hrvatski Narod«, Zagreb, br. 839 i 842 od 21. odnosno 24. rujna 1943.)

Već iz Šantićeva govora u mjesecu srpnju 1942. mogli smo opaziti rieči: »Ovih dana dobili smo izvještaj, da je Foča definitivno priključena nama. Opet smo ustaše najurili iz Foče.«

I zaista prva žrtva novog velikog pokolja jesu Foča i njena okolica. Pod ponovnim najurivanjem ustaša iz Foče misli Šantić na odstranjenje hrvatskih postrojba po Talijanima u prosincu 1941. i u srpnju 1942.

U Foču se u međuvremenu bilo povratilo izbjeglo hrvatsko pučanstvo, nakon već prije spomenutog vojničkog podhvata hrvatsko-njemačkih oružanih snaga u istočnoj Bosni u proljeću 1942. i nakon dolazka ustaškog pukovnika Jure Francetića sa svojim crncima na Drinu 10. travnja 1942.

Na 18. kolovoza 1942. dolazi ponovo u okolicu Foče nekoliko tisuća dobro naoružanih četnika, dobrim dielom Crnogoraca, pod vodstvom samog Dobrosava Jevdjevića. Oni odmah počinju s napadajem na Foču, u čemu ih pomaže i topništvo talijanske vojske.

Nakon ulaza u Foču počinje četnici ponovo strahovita nasilja nad muslimanskim pučanstvom, slična onima iz kolovoza 1941.

Na 21. kolovoza stižu četnicima nova pojačanja iz Srbije, koja se kod Batova prebacuju prema Foči.

Četnici su naoružani uglavnom talijanskim puškama i strojnicama.

Oni četnici, koji su u ožujku i travnju 1942. predali svoje oružje hrvatskoj ili njemačkoj vojsci, prelaze ponovo na desnu obalu Drine i vraćaju se naoružani.

Poslije pokolja u Foči i Goraždi bježe danomice na stotine žena i djece, golih i bosih, da bi spasili svoje živote, te se sklanjaju u Sarajevo.

Kao druga žrtva ove zavjere dolazi na red Hercegovina, u kojoj su već popaljena muslimanska sela u kotaru Gacko, osim sela Kule Fazlagića, koja se već godinu dana brani, zatim sva muslimanska sela u kotarevima Bileća i Trebinje, sva katolička i većina muslimanskih sela u kotaru Nevesinje, sva muslimanska i mnoga katolička sela u kotaru Ravno.

Neka o tim žalostnim prilikama, pod kojima živi hrvatski narod u Hercegovini »pod zaštitom talijanske vojske«, progovori logornik za kotar Ravno, koji u svom izvješću od ožujka 1942. javlja sljedeće:

»Dok nisu došle ovamo talijanske trupe, svi Hrvati bili su u svojim netaknutim domovima i na sačuvanim imanjima. Po dolazku talijanskih trupa grko-iztočnjaci su se digli na oružje, te počeli ugrožavati izložena hrvatska sela i stanovništvo. Talijanske vlasti držale su se prema tome po strani i samo hladno promatrale. Budući da se je s jedne strane hrvatsko pučanstvo pokorilo uputama proglasa (»Bando« od 7. IX. 1941.), s druge strane talijanske vlasti držale se pasivno, to je goloruki i nezaštićen hrvatski narod pod silom oboružanih grko-iztočnjaka počeo svoje domove i imanja napuštati, bježeći u sigurnija mjesta, spašavajući samo goli život. Na taj način stradalo je naših izloženih hrvatskih domova u ovom kotaru 348, od čega se stvorilo 3.073 izbjeglice. Svi napried spomenuti domovi jesu ili upaljeni, ili srušeni i opljačkani. Ogromna stoka propala je, uništeni su usjevi, voćke i t. d. Kolika je to šteta za ovaj inače siromašan kraj, teško je pojmiti, to najbolje zna i osjeća onaj, koji je tako slabo i nikako zaštićen postradao. Sve se ovo događa na očii u neposrednoj blizini talijanske vojske. Da se talijanska vojska u početku pokazala imalo energična prema grkoiztočnjacima kao prema nama, uvjereni smo, danas bi bilo posve drugčije i lakše stanje Hrvata u ovom kraju. Da

bude sudbina Hrvata ovoga kotara još teža, znalo se je i ovo dogoditi: Jednom sgodom tražio je Hrvat musliman, načelnik občine Ljubinje, od talijanskog mjestnog zapovjednika, da zaštiti već stradajuće Hrvate od grkoiztočnjaka, ali on mu je odgovorio: »Ako ćete napraviti molbu da ostanete pod Italijom, uzet ću vas u zaštitu, inače ne!« Naravno, ovaj sviestni Hrvat dao je niečan odgovor. Grkoiztočnjaci su nastavili svojim poslom, a Talijani već svojim iztaknutim držanjem, dok se, eto, nije postigao ovdje opisani rezultat.« (Ovo izvješće primilo je Ministarstvo unutarnjih poslova pod brojem VT. 143-I-A—1942.)

Već dobrim dielom stradalo hrvatsko pučanstvo Hercegovine trebalo je temeljito uništiti, pa zato sliedi u rujnu 1942. poznata akcija četnika u kotaru Stolac

TALIJANSKO-ČETNIČKA ZLODJELA U KOTARU STOLAC I ČAPLJINA

Da bi svoj posao lakše obavili, pokušavaju četnici raznim smicalicama razdvojiti Hrvate muslimane od katolika.

U tom poslu pomaže ih general Lusana, koji u tu svrhu uzimlje u svoju službu dra Ismeta Popovca, te mu povjerava zadaću, da pokuša pridobiti i muslimane za pristup talijanskoj »dobrovoljnoj protukomunističkoj miliciji« i preko nje približiti se četnicima.

Dru Popovcu uspieva uz pomoć generala Lusane naći svega nekoliko suradnika, koji s njim obilaze cijelu Hercegovinu, da bi pokušali izvršiti svoj zadatak. Sam dr Popovac obilazi početkom kolovoza u pratnji generala Lusane Stolac, a zatim Nevesinje, Gacko i Trebinje. Talijanska vojska izvršava pritisak na hrvatsko-muslimansku miliciju u kotaru Nevesinje i u Kuli Fazlagića, da bi prišla talijanskoj miliciji. Muslimanskim hrvatskim milicionerima prave se sve moguće poteškoće, a prieti im se, da će biti proglašeni partizanima i uništeni, ako ne pristupe četnicima.

Kada Popovcu to nije ništa uspjelo ni u jednom od spomenutih kotareva, onda četnici po višem nalogu ubijaju u Prenju kod Stolca 20. rujna 1942., svršenog pravjaju nika muslimana Mustafu Kapića, rodom iz Monikastara, inače poznatog ljevičara. Talijani i četnici proširuju viest, da su Kapića ubili katolici, pa da bi njihova tvrdnja bila vjerojatnija, uhite u selu Pileta kod Stolca 23. rujna 21 Hrvata katolika i tjeraju ih u zatvor u Stolac.

Kapića pokapaju svečano talijanske vojničke oblasti i četnici, drže mu nad grobom govore i izpaljuju počastne plotune. Nad otvorenim grobom Kapića, ko-

jega su sami ubili, polažu četnici prisegu, »da će njegovu smrt krvavo osvetiti na katolicima«.

Zatim u nizu strahota, koje sliede u kotaru Stolac, talijanski vojnici skupa s četnicima razoružavaju hrvatsku miliciju, koja je bila postrojena od hrvatskih vojničkih oblasti uz pristanak mjerodavnog talijanskog zapovjednika.

Razoružanje katolika milicionera bio je znak za pokolj, koji je onda i usliedio.

Pokolj počinje 24. rujna 1942. Hrvatsko katoličko pučanstvo sklanja se u brda; ne spava kod svojih kuća, a kada su popaljena sela Aladinići, Pileta, Masline, Borojevići, Poplati, Jasoč, Rivine, Crnići, Triebanj, Rotimlja, Prenj, Hotanj i ostala katolička sela, onda cjelokupno katoličko pučanstvo bježi na desnu obalu Neretve, da spasi gole živote. Poslije ovoga pokolja i paleža nije u stolačkom kotaru ostala čitava ni jedna katolička kuća, a cijeli imetak Hrvata katolika bio je opljačkan. Silnu stoku ovoga bogatog kotara otjerali su četnici i podielili s talijanskom vojskom. Oko 8000 izbjeglica smjestilo se u Mostar i Čapljinu, gdje su u prvi čas morali spavati pod otvorenim nebom.

Strašan zločin izvršili su tom zgodom četnici u selu Prenj, gdje su mučili, a onda ubili 85-godišnjeg katoličkog župnika Don V i d a P u t i c u, koji je bio gotovo podpuno sliep. Poslije ubojstva odvukli su četnici mrtvo tielo pokojnog Putice 50 metara od kuće, polili ga petrolejem i zapalili. Obližnju crkvu su opljačkali, kipove i slike porazbijali i razbacali.

Ovaj bies četnika u kotaru Stolac potrajao je mjesec dana, a da prisutne talijanske čete divizije »Marche« nisu poduzele ni najmanju mjeru, da sprieče ta zlodjela. Valja napomenuti, da su katoličke kuće nesmetano popaljene i onda, kada su se nalazile uz samu zgradu u kojoj je bila smještena talijanska vojska, tako medju ostalima i u Domanovićima.

Hrvatska vlada uložila je najoštriji prosvjed protiv novog divljanja talijanskih četnika, izaslala je na mjesto razbojstva obćeg upravnog povjerenika dra Rušinovića i velikog župana župe Dubrava dra Buća, ali oni nisu mogli učiniti ništa, nego ustanoviti žalostne činjenice.

Poslije Stolca došla su na red sela kotara Čapljina, smještena na lijevoj obali Neretve

I ovdje su Talijani na 6. rujna 1942. najprije razoružali hrvatsku katoličku miliciju, a onda su četnici iste večeri poklali katoličko stanovništvo sela Višići. Ista sudbina zatekla je i selo Klepce i susjedna katolička sela. U selu Klepcima ubili su četnici župnika Don Iliju Tomasa, kojega su na zvjerski način mučili. Župnik Tomas nadjen je sasječen na komade.

Poslije kotara Čapljina na redu je kotar Ravno, gdje četnici stižu s jednim odjelom talijanske vojske 12. listopada 1942. u sela Belenići, Kijev Dol i Golubinjac. U prisutnosti talijanskih vojnika popalili su i opljačkali ova sela, a seljačstvo je pobjeglo u Slano na morsku obalu.

Veliki župan dr. Buć ulaže najoštrij prosvjed kod generala Amica, ali mu ovaj odgovara, da su viesti neistinite.

Tako su konačno Talijani udovoljili svojoj obvezi prema četnicima, kojima su omogućili da odstrane i posljednjeg Hrvata katolika iz Hercegovine s lijeve obale Neretve, te im na tom području, osim u nekoliko sjedišta kotarskih mjesta, predali punu vlast.

Poslije odstranjenja katolika s lijeve obale Neretve, počinju progoni Hrvata muslimana u istom području, te se nastavljaju i kroz godinu 1943. Kada je dr. Popovac počeo kod četničkog vodstva prosvjedovati protiv ovih progona, bio je od samih četnika dočekan i ubijen u klancu Gluha Smokva kod Trebinja, na oči svojih dotaklanskih suradnika Mile Šantića i Milutinovića. Dr. Popovac nije više bio potreban, pa je mogao otići...

TALIJANI DOVODE ČETNIKE I U SVOJU »INTERESNU SFERU«

Kada su četnici izvršili pokolj hrvatskog pučanstva i palež hrvatskih domova u svojoj »interesnoj sferi«, onda je trebalo poklati i nešto hrvatskog pučanstva u čistoj talijanskoj »interesnoj sferi«.

Zato II. Armata upriličuje u kolovozu, rujnu i listopadu 1942. podhvate tobože protiv partizana u području Biokova i u okolici Omiša.

Podhvati su uistinu vodjeni protiv nezaštićenog hrvatskog pučanstva, dok od partizana nije gotovo nitko stradao.

Kao svaki, tako i ovaj podhvat pripremali su Talijani uz veliku buku, prevozili danima svoje i četničke čete u područje podhvata, tako da su partizani, koji i inače izbjegavaju otvoreni sukob s vojskom, na vrijeme znali za ovaj podhvat i povukli se iz Biokova.

Za klanje i ubijanje ostalo je samo nezaštićeno pučanstvo, kao i ono, koje se partizanima nije ni pod silu htjelo priključiti.

Tako četnici kolju prilikom te akcije u mirnim hrvatskim selima Dragljani, Kozica i Raščani 147 nezaštićenih ljudi, među njima i 3 svećenika. U ovim selima zapalili su četnici 702 zgrade.

Nakon zlodjela u Raščanima pošao je u četničko zapovjedništvo župnik sela Don Ivo Čondić, da posreduje u korist nezaštićenog naroda. Dn Ivo Čondić bio je odmah od četnika uhićen, mučen i zaklan. Njegovo truplo ležalo je na vidljivom mjestu kraj ceste 5 dana. Tuda je prolazila brojna talijanska vojska, gledajući mirno, kako gladni psi razdiru mrtvo tielo katoličkog svećenika.

Prijatelj umorenog Čondića Don Josip Braino-

vič, župnik sela Župa, uputio se mjestnom zapovjedniku talijanske posade u susjednoj Turiji, u pratnji cestara Brune Luetića, te ga zamolio, da zaštiti pučanstvo pred četničkim klanjem

Talijanski zapovjednik uputio je Brainovića i Luetića talijanskim vojničkim motornim vozilom četničkom zapovjedniku u Rašćane s jednim popratnim pismom. Talijanski vozač vratio se nakon toga u Turiju bez župnika Brainovića i cestara Luetića, a njihove iznakažene lješine nadjene su 4 dana kasnije u blizini sela Rašćana.

Ista sudbina zatekla je i mnoga druga biokovska sela, osobito Aržano, Lovreć i Studence.

Prilikom ovog podhvata zapaljeno je na stotine kuća, koje su prije toga opljačkane od četnika i talijanskih vojnika. Opljačkani predmeti odvučeni su talijanskim vojničkim kamionima, a od pljačke nisu pošteđene ni crkve, iz kojih je odnesena ne samo zlatnina i srebrenina, nego i crkveno ruho.

Odmah, čim je saznao za zlodjela četnika, veliki župan velike župe Cetina Luetić posjetio je u Splitu zapovjednika XVIII zbornog područja talijanske vojske generala Umberta Spiga te u ime hrvatske vlade uložio prosvjed i zatražio, da se sa zvjerstvima prestane.

General Spigo izgovarao se je, da te podhvate vodi zapovjedništvo VI. zbornog područja talijanske vojske u Dubrovniku, pa da on ne može ništa učiniti. Tom zгодom on »izražava žaljenje« velikom županu nad dogadjajima u Biokovu i daje mu častnu riječ pred kotarskim predstojnikom kotara Omiš drom Rajevićem i pred domobranskim satnikom Celeginom, da se na području njegovog zbora tako nešto ne će dogoditi.

Ali od tog »svečanog obećanja« nije prošlo ni nekoliko dana, a general Spigo izdaje nalog, da iz Knina krene u Omiš jedna skupina četnika u podhvat protiv susjednih sela. Četnici kreću iz Knina pod vodstvom Mane Rokvića i kaludjera Kalika, željeznicom u Split, a odatle talijanskim vojničkim brodovima u Omiš.

Istoga dana nastavljaju četnici svoj put pod vodstvom talijanskih častnika u sela Gata, Naklice, Zvečaje i Cistu. Tu su odmah poklali 180 osoba, pretežno žena i djece. Sela su opljačkali i zapalili.

Istu sudbinu doživjela su i sela Dugopolje, Kotlatica, Dolnji Dolac, Srinjani i Ostrvica.

Djeca bez roditelja, spašena sa područja talijansko-četničkih podhvata.

TALIJANSKI GENERALI ORGANIZIRAJU NOVI POKOLJ HRVATA

Podhvatom protiv Dugopolja ravnao je već prije spomenuti bivši jugoslavenski poručnik Veljko Ilić, Srbijanac, koji je oslobođen iz zarobljeništva u Italiji, i kojemu je povjereno zapovjedništvo četničkog »odreda« u Kninu. Kada je u ovom podhvatu Ilić ubio pred očima jedne majke njeno dijete, onda je majka ubila Ilića. Tom istom Iliću priredjen je u Kninu dne 5. listopada 1942. sječani sprovod, na kojemu je uz oboružane četnike sudjelovao i jedan odjel talijanske vojske, predvođen od novog zapovjednika talijanske divizije »Sassari«, generala Paola Berardia.

Na sprovodu su nošeni vienci sa srbskim trakama.

Na ponovan prosvjed velikog župana Luetića, dobio je zapovjedajući talijanski pukovnik Boschi 5. listopada nalog, da obustavi ovaj podhvat.

Četnici su se vratili u Knin 5. listopada 1942., sa ogromnim plienom, koji je do Knina prevezen talijanskim vozilima. Uzgred rečeno, posvadili su se u Kninu četnici oko diobe pliena, nakon čega je iz kninskog četničkog odjela izstupilo 70 četnika.

Već prilikom podhvata u Biokovu u kolovozu i rujnu 1942. ulaze hrvatska vlada preko svoga obćeg upravnog povjerenika na Sušaku dra Rušinovića najoštrijeg prosvjed kod generala Roatta. General Roatta izjavljuje dru Rušinoviću 8. rujna 1942., da će povući četnike iz čistih hrvatskih krajeva, ali uzprkos tome obećanju ne srpječava četnički podhvat, koji je uslijedio 24 dana kasnije, 1. listopada, u okolici Omiša.

General Roatta ne srami se saobćiti 8. rujna 1942. dru Rušinoviću, »da je morao upotriebiti četnike u Biokovu, jer su u svojim mjestima bezposleni još opasniji«.

Italijanski general Negri obilazi četničke odjete prije pokolja u Prozoru.

Kako vidimo, general Roatta se brine, da četnici ne budu »bezposleni«, pa ih dovodi u čiste hrvatske krajeve, da potrate svoje vrijeme klanjem i ubijanjem nedužnog pučanstva, u prvom redu žena i djece. Liepu zabavu izmislio je »kulturni gospodin« general Roatta.

Poslije toga, i uzprkos obećanjima generala Roatte, sliedi pokolj hrvatskog muslimanskog i katoličkog pučanstva u selu Drežnici i u Prozoru, u Hercegovini. Nije valjda ni slučajno, da su četnici pod talijanskim zapovjedništvom krenuli vlakom u ova mjesta baš 1. listopada 1942. iz Trebinja, dakle isti dan, kada je general Spigo naredio pokolj u okolici Omiša.

Već na svome putu iz Trebinja do Drežnice i Prozora vrše četnici nasilja nad hrvatskim pučanstvom, gdje im se god ukaže prilika. Prema Prozoru nastupa 5.000 četnika i to 2.000 preko Goranaca kraj Mostara, a 3.000 preko Drežnice. U Gorancima, Drežnici i Prozoru zaklali su četnici preko 1.000 Hrvata katolika i muslimana, a u samoj jednoj kući u Drežnici zapalili su pred očima talijanskih častnika 60 živih članova jedne velike seljačke zadruge.

Jednak pokolj izvršen je i u selu Bitelići kod Sinja 21. listopada 1942., dakle 44 dana kasnije, nego je general Roatta dao »svoju častnu riječ«, da četnike ne će upotrebljavati u podhvatima, gdje živi hrvatsko pučanstvo.

U Biteliće stiže jedan odjel talijanske vojske zajedno s kninskim četnicima, nakon čega počinju paleži i umorstva. Četnici su tom zgodom zaklali 9 osoba, mučili, zaklali i onda izmrcvarili 11 osoba, ustrielili 8 osoba, bacili živog u vatru Franu Buljana, bacili niza zid Mariju Čurković, ženu Franinu, a Marti Hrgović, ženi Markovoj, poklonili život uz odkupninu od Kuna 50.000.—.

U selu Bitelići živjelo je dvije trećine katolika, a jedna trećina pravoslavnih. Četnici su zato prije ubijanja ustanovili najprije katoličke domove, tako da ni jedan pravoslavni nije stradao.

Iz Biletića pobjegle su tom sgodom 363 osobe, koje su se poslije odlazka talijanske vojske i četnika vratile u selo, pokopale žrtve i smjestile se kod svojih znanaca. Ovom zgodom zapaljeno je u selu 229 domova i gospodarskih zgrada.

Ovo su samo pojedini primjeri pokolja izvršenog nad golorukim hrvatskim pučanstvom. To su organizirali

Talijanski častnici i četnici na sprovodu krvnika hrvatskih žena i djece,

talijanski generali II. Armate. Daleko smo od toga, da gornjim navodima nabrojimo makar i znatan dio žrtava, koje je hrvatski narod doprinio u ratu, koji mu je naviestila »saveznička« II. Armata.

Od talijanskih časnika i od svojih viših zapovjednika nahuškane i razularene četničke bande, naučne na krv, nisu vidjele, kakvo su oružje postale u rukama svojih nesavjestnih vodja, sluga i plaćenika talijanskih generala pa su se upustile u klanje i ubijanje svojih susedljana, s kojima su živjele nekoliko stoljeća.

Same političke zadjevice iz prošlih vremena nisu mogle biti dovoljnim razlogom ovakvim zvjerstvima, za koja zato u prvom redu snose odgovornost talijanski generali i po njima najmljeni četnički viši zapovjednici.

Da je ovo naše stanovište točno, vidi se i iz toga, što su se niži četnički zapovjednici pokušavali osloboditi krvave mreže, u koju ih je uvuklo više četničko zapovjedništvo, ali im to više ne uspieva, jer je mreža i suviše jaka, a oni su slabi, da se iz nje oslobode.

Mi smo već naveli nekoliko takvih primjera, koji su nam bili poznati, a navadjamo i slučaj Branka Bogunovića iz Knina, koji je najoštrije osudio pokolj hrvatskog pučanstva u okolici Omiša, te slučaj Milana Uzelca i Stanisavljevića Cicvare iz Gračaca, koji su odklonili izvršavati talijanske naloge na štetu Hrvatske i hrvatskog pučanstva. Valja spomenuti i to, da su u mjesecu prosincu 1942. Talijani uhitili i zatvorili oko 70 četnika u kninsku tvrđjavu, jer nisu htjeli ići u nove podhvate, u kojima je trebalo klati hrvatsko pučanstvo.

Spomenuli smo, da je hrvatska državna vlada preko svojih predstavnika na Sušaku i u sjedištima velikih župa ulagala bezbrojne prosvjede protiv zlodjela talijanske vojske i četnika.

Osim toga upozoren je general Roatta osobno na sve ove događaje dana 19. kolovoza 1942., prilikom svoga boravka u Zagrebu, dana 27. kolovoza 1942. u Dubrovniku na sastanku s drom Lorkovićem, drom Vrančićem, drom Rušinovićem, drom Bačićem, zatim dana 19. rujna 1942. na sastanku u Zagrebu i dana 2. listopada 1942. na sastanku Roatta-Vrančić na Sušaku.

Na svim ovim sastancima zahtievala je hrvatska vlada od generala Roatte povlačenje t. zv »dobrovoljnih

protukomunističkih milicionera« iz područja, rąstanjenih Hrvatima katolicima i muslimanima, zatim odstrąnjenje zapovjednika, dovedenih iz Srbije, Crne Gore i Italije. s čitavog hrvatskog državnog područja i primjenjivanje kazne na one članove milicije, koji su se ogrięšili o život i imovinu hrvatskih gradjana.

U jednoj obširno izradjenoj spomenici izneseni su svi ti podatci i predani generalu Roatti, a posebno su iztaknuti tadanji događaji u Hercegovini i u Biokovu.

Tom je zgodom generalu Roatti skrenuta ponovo pažnja na to, da je hrvatska vlada bila u svoje vrijeme protivna legaliziranju četničkih odjela na području Nezavisne Države Hrvatske, jer joj je poznato, da oni rade po nalogu Draže Mihajlovića i po nalogu Londona. te da je na to legaliziranje pristala u Zagrebačkom sporazumu od 19. lipnja 1942. u vjeri, da će talijanska vojska ove bande disciplinirati i da će četnici priznati vrhovništvo Nezavisne Države Hrvatske. koju je obavezu general Roatta osobno preuzeo.

Budući da ni jedan od uvjeta Zagrebačkog sporazuma nije od strane II. Armate izpunjen, zatražila je hrvatska vlada bezodvlačno razoružanje četnika, kao eksponenata Londona i otvorenih protivnika Nezavisne Države Hrvatske.

Generalu Roatti naglašeno je i to, da postojanje 30 bojna talijanskih četnika s 10.000 dobro naoružanih ljudi u obalnom pojasu, koliko priznaje da ih ima i sam general Roatta, znači opasnost i za same sile Osi, jer se četnici smatraju dielom poražene jugoslavenske vojske, koja čeka čas, da svoje oružje okrene protiv vojske sila Osi.

Hrvatska vlada naglašava, da se nada, da će biti usvojeno njezino gledište i da će sporazumno s njome biti poduzete mjere radi uzajamnog osiguranja javnog reda i sigurnosti u obalnom pojasu.

Na ovaj prosvjed hrvatske državne vlade došao je general Roatta u Zagreb dne 15. listopada 1942., pa mu je tom zgodom stanovište i mišljenje hrvatske vlade ponovo priobćeno.

General je Roatta tom zgodom pokušao odkloniti »kao netočne« zle namjere talijanske vojske prema hrvatskom pučanstvu u Hercegovini i u obalnom pojasu te pokušao prebaciti svu odgovornost za klanja na same

četnike, koji da to čine samo iz mržnje prema katoličkom i muslimanskom pučanstvu. Nije ga smetala primjedba, da tu mržnju talijanski častnici nisu suzbijali, nego povećavali.

Pritisnut konkretnim navodima iz istočne Hercegovine i Biokova uza zid, pristaje general Roatta odstraniti četničke vodje, koji nisu rodom iz Hrvatske, povući četnike u istočnoj Hercegovini istočno od crte Kalinovik—Ulog—Nevesinje—Stolac—Ravno, da bi se omogućio povratak hrvatskim izbjeglicama u svoje domove. Pristaje da četnici iz Kninske krajine ne će biti upotrebljavani u vojničke podhvate izvan područja nastanjenog pravoslavnim življem, daje svečanu obvezu, da ne će naoružati ni jednog četnika više, nego da će ih postepeno razoružati, i pristaje, da hrvatska vlada uputi u Hercegovinu 3.000 vojnika, koji će zaposjesti Nevesinje, Stolac i okolna mjesta radi osiguranja gore navedene crte. U svrhu naoružanja ovih hrvatskih vojnika dat će general Roatta odgovarajući broj pušaka, strojica i streljiva.

GENERAL ROATTA I NJEGOVA »ČASTNA RIEČ«

Već prilikom razgovora u Zagrebu 15. listopada 1942 izgleda, da je general Roatta osjetio, da je hrvatskoj vladi obećao više, nego je mogao izvršiti, jer nije vodio računa o svojim obvezama prema četnicima.

Zato on već istoga dana pokušava uvjeriti hrvatsku vladu, da »nije potrebno žuriti odašiljanjem hrvatskih postrojbi u Hercegovinu«, kako je izpunio svoje ostale obveze, zajamčene »častnom riečju«, vidjeti ćemo iz daljnjih događaja.

General Roatta ne samo da je spriječio dolazak hrvatske vojske u Nevesinje, Stolac i Ravno, ne samo da je i dalje naoružavao četnike u istočnoj Hercegovini, u Kninskoj krajini i u okolici Ogulina, nego je u prosincu 1942. ponovo doveo četnike iz istočne Hercegovine i Crne Gore u Mostar i u Knin, gdje su oni ugrozili ne samo javni red i sigurnost, nego i živote i imetak sviju tamo živućih Hrvata.

Koliko vrijedi častna rieč generala Roatte, pa i onda, kada se radi o velikom savezniku Njemačkom Reichu i o sudbini čovječanstva, pa konačno kad je u pitanju i čast vojničke zastave njegovog vlastitog naroda, vidjeli smo to i 9. rujna 1943., kada je general Roatta svojom »častnom riečju« zajamčio poslaniku Njemačkog Reicha u Rimu, da viest o kapitulaciji Italije ne odgovara istini. »nego da je to samo izmišljotina saveznika«.

Mi ćemo ovdje navesti slučajeve, u kojima je Roatta pogazio svoju rieč, danu hrvatskoj vladi 15. listopada 1942. godine.

Odmah poslije toga dogovora odputovali su na Sušak radi preuzimanja oružja državni tajnik dr. Vrančić i ustaški pukovnik Servatzi. Talijanski časnici, osobito pu-

kovnik Grignolo, zavlache na sve moguće načine predaju ovog oružja. Oni ne žele, da hrvatske postrojbe dodju u Hercegovinu. To ne žele zato, jer su Jevdjeviću dali obvezu, da hrvatske postrojbe ne će nikada preći lievu obalu Neretve.

General Roatta ipak nije mogao izbjeći svojoj obvezi o davanju oružja, pa je hrvatska vlada to oružje primila polovicom studenoga 1942.

Nakon toga su hrvatske postrojbe krenule iz Sarajeva u Mostar 19. listopada 1942., pod vodstvom pukovnika Jure Francetića i u pratnji državnog tajnika dra Vrančića. Zapovjednikom četa imenovan je pukovnik Šimić. Već na granici III. zone, u Bradini kod Konjica, bile su ove čete zaustavljene od talijanske posade, koja je pokušala spriječiti im daljnji prolaz. Nakon energičnog nastupa pukovnika Francetića taj je prolaz dopušten.

O daljnjem razvoju događaja savezno s dolazkom hrvatskih postrojba u Mostaru neka govori izvještaj dra Vrančića, koji u nastavku donosimo. Dr. Vrančić izvještuje o tome ovako:

»Postrojbe su stigle 19. IX. t. g. u Mostar, te su smještene u vojarne. Istoga smo dana govorili pukovnik Francetić i ja sa zapovjednikom talijanske divizije »Murga«, generalom Negri, radi smještaja postrojba u Nevesinju, ali smo iz razgovora s njime došli do zaključka, da taj smještaj ne će ići bez poteškoća. Sam general Negri preporučio nam je, da se stavimo u vezu sa zapovjednikom VI. armejskog korpusa u Dubrovniku, generalom Santovitom.«

»Na 20. XI. t. g. posjetili smo generala Santovito, koji je odklonio dati pristanak, da se naše postrojbe smjeste u Nevesinje i u Stolac, jer da on za to nema uputa. Upozorio sam ga, da mi nismo došli voditi s njime nikakve pregovore, nego da on mora izvršiti ugovor od 15. X. t. g. Zaprijetili smo mu, da ćemo, na čelu bojna pukovnik Francetić i ja, umarširati u Nevesinje i Stolac, bez obzira na posljedice.«

Zatim je Dr. Vrančić upravio generalu Roatti brzojav sljedećeg sadržaja:

»Čete određene za Nevesinje i Stolac, najavljene pravodobno preko talijanskog vojničkog iza-

Četnički vojvoda pop Momčilo Džuić govori na sprovodu krvoloka poručnika Veljka Ilića, krv-
nika sela Dugopolje. Počast je odala četa talijanske vojske.

slanstva u Zagrebu, djelomično stigle u Mostar, a djelomično, po nalogu VI. zbornog područja, zaustavljene u vlaku na pruzi Sarajevo—Mostar. Molim saobćite odmah VI. zbornom području sa- držaj ugovora od 15. listopada, označujući ugovoreni smještaj četa. Po nalogu Poglavnika došao sam zajamčiti, da će smještaj biti izvršen u najboljem redu i najboljoj stezi četa.«

General Santovito uputio je na to dru Vrančiću sljedeće pismo:

»Vaš brzojav upućen Ekselenciji Roatta, zapovjedniku Superslode (II. Armata), bit će večeras prosljeđen. Medjutim vas, kao vojnički zapovjednik svih četa talijanskih i hrvatskih, smještenih na području zapovjedništva VI. zbornog područja, upozoravam na teške posljedice, kojima bi išli u susret, ako se čete, koje su stigle, maknu iz Mostara protivno izričitim nalogima, datim od mene zapovjedniku divizije »Murge«, prije nego Ekselencija Zapovjednik »Superslode« odgovori na moju i na vašu brzojavku.«

»Radi vašeg ravnanja saobćujem vam, da se svih 3.000 domobrana nalazi već na području VI. zbornog područja; oni koji još nisu stigli u Mostar, zaustavljeni su u Jablanici.«

Na 22. studenog odputovao je ustaški pukovnik Francetić iz Dubrovnika u Mostar k postrojbama, a dr Vrančić je na poziv generala Roatte odletio zrakoplovom s generalom Santovito na Sušak

Nakon razprave između generala Roatte i Santovita, kojoj dr. Vrančić nije htio prisustvovati, jer nije imao što izmijeniti na dogovoru od 15. listopada, donio je general Roatta pod brojem 23041 od 23. XI. rješenje, koje je u izvorniku dostavljeno dru Vrančiću, a u priepisu zapovjedniku VI. zbornog područja, generalu Santovito, i u kojemu se odredjuje, »da će jedna od dvije bojna biti upućena u Stolac, Ravno i — ako bude potrebno — u druga mjesta ovog područja«; »da će druga bojna biti poslana u Nevesinje i — ako bude potrebno — u druga mjesta u okolini, čim to prilike dozvole«. U rješenju se dalje doslovce veli, »da se ovo izvrši, govorit ću osobno s Jevdjevićem«.

Četnici na pohodu protiv Bitelića. Među njima su talijanski vojnici označeni X.

I zaista, istim zrakoplovom, kojim se dr. Vrančić vratio u Dubrovnik, odletio je Jevdjević na sastanak s generalom Roattom na Sušak.

Jevdjević, koji je u međuvremenu bio odlikovan od razkralja Petra iz Londona Karadjordjevom zvijezdom, vraća se u Dubrovnik, a onda odlazi u istočnu Hercegovinu, o čemu hrvatska vlada dobiva iz Dubrovnika slijedeći izvještaj:

»Zapovjednik četnika Dobrosav Jevdjević našao se ponukanim da obidje sva četnička zapovjedništva od Nevesinja do Trebinja i da im dade nove upute. Nakon njegova povratka (iz Sušaka, op. pisca), četnici su počeli užurbano praviti bunke oko Nevesinja, Bileće i Lastve kod Trebinja, te su dali odmah mobilizirati, izjavljujući da će se oprijeti dolazku vojske u Nevesinje, Bileće i Trebinje. Isto su tako postavili zasjede kod Stolca i kod Ljubinja te kod Gabele u Hercegovini, e da tako spriječe prolaz vojske za gore spomenuta mjesta.«

I sada se događa ono najljepše. General Roatta povlači početkom prosinca 1942. talijanske posade iz Posušja, Imotskog i Zadvarja, dakle u području zapadno od Mostara, a pukovnik Šimić dobiva nalog, da sa svojim četama, odredjenim za Nevesinje, Stolac i Ravno, zaposjedne od talijanske vojske izpražnjena mjesta zapadno od Mostara.

Pukovnik Šimić morao je taj nalog izvršiti, jer je podhvatno-vojnički podređen generalu Roatti.

Eto, tako je general Roatta održao svoju »častnu« riječ, danu u Zagrebu 15. listopada 1942. hrvatskoj vladi.

Kako je general Roatta izpunio svoja ostala »častnom riječju« zajamčena obećanja, tako da u hrvatske krajeve ne će više dovoditi četnike, vidjeti ćemo iz događaja koji su slijedili, a koje ćemo ovdje prikazati.

GENERAL ROATTA MOBILIZIRA ČETNIKE

U mjesecu prosincu 1942 bio je naime sklopljen sporazum između mjerodavnih činbenika, da se povede vojnički podhvat većih razmjera protiv partizana, koji su u srpnju 1942. došli u zapadnu Bosnu iz Crne Gore, te koji su, kako je već poznato, kroz vojnički nezaštićenu III zonu prodrli sve do Bihaća.

U ovom podhvatima trebale su sudjelovati njemačke, hrvatske i talijanske postrojbe. Talijanske postrojbe uzele su na sebe zadaću spriječiti prodor partizana prema Lici i prema Hercegovini.

Savezno s time naređuje general Roatta mobilizaciju četnika u istočnoj Hercegovini, a na njegov zahtjev izvršava se takva mobilizacija i u Crnoj Gori. Ove četnike kani Roatta upotrebiti u Hrvatskoj protiv partizana.

Budući da je kod četnika nastalo radi toga nerazpoloženje, to njihov zapovjednik u Crnoj Gori Blaž Djukanović izdaje u prosincu 1942. jedan proglas Crnogorcima, u kome ih poziva, da se jave u četničke »odrede«.

Ovaj proglas završava riječima: »Sve nadležne starešine (t. j. i Draža Mihajlović, op. pisca), odobrile su ovaj naš pothvat«.

Ovaj proglas izliepljen je po cijeloj Crnoj Gori, a mjestni odbori izdaju savezno s time i svoje posebne proglase. Tako Milivoj N. Mitrović, zapovjednik četničkog odreda u Budvi, izdaje 14. XII. oglas, u kojem kaže:

»U vezi proglasa predsjednika glavnog nacionalnog odbora gospodina generala Blaža Gjukanovića, upućenog narodu Crne Gore za upisivanje u dobro-

voljne četničke odrede, koji će ići u pomoć braći Ličanima i Bosancima pod komandom hrabrog majora Lašića, glavna nacionalna komanda odredila je, da i ova opština dadne izvestan broj ljudi, koji će dobrovoljno stupiti u ove odrede.

Odredi će se zadržavati oko mesec i po dana i po tom vratiti svojim kućama.

Upisivanje će se vršiti u kancelariji nacionalnog odbora svakog dana, počev od 14. o. mj., i trajat će svega 5 dana.

Iste viesti stižu i iz Knina, gdje se po nalogu II. Armate ponovno dieli oružje četnicima. Tako je navlastito napučen veliki broj četnika u Pađanama i u okolici Drniša. U jednom izvještaju velike župe Knin od 15. prosinca 1942. javlja se, da je rad talijanske vojske u čitavom obalnom pojasu, a osobito u Kninskoj krajini, u potpunosti suprotnosti s utanačenjima Zagrebačkog sporazuma. Nema ni govora o tome, da bi četnici priznavali hrvatsko državno vrhovništvo, već oni i dalje polažu zakletvu razkralju Petru II., nose jugoslavenske kokarde i druge vanjske znakove bivše jugoslavenske vojske. Njihov je cilj: danas napadaj i borba protiv Hrvatske, a sutra — u pogodnom času — borba i napadaj protiv Osovine sa svrhom preuzimanja vlasti u ovim krajevima u ime jugoslavenske vlade u Londonu.

U izvještaju se dalje naglašava, da je jasno, da se talijanska vojska, a osobito divizija »Sassari«, ne drži Zagrebačkog sporazuma i utanačenja od 15. listopada 1942. Jasno je, da zapovjedništvo II. Armate jedno nama obećaje, a sasvim drugo podređenim talijanskim jedinicama naredjuje. Ovo posljednje zaključuje se i iz toga, što je general Berardi 13. prosinca rekao, da njegova divizija i on nisu dobili nikakve upute za obuzdavanje četnika, jer da bi on — kao vojnik — četnike razoružao, kad bi dobio takav nalog od zapovjedništva II. Armate.

Izvještaj dalje javlja, da se u posljednje vrijeme na području tamošnje velike župe pripremaju takvi dogadjaji, koji najozbiljnije ugrožavaju državne i narodne probitke. Ide se očito za tim, da se, makar i privremeno, odstrani hrvatsko državno vrhovništvo, da se promijene državne granice na našu štetu, a osim toga

*Talijanski vojnici x i četnici prije pohoda na
hrvatska sela.*

prijeti opasnost, da dodje do potpunog uništenja hrvatskog pučanstva u tim krajevima.

U izvještaju se dalje javlja, da su talijanske postrojbe koncem studenog 1942. bez ikakvog upozorenja, napustile Vrliku, gdje žive većinom Hrvati katolici. Pred odlazak iz Vrlike podielili su Talijani više sanduka bomba četnicima i predali im vlast u Vrlici. Četnici su poslije toga počeli pljačkom i proganjanjem hrvatskog pučanstva, a kada su nakon kratkog vremena u Vrliku ušli partizani, onda su se ovi četnici priključili sa svim oružjem partizanima. To se je dogodilo i u selima Markovac, kotar Knin, te Kanjani i Lunići, kotar Drniš.

Na 1. prosinca predaje zapovjednik talijanske posade pukovnik Zanotti, četnicima vlast u Gračacu na traženje četničkog vodje iz Knina popa Momčila Djuića. Četnički zapovjednici iz Gračaca Milan Uzelac i Stanišavljević-Cicvara nisu htjeli preuzeti vlast, pa su zatvoreni u kninsku tvrđavu.

Tko se god uobće protivi nalogima Djuića, toga Talijani uhite i odvođe u kninsku tvrđavu.

Talijani dovode nove bivše jugoslavenske častnike, rodом Crnogorce i Srbijance.

Prvih dana prosinca stižu prvi vlakovi četnika Crnogoraca i Hercegovaca preko Splita. Željeznički vagoni izpisani su raznim nadpisima protiv hrvatske države. Do 15. prosinca stiglo je u Knin 2.300 naoružanih četnika iz Hercegovine, a očekuje se daljnjih 6.000 iz Hercegovine i Crne Gore. Prema njihovim izjavama zadaća im je preuzeti vlast na području Like, Dalmacije i zapadne Bosne.

U izvještaju se dalje veli, da su Talijani priekali svaki rad Velike župe na smirivanju, jer su neprestano pomagali baš najnepomirljivije čestnike, u prvom redu popa Momčila Djuića, a kada to nije bilo dosta, doveli su desetine čestnika Srbijanaca, koji su također protivni smirivanju, a sada dovode nekoliko tisuća vojnika Draže Mihajlovića. Talijani organiziraju čestnike i na području Splita i dovode ih u Knin. To su u glavnom bivši jugosokolaši. Postoji velika opasnost, da nezštićeno hrvatsko pučanstvo moradne bježati u šumu, gdje će postati žrtvom partizana. To osobito vriedi i za okolicu Šibenika, gdje talijanske vojničke i gradjanske

Četnici u pratnji Talijana x na pohod protiv okolice Omiša.

oblasti nemilosrdno i s odredjenim ciljem uništavaju hrvatski živalj. Četnici su izvršili nove pokolje u selu Banovcu, u Vrlici, u Žitniću i u Kanjanima.

Četnici pjevaju otvoreno:

»Oj Hrvati, mi ćemo vas klati,
Kad se Pero iz Londona vrati.
Italija vojsku hrani,
a ta vojska Petra brani!«

ali uzprkos tome ne štete ni Mussolinia, pa pjevaju pred samim talijanskim vojnicima i častnicima:

»Mussolini ti si treći,
Tebe ćemo živa peći!«

Fašistički console (pukovnik) Angelo Sommavilla, jedan od riedkih talijanskih častnika, koji je od prvih dana osudjivao rad talijanske II. Armate, saobćuje 13. prosinca 1942. velikom županu Sinčiću, da on više ne može gledati, kako talijanska vojska naoružava neprijatelje Hrvatske i Italije, te da se stvaraju svi preduvjeti, da fašisti nakon rata provedu još jednu revoluciju u Italiji. (Iz izvješća Velike župe Bribir i Sidraga, broj 16-248-1942.²⁾)

Veliki župan Sinčić podnosi u 8 prosvjednih nota sva nova zlodjela četnika zapovjedniku divizije »Sassari«, generalu Berardi, i zapovjedniku odsjeka Dinara, generalu Giannuzzi, ali prosvjedi ostaju bez uspjeha.

²⁾ Dužnost nam je ovdje napomenuti, iako su to riedke iznimke, da je bilo još nekih talijanskih častnika, koji nisu odobravali politiku II. Armate prema Hrvatskoj.

Među ove spadaju pukovnik Soddu i general Pelligra, koji su bili zapovjednici talijanske posade u Gospiću 1941. odnosno 1942. I držanje generala Negri, zapovjednika divizije »Murge« u Mostaru, bilo je donekle drugčije nego držanje drugih častnika, premda je i on izvršavao sve naloge II. Armate. Kada je u veljači 1943. vršio privremeno dužnost zapovjednika VI. zbornog područja, nakon smrti generala Santovita, pristao je na prijedlog dra Vrančića, a bez odobrenja zapovjedništva II. Armate, na prielaz njemačkih i hrvatskih postrojba, za vrijeme velikog podhvata protiv partizana u proljeće 1943., preko granica II. zone; onda je izostalo njegovo imenovanje zapovjednikom VI. zbornog područja. Na to mjesto došao je general Piazzoni, a general Negri premješten je za kaznu u Albaniju.

Nakon toga upućuje Sinčić oštar prosvjed zapovjedništvu II. Armate i prijeti prekidom suradnje sa spomenutim generalima.

Ministar Lorković u svome pismu generalu Roatti od 24. XII. 1942. iznosi takodjer sva nova zlodjela četnika i traži od generala Roatte, da u izvršenju sporazuma od 15. listopada 1942. izvrši smjesta: odstranjenje svih časnika Srbijanaca i Crnogoraca iz redova četnika; da spriječi dolazak četnika iz Crne Gore; da spriječi izazivanje protiv Hrvatske i da konačno uvede kazne za umorstva i izazivanja.

General Roatta u svome pismu od 13. siječnja 1943. izvlači se i opet raznim smicalicama i obećaje, da će udovoljiti zahtjevima hrvatske vlade.

Hrvatska vlada ulaže 26. siječnja 1943. veliku prosvjednu notu talijanskoj vladi u Rimu, u kojoj iznosi razvoj događaja nakon sklapanja Zagrebačkog sporazuma od 19. lipnja 1942. te iztiče nelojalan rad generala Roatte.

Međutim se u području Knina nije ništa na bolje promijenilo. Što više, zapovjedništvo nad četnicima preuzima Crnogorac, bivši bojnik Jugoslavenske vojske Bačović, koji otvoreno nastupa kao opunomoćenik Draže Mihajlovića. Birčanin i Jevdjević nastavljaju punu suradnju s II. Armatom.

JEVDJEVIĆ LAŽE ČETNICIMA

Iz Knina se dalje javlja, da su pridošle nove grupe četnika, medju njima i veliki broj Crnogoraca. Četnički zapovjednici održavaju sastanke po selima. U svojim govorima naglašuju, da su tu došli kao borci kralja Petra i Draže Mihajlovića i da im je zadatak preuzeti vlast u Bosni, Hercegovini, Lici i Dalmaciji. To se ima izvršiti po nalogu Draže Mihajlovića. U veća mjesta i gradove ne će za sada dirati, jer da će oni sami od sebe pasti u času, kad bude preuzeta vlast po svim selima. U druge hrvatske zemlje ne će za sad dirati, ali će ti krajevi skoro pasti pod vlast kralja Petra i Draže Mihajlovića, jer predstoji slom Osovine, a oni će u tom času preuzeti vlast silom oružja i voljom saveznika.

Broj četnika u okolici Knina penje se polovicom siječnja na 2.000. Jevdjević drži 15. siječnja 1943. javni sastanak u Kninu, na kome medju ostalim kaže: »Svi moramo vjerno služiti Draži Mihajloviću, koji se ne bori za ničije interese, nego za interese kralja i otadžbine«.

Izgleda da su te rieči Jevdjevića bile jako potrebne, jer su konačno i četničke gomile počele uvidjati, da ih njihovi vodje vode na klaonicu za račun II. Armate. Zato Jevdjević mora u svome govoru u Kninu reći i ovo: »Ja sam odmah u početku vidio (t. j. 1941., opazka pisca), da mi moramo u našoj borbi imati što manje neprijatelja i da je potrebit netko, tko će nas pomagati« (t. j. II. Armata, opazka pisca).

U nastavku svoga govora Jevdjević se izražava posve jasno, pa veli: »Kad sam ja poveo i započeo saradnju s Talijanima, Draža Mihajlović nije prihvatao to moje delo. Medjutim razvoj događaja je meni dao

Izbjeglice iz jugoistočne Bosne,

pravo i Draža sada u potpunosti odobrava moju politiku».

Ova izjava Jevdjevića slaže se s proglasom generala Gjukanovića, izdanim povodom mobilizacije četnika u Crnoj Gori, dne 4. XII. 1942., a koji smo napried spomenuli.

Budući da se među četnicima pokazao nemir, što moraju sudjelovati u borbi protiv crnogorskih partizana u Hrvatskoj, Jevdjević se u svome istom govoru obara na komunizam, a da prikrije svoj služinski odnos prema talijanskoj vojsci, on u svome govoru doslovce veli: »Mi moramo saradživati sa svima, koji se bore protiv komunizma, s hrvatskim domobranima i čak s ustašama«. (Iz izvještaja Velike župe Knin 10/257—1943.).

Medjutim se nemir među četnicima povećava. Vjera u Jevdjevića, koji se vozi skupocjenim američkim samovozom, koji je kupio za novac. primljen od II. Armate, poljuljana je.

Kada zapovjedništvo XVIII. zbornog područja talijanske vojske u Splitu u drugoj polovici siječnja 1943. izdaje nalog zapovjedniku divizije »Sassari« generalu Berardi, a kasnije i zapovjedniku odsjeka Dinara, generalu Giannuzzi, da pomoću hercegovačkih četnika, pod vodstvom bojnika Bačovića, poduzme podhvat protiv partizana u Vrlici, koju su prije toga napustile talijanske postrojbe, kako smo to napried spomenuli, onda se četnici protive tome nalogu i ne će da izvrše podhvat.

Talijanski zapovjednik general Berardi obustavlja četnicima hranu kroz 3 dana. U Knin stiže i sam vojvoda Trifunović Birčanin, i pod prijetnjom naredjuje četnicima, da taj podhvat moraju poduzeti. Birčanin dolazi u ime zapovjednika zbornog područja generala Spiga.

Vrlo nezadovoljni izgladnjeli četnici odvedeni su talijanskim vojničkim vlakovima u Žitnić kod Drniša, odakle je počeo podhvat. Gdje god je došlo ovih 800 gladnih četnika, počelo je pljačkom u selima, pravoslavnim i katoličkim. Nahuškani od nekoliko domaćih pravoslavaca upalili su katolička sela Gradac i Otavice, te ubili nekoliko ljudi. Uništili su do temelja i pravoslavna sela Štikovo i Polača, a zatim su opljačkali i sva druga sela, kroz koja su prošli. Na 23. siječnja stigli su u Vrliku, iz koje su se partizani bili povukli, jer su znali

za taj podhvat. Stradala su sela, a ni jedan partizan nije poginuo. (Iz izvještaja Velike župe Knin, broj 10/263—1943. od 31. siječnja 1943.).

U istu svrhu doveli su Talijani oko 9.000 četnika u Mostar. I ovdje se pokazuje nezadovoljstvo među četnicima, jer moraju u podhvat protiv crnogorskih partizana. Zato Jevdjević stiže početkom veljače u Mostar i obećaje četnicima pripojenje hrvatskih krajeva Crnoj Gori, da ih umiri. Oko 9.000 naoružanih i razpojasanih četnika šeće se po Mostaru i dovodi javni red i sigurnost u pitanje. Jevdjević vodi pregovore s talijanskim zapovjednikom divizije »Murge« generalom Gherzi o preuzimanju vlasti u Mostaru. On izdaje cijeli niz letaka, koji vrve neistinama, ali koji su potrebni, da se bar nečim zadrži nezadovoljne četničke gomile.

U prvom letaku, izdanom početkom veljače 1943., on fingira tobožnju pobjedu četnika u Lici i veli sljedeće:

»ODLUKA JE PALA!

»Pošto smo izvojevali jednu sjajnu pobjedu u Lici i učinili za srpski narod ono, što se je očekivalo od nas, mi se vraćamo i ovde formiramo jednu vojsku od preko 20 hiljada ljudi, besprekorno organizovanih, jednodušnih i silno naoružanih. Nju će sačinjavati hrabri vojnici iz Sandžaka, Hercegovine i Bosne. Ta hrabra vojska, oprobana već u svim današnjim teškim bojevima, dovršit će definitivno čišćenje svih ustaških i partizanskih odreda.«

Zatim Jevdjević dolazi s novim izmišljotinama, pa u svom letaku nastavlja:

»Po najnovijim i sigurnim izveštajima, u čiju će se verodostojnost uveriti svak, četničke trupe zauzele su Rudo, Goražde i Čajniče sa svim kulama i gradovima.«

»Trupe iz Srbije prešle su Drinu i Lim i spojile se sa našim snagama.«

»Na frontu u Lici zauzeli smo gradove Gračac, Korenicu, Srb i druga mesta, pa se prema tome cela Lika nalazi u sastavu slobodnih srpskih zemalja.«

»U zapadnoj Bosni zauzeli smo sve do Bosanskog Grahova.«

Zatim Jevdjević u svome letaku govori, kako su oni

tobože potukli partizane u Lici i suzbili ustaše, te poziva dapače i same Hrvate pod zastavu »našeg ministra vojne i mornice Draže Mihajlovića«. Jevdjević se konačno u svome letaku prieti riečima:

»Ne odazvati se znači ogrešiti se o vojne zakone, što snosi teške posledice, koje vas mogu snaći najskorije«.

Poznato je iz našeg prikaza, kakva su »junačтва« pokazali četnici u Kninskoj krajini, na koje se junačтва Jevdjević poziva u svome letaku. Poznato je, da se nigdje nisu sukobili s partizanima, nego da ih je general Berardi gladju prisilio na podhvat protiv Vrlike, a taj se zapravo pretvorio u pljačku i palež katoličkih i pravoslavnih sela bez razlike i na ubijanje nedužnog pučanstva. Istina je, da su četnici preuzeli vlast u Rudom, Goraždi, Čajniču, Gračacu i okolici, ali ih je u tu vlast uvela vojska talijanske II. Armate.

Poslije toga izdaje Jevdjević drugi letak, u kome opet izmišlja tobožnja junačтва četnika, pa u njemu doslovce veli:

»STANOVNIŠTVU HERCEGOVINE!«

»Četnička divizija pod komandom majora Bačovića zauzela je Glamoč i nadire prema Livnu. Crnogorske trupe pod komandom Djurišića i pukovnika Stanišića forsiranim maršem idu u susret bosanskoj diviziji podpukovnika Jovanovića, da bi posve zatvorili обруč oko razbijenih zlikovaca komunističkih, koji bježe pred Bačovićem i Bjelajcem«.

»Provedena je opšta mobilizacija svih srpskih snaga i novih 6.000 boraca stoje spremni kao rezerva u našim bazama. Kroz 4 dana sastat će se junački pobjednici iz Like i zapadne Bosne sa svojom braćom u Hercegovini«.

Da bi umirio pučanstvo, uzbuđeno zbog pljačke, koju su četnici izvršili u okolici Mostara, on nastavlja:

»Ne nasedajte propagandi izdajnika srpskog naroda. Sačuvajte mir i hladnokrvnost. Ne treba nam nikakve pomoći od vas, niko vam neće da oduzima hranu, kao što to rade komunisti. Niko, bez obzira kojoj vjeri pripadao, neće biti dirnut, ako se nije ogrešio o naš narod.«

Seoba živilja iz Dalmatinskog Zagorja i Primorja, u druge hrvatske krajeve. Narod u Omisu
prije odlazka.

TALIJANI DOVODE ČETNIKE U MOSTAR

Medjutim je djelatnost protiv partizana u okolici Bihaća počela 19. siečnja 1943. Partizani su se povlačili u jugoiztočnom smjeru prema Grmeču, a zatim preko Petrovca prema Grahovu i Livnu u želji, da se probiju u Crnu Goru. Njima se je priključio i jedan veliki dio pravoslavnog pučanstva iz tih krajeva.

Kada su se partizani primakli Prozoru, traži talijansko vojničko zapovjedništvo od četničkih vodja, da četnike pošalju prema Jablanici, da sprieče prolaz partizana preko Neretve. U četničkim redovima osjeća se nemir i vodje se boje, da će im se vojska razići.

Zato Jevdjević mora izdati i treći letak, koji je opet pun izmišljotina, kako bi četnicima pokušao podići moral. On se boji, da se četnici ne pridruže partizanima, kako su se u svoje vrijeme i partizani priključivali četnicima, kada im je to odgovaralo. U tom letku, upućenom »Stanovništvu Hercegovine«, kaže on sljedeće:

»Komunističke rulje bežeći ispred pobedonosnih trupa iz Like i zapadne Bosne približuju se Hercegovini, sejući strah i užas i pokolj srpskog stanovništva. Crveni zlikovci u prvim redovima svojih jedinica vode odbegle robijaše, međunarodne agente svih udruženih neprijatelja srpskog naroda. Njihov kraj je blizu. Pored junačkih 30 bataljona Hercegovine i istočne Bosne, oko komunističkih bandita steže se obruč dweju divizija hrabrih Crnogoraca i Bosanaca«.

»Hercegovci! Svi oni, koji podlegnu komunističkoj propagandi, izdajnici su svoje otadžbine. Svi

oni, koji ne izvrše svoju dužnost, izdajnici su svoje otadžbine. Svi oni, koji stoje na strani posljednjeg obračuna, izdajnici su svoje otadžbine. Sve će ih ovih dana stići zaslužena kazna. Svi će oni umreti od zrna četničkih osvetnika. Njihova imanja biće uništena, njihove kuće popaljene, a njihove porodice izbrisane za uvijek iz srpske narodne zajednice.»

»Hercegovci! Svi oni, koji danas likuju očekujući spas za svoja nedela prema našem narodu od vojske zlikovaca, prevariće se grdno. Na povratku naše pobedonosne vojske izvuće ih se iz miših rupa i zaokrenuti im prljavom šijom. Bije se poslednji boj. Niti ćemo boreći se imati milosti prema neprijatelju, niti ćemo zaboraviti zasluge vernih sinova otadžbine.»

»Sa verom u Boga za kralja i otadžbinu!«

»Delegat vrhovne komande
vojvoda Dobrosav Jevdjević.

Moramo ovdje naglasiti, da se do toga časa, kada je Jevdjević, u prvoj polovici veljače izdao ovaj novi proglas u ovom podhvat u protiv partizana, nije sukobiio ni jedan četnik s partizanom, niti u Lici, niti u Bosni, niti u Hercegovini. Sam Jevdjević upozoruje svoje ljude, što će im se dogoditi, ako podlegnu komunističkoj promičbi.

Zapovjednik divizije »Murge« u Mostaru, general Gherzi, traži ponovo od Jevdjevića odašiljanje četnika prema Prozoru, jer su partizani ugrozili tamošnju jaku talijansku posadu, koja se nalazi u panici. Za uzvrat traži Jevdjević od generala Gherzia, da mu ovaj preda vlast u Mostaru. Četnici se slobodno kreću gradom, naoružani do zuba, pa prieti opasnost pokolja hrvatskog pučanstva. Jevdjević traži četničko pojačanje iz Crne Gore, da bi unio malo više duha u redove svojih četnika.

Savezno s time izdaje Jevdjević oko 15. veljače 1943. daljnji proglas sljedećeg sadržaja:

»Komunistički front probijen je na Ravnima. Bande zlikovaca beže u paničnom strahu prema Prozoru. Uhvaćeni su mnogobrojni zarobljenici i zaplenjeno oružje«.

»Večeras stiže u Mostar prva hiljada Crnogoraca, koji su pohitali da pomognu braći u borbi«.

»Pozivamo gradjanstvo, da ih srdačno dočeka«.

»Iz komande operativnih jedinica vojno-četničkih odreda«.

Tek se sada usudjuje Jevdjević poslati prve predstraže četnika do Drežnice i Bielog Polja. Četnici vrše zulum nad tamošnjim hrvatskim pučanstvom, koje napušta svoje domove.

Dok se sve ovo odigravalo, nalazi se s jednom njemačko-hrvatskom skupinom na Ivan Sedlu državni tajnik dr Vrančić. Kad su mu stigle vesti o teškom položaju u Mostaru, on moli da mu njemačko zapovjedništvo u Sarajevu stavi na raspolaganje jedno jato zrakoplova, koji će izvršiti demonstraciju nad Mostarom. Zahvaljujući uvidjavnosti njemačkih mjerodavnih zapovjednika u Sarajevu, kreće dr Vrančić 23. veljače u Mostar, te — odgovarajući na razne neistine iz Jevdjevićevih proglašenja, — daje preko mjestnog razglašenja u Mostaru sljedeću izjavu:

»HRVATI HERCEGOVCI!

Na 19. siječnja počele su operacije osovinskih oružanih snaga protiv oružanih partizanskih bandita u zapadnoj Bosni. U ovom čišćenju sudjeluju hrvatske, njemačke i talijanske divizije. Druge oružane snage nisu upotrebljene u ovoj akciji.

Partizani, sastavljeni od skoro samih stranaca, koji su došli u Hrvatsku prošle jeseni, obkoljeni su u prvom dielu ove akcije na području Grmeč planine, te hametice potučeni i uništeni. Prebrojeno je do sada preko 6.000 mrtvih i oko 4.000 zarobljenih bandita. Plien osovinskih oružanih snaga je znatan.

Započeo je ovih dana drugi dio ove velike akcije, usljed čega su partizani, koji su se nalazili na području južno od Grmeča, počeli panično bježati prema onim krajevima, iz kojih su došli.

To je povlačenje prouzrokovalo neprijateljski pritisak na neke dielove Hercegovine, ali se pred nji-

Od talijanske vojske uništena šuma (crnogorica) na putu Metković—Dubrovnik.

ma nalaze hrvatske i talijanske oružane snage, koje ih priče u njihovoj namjeri, nanoseći im osjetljive gubitke. Za leđima neprijatelja nalaze se hrvatsko-njemačke trupe, koje im ne daju zaspati ni odahnuti.

Talijansko zrakoplovstvo s juga, a njemačko i hrvatsko zrakoplovstvo sa sjevera, sastavljeno od strovalnika, od bombarderskih i izvidničkih skupina sudjeluje u ovim borbama već u sjevernom dijelu Hercegovine, nanoseći smrt i uništenje neprijatelju.

U potvrdu onoga, što sam vam rekao, uvjerit će se se još danas, kada se na vašem plavom nebu nad Mostarom pozdrave hrvatski i njemački zrakoplovci sa svojim talijanskim drugovima u znak najuže suradnje, a za najkraće vrijeme sastat će se hrvatsko-njemačke čete sa sjevera sa svojim hrvatsko-talijanskim drugovima s juga, baš ovdje u Mostaru.

Ove će njemačke, hrvatske i talijanske čete zajedničkim nastojanjem zvesti red i mir u ovom kraju, pa ako se netko usudi sadanji časoviti položaj izkoristiti u svoje mračne svrhe, pozivajući bilo koga na vršenje i najmanjeg nereda, osjetit će vrlo brzo zasluženu kaznu, kako podstrekač tako i počinitelj i najmanjeg incidenta.

Hercegovci, budite razboriti i spriječite svakog pojedinca, koji bi mogao izazvati bilo kakav nered. Posebno molim sve Mostarce, da sačuvaju hladnu krv i da svojim razboritim držanjem dadu primjer drugima.«

Točno u 14 h pojavilo se nad Mostarom 26 njemačkih i hrvatskih zrakoplova, koji su nakon govora dra Vrančića ostavili dubok dojam. Položaj je u Mostaru bio spašen, četnici su bili utučeni viešću o dolazku hrvatske i njemačke vojske.

Za vrijeme govora dra Vrančića predao je veliki župan Zlatar tekst govora talijanskom zapovjedniku generalu Gherziu, a nakon toga posjetio ga je osobno dr. Vrančić u pratnji stožernika župe Hum Mancea.

Iako je govor održao sa svim potrebnim obzirima prema talijanskoj vojsci, prigovorio je general Gherzi dru Vrančiću, što je govorio bez njegova znanja. Što je spomenuo dolazak njemačkih četa u Hercegovinu. Dr. Vrančić mu je odgovorio, da je počinio pogrešku. On nije obavijestio njega, kao zapovjedajućeg generala, o sadržaju govora, samo u slučaju, ako je i Jevdjević podnosio svoje proglase na predhodni uvid generala Gherziu, a to posebice vrijedi za proglas koji je Jevdjević ne-
tom izdao i koji glasi:

»Dok naše trupe ginu i vode borbu, a hrvatski vojnici leže u kasarnama, hrvatski ministar Vrančić, govori u Mostaru gluposti.«

»Utvrdjemo jednom za svagda, da je za Mostar jedini odgovorni faktor talijanski general, komandant mesta, i samo njegove izjave imaju važnosti.«

»Mi sa talijanskim carstvom imamo jasne sporazume i nema ni govora o nelojalnosti.«

»Vojnici će vršiti i dalje svoju dužnost, a građari biti mirni i spokojni.«

Što se tiče dolazka njemačkih četa u Mostar, odgovorio je dr. Vrančić, da je njemu poznato, da je zapovjednik VI zbornog područja II. Armate, general Negri, takvu pomoć službeno zatražio.

Kako se iz zadnjeg proglasa Jevdjevića od 23. veljače vidi, izazvao je govor dra Vrančića a osobito naglašena činjenica, da u dosadašnjim podhvatima protiv partizana nisu sudjelovale četničke jedinice, kao i najava dolazka hrvatskih i njemačkih postrojba, veliku zbrku među četnicima u Mostaru, pa Jevdjević mora umirivati svoje ljude, pozivajući se, kako smo vidjeli, na »jasne sporazume s talijanskim carstvom, koji se odnose na iztočnu Hercegovinu sve do Neretve, kao i na svojedobno utanačenje, da hrvatske i njemačke čete ne će nikada doći u Hercegovinu, pa zato u svome proglasu naglašava, da »nema ni govora o nelojalnosti«, t. j. da II. Armata ne će biti nelojalna i dopustiti dola-

zak hrvatskim i njemačkim postrojbama u Hercegovini. Isto tako naglasuje Jevdjević, da je ono, što kaže pomoćnik predsjednika hrvatske vlade u Mostaru, »glupost«, jer je »za Mostar jedini odgovorni faktor talijanski general, komandant mesta, i samo njegove izjave imaju važnost.«

Nakon ovoga događaja još nam je jasnije manevriranje generala Roatte, kada je svojedobno u prosincu 1942., spriječio dolazak hrvatskih postrojba pod zapovjedništvom pukovnika Šimića u Nevesinje, Stolac i Ravno. Sada nam je jasno, zašto je general Roatta povukao svoje čete s područja Imotskog i Zadvarje i naredio pukovniku Šimiću, da zaposjedne ta mjesta.

TALIJANI NA PROSLAVI VIDOVDANA

Poslije neposrednog odlazka Dra Vrančića iz Mostara, dne 23. veljače 1943., naredio je, na zahtjev Jevdjevića, general Gherzi, da se na mjestnom razglasu svakih 10 minuta objavi sliedeća viest: »Nije istina, da će njemačke postrojbe doći u Mostar«. Ovu objavu morao je vršiti namještenik mjestnog razglaša, koji si je pomogao na taj način, da je nakon svake objave dao igrati ploču: »Nek baba brunda, brunda...«

Kad je i na to general Gherzi bio upozoren od Jevdjevića, onda je namještenika razglaša zatvorio, a mjestnu razglasnu postaju dao demontirati.

Na 26. veljače podniela je talijanska vojnička misija u Zagrebu u ime generala Robottia, zapovjednika II. Armate, prosvjed protiv govora dra Vrančića, ali je dobila od prilike isti odgovor, kao i general Gherzi u Mostaru.

Medjutim su se partizani probili do talijanskih postava u Bradini i Prozoru, koje su, skoro bez otpora, kapitulirale, premda su se nalazile u jakim utvrdama. Prema izjavi vojničkih stručnjaka, slučaj Prozora je upravo klasičan primjer kukavičluka talijanskih častnika.

Nisu se bolje držali ni sami četnici, koji su koncem veljače upućeni prema Drežnici, odakle su se povukli i zaposjeli crtu Zimlje — Nevesinje, da spriječe prodor partizana u Crnu Goru.

Kad je došlo do sukoba kod Nevesinja, četničke su se postrojbe razbježale, pobacale su oružje i pobjegle prema Mostaru. Sam Jevdjević napao je tada svoje borce najgorim riečima u jednom letaku, predbacujući

im, da su bježali kao najveće kukavice, i da se u tom bjehu nisu zadržali 30 km., sve do Blagaja.

Njemačke postrojbe, progoneći partizane, stigle su do Širokog Briega kod Mostara, ali im vrhovno talijansko vojničko zapovjedništvo nije dopustilo prijeći na lijevu obalu Neretve, da bi i ovom zgodom udovoljilo svojoj obvezi prema četnicima. Njemačko zapovjedništvo provelo je tu namjeru prilikom nastavljenog progona partizana u području Durmitora, izgleda, bez pitanja talijanskog zapovjedništva.

Kako iz svega ovoga vidimo, ovisnost između zapovjedništva II. Armate i četničkih vodja Jevdjevića i Birčanina bila je obostrana. Zapovjedništvu II Armate bili su potrebni četnici za iztriebljenje hrvatskog pučanstva iz Dalmacije i Hercegovine, dok su četničke vodje uvjeravale svoje gomile, da to oni rade u probitku srbstva. Zato je II Armata stavila Jevdjeviću na raspolaganje ogromne svote novaca, što mi je osobno sam general Roatta u više navrata i priznao, a četnicima je povrh toga davano oružje, strjeljivo, hrana, a mjestimično odjeća i obuća.

U ovoj neprirodnoj suradnji, u kojoj je srbstvo trebalo izkorieniti i samo sebe, ratujući za račun II. Armate, dolazilo je između novih »saveznika«, četnika i talijanske vojske, i do vrlo komičnih zgoda.

Tako se četnički vodje nisu žicali u svojim govorima javno napasti i same Talijane, kako smo to već vidjeli i iz govora Mile Šantića, održanog u Trebinju u srpnju 1942. kako smo to napried naveli.

Jedna takva smiješna situacija zbila se i na Vidovdan, 28. lipnja 1943. na Kosovu kod Knina.

O tom događaju javlja Velika župa Knin izvještajem od 3. srpnja 1943., iz kojega ćemo iznieti neke pojedinosti.

Kako je poznato, na Vidovdan 1389. propalo je na Kosovu polju, kod današnje Mitrovice, srbsko carstvo u borbi protiv Turaka.

Srbi su taj poraz, koji ih je koštao 500 godina robovanja Turcima, na vrlo vješt način pretvorili u neku vrst »pobjede«, pa je tako nastao vidovdanski mitos, koji je najprije srbski narod bodrio na borbu protiv Turaka i za oslobodjenje Srbije, a onda se pretvorio u

Proslava Vidovdana na Kosovu u pohodu na Vrliku

izraz imperijalističkih težnja, u borbu za Veliku Srbiju, koja bi imala obuhvaćati sve krajeve, u kojima živi makar i jedan Srbin.

Poznato je, da su Velikosrbi izabrali Vidovdan 1914. i za umorstvo austrijskog prijestolonasljednika Franje Ferdinanda i njegove supruge Sofije u Sarajevu.

Tako je u lipnju 1943. četnički vojvoda Kninske krajevine pop Momčilo Djuić, izdao nalog, da se Vidovdan svečano proslavi, i da cjelokupno pravoslavno pučanstvo iz okolice Knina mora doći na ovu proslavu.

Na mjestu proslave bila je podignuta tribina, okićena srbskim zastavama, između kojih se nalazila slika razkralja Petra II. Na proslavi je palo više govora. Prvi je govorio pop Ljubomir Vrcelj o značenju Vidovdana. Zatim su slijedili drugi govornici, a na kraju je uzeo riječ sam pop Djuić, koji je među ostalim rekao i ovo:

» U ovim časovima (kada je englezka vojska napredovala u Africi, op. pisca), svi Srbi moraju biti oprezni. Mi ne vjerujemo ni Churchillu, ni Mussoliniju, ni Stalinu, nego samo svom kralju Petru. Talijani, naši saveznici, veoma lojalno su se pokazali prema Srbima. Svaki talijanski vojnik štiti Srbe. Mi s Talijanima moramo ostati najveći prijatelji, dok su oni s nama, a kad vidimo, da više ne možemo skupa s njima, mi ćemo ih njihovim vlastitim oružjem tući.«

Ovom govoru prisustvovalo je pod tribinom više talijanskih častnika, među njima i tumača, koji su razumjeli Djuićev govor.

Poslije Djuićeva govora došao je na tribinu zapovjednik dinarskog područja general Francesco Giangreco, te se smjestio izpod slike kralja Petra. Izpred njega i popa Djuića izvršen je mimohod četa, u kojemu su nastupili redom glasba talijanskih bersagliera, predvodjena jednim bivšim glasbarskim častnikom jugoslavenske vojske, zatim jedna bojna »Bersagliera« i konačno četnički »odredi«.

Poslije mimohoda posjetio je general Giangreco kuću kaludjera Kalika, a nakon toga otišao na ručak na otvorenom polju. Na ručku su održali zdravice pop Momčilo Djuić i general Giangreco.

Ovom događaju nije potreban komentar.

II. ARMATA I PARTIZANI

Napried smo, prikazujući djelovanje II. Armate talijanske vojske protiv Nezavisne Države Hrvatske i hrvatskog naroda, iznili i nekoliko slučajeva, iz kojih se moglo vidjeti, da II. Armata nije vodila ozbiljnu borbu ni protiv partizana, čijom je prisutnošću u II. zoni stalno obrazlagala svoje zadržavanje i podupiranje četnika, koje je tobože upotrebljavala u borbi protiv partizana.

Iz opisa talijanskih podhvata u Biokovu, u okolici Omiša, u okolici Sinja, u okolici Prozora i Vrlike, vidjeli smo, da ti podhvati, ne samo da nisu vodjeni protiv partizanskih banda, nego da su se ti podhvati pretvorili u uništavanje nezaštićenog i nedužnog hrvatskog življa, koji nije stigao umaći ovim podhvatima.

Ali ne samo da II. Armata nije imala namjeru uništiti partizane na svome posadnom području, nego je ona partizanski pokret i izravno pomagala, kako bi hrvatski živalj što više stradao, bilo od partizana, bilo od talijanske vojske i četnika.

Razpoložemo brojnim dokazima o tom radu II. Armate, pa ćemo u nastavku navesti nekoliko primjera, koji potvrđuju ovu činjenicu.

Velika župa Knin javlja u svome izvještaju od 17. listopada 1942., da su partizani u Lici i Dalmaciji oružani talijanskim oružjem i obučeni u talijanske odore. Strjeljivo je u ogromnoj većini talijanskog podrijetla. Istina je, da su partizani razoružali mnoge talijanske posade, ali je dokazano i to, da su Talijani u zamjenu za zarobljenike i za živežne namirnice davali partizanima i svoje oružje. Tako su u mjesecu studenom 1942. Talijani predali partizanima sve oružje svo-

je posade u Bolu na Braču, zato što su partizani pustili nekoliko talijanskih zarobljenika na slobodu. Isto tako poznato je cijeloj srednjoj Dalmaciji, da je talijanski lučki zapovjednik u Makarskoj, pomorski častnik Fienga, organizirao zamjenu oružja za ulje. Ova zamjena izvršavana je nekoliko puta u Podgori kod Makarske.

Iz Bugojna se javlja, da su partizani, koji su došli iz Crne Gore, naoružani talijanskim oružjem najnovijeg tipa. Oni raspolažu talijanskim puškama, teškim i lakim strojnicama te bacačima mina i navalnim bombama. Strjeljivo je izključivo talijanskog podrijetla. Partizani se u prometu s pučanstvom služe talijanskim lirama.

Iz Crikvenice se javlja 25. lipnja 1942., da je Rudolf Klarić organizirao dobavu hrane, oružja i strjeljiva partizanima. Talijanske vojničke oblasti priče hrvatskih oblastima, da uhitite Klarića, te ga uzimaju pod svoju zaštitu.

Iz Omiša se javlja, da je 25. kolovoza 1942. uhićeno u Omišu nekoliko partizana i njihovih pomagača, među kojima se nalaze i neki vojni bjegunci. Hrvatske oblasti kanile su uhićene uputiti preko Metkovića u Zagreb, ali su ih talijanske vojničke oblasti oduzele i pustile na slobodu.

Iz Makarske se javlja 29. kolovoza 1942., da partizani prevoze strjeljivo u Biokovo. Strjeljivo je izključivo talijanskog podrijetla, a kupljeno je u Splitu.

Iz Karlovca se javlja 15. studenog 1942., da su odmetnici, koji su napali Slunj, obučeni svi u talijanske odore, a tankovi, bacači mina i strjeljivo su izključivo talijanskog podrijetla.

Iz Stolca se javlja: »Kada je u svibnju 1942. bio napadaj partizana na Stolac, onda su na mjestu zvanom Krajsina na zidu bili izpisani razni komunistički nadpisi. Nadpise je napisao i potpisao partizan Vojko Djurić iz Poplata. Kasnije je Djurić uhićen i predan u talijanski logor, ali je istoga dana pušten s oružjem, samo je mjesto partizanskog znaka imao četnički.«

PARTIZANI POD OKRILJEM II. ARMATE

Iz Omiša se javlja, da je početkom lipnja 1942. uhićen u Postirama na otoku Braću Stipe Ostojić, duhovni vodja partizana u tom kraju. Uhićen je radi toga, jer je u svom stanu sakrivao dva ranjena partizana. Ostojić je bio upućen preko Metkovića u Zagreb, ali su ga talijanski karabinjeri u Metkoviću silom oteli hrvatskoj oružničkoj pratnji i pustili na slobodu. Nekoliko dana kasnije odmetnuo se Ostojić u šumu i preuzeo vodstvo partizanskih banda na otoku Braću.

Iz istog mjesta se javlja, da su hrvatske oblasti u srpnju 1942. upozorile talijanskog zapovjednika divizije »Bergamo«, generala Piazzonia, i zapovjednika talijanske posade u Omišu, pukovnika De Turrisa, da odvjetnički pripravnik Božo Mimica stoji na čelu jedne bande od 10 ljudi, koja u Omišu organizira i provodi sabotažu na brzoglasnim, brzojavnim i električnim vodovima u okolici Omiša. Popis tih ljudi dostavljen je pukovniku De Turrisu, nakon čega je uslijedilo uhićenje okrivljenih, ali ih De Turris sutradan po uhićenju pušta na slobodu. Dva dana kasnije odmetnuo se Mimica s cijelom svojom družinom u šumu i priključio se partizanima.

U travnju 1942. javlja se iz Supetra na otoku Braću da su dužnostnici Ustaške mladeži Jakelić, Kovačević i Dinka Perajicu pri povratku iz Supetra u Omiš bili u Postirama skinuti s broda od partizana, a onda mučeni i ubijeni.

Na brodu su se nalazili i jedan domobran i oružnički satnik Lav Grubić, te 2 talijanska vojnika. Partizani su razoružali domobrana i satnika Grubića, a dvojici talijanskih vojnika su rekli: »Drugovi, vi se ne bojte, vama se ne će ništa dogoditi!«

Zatim su partizani sišli s broda i prema njemu opalili nekoliko hitaca. U neposrednoj blizini ovoga broda nalazio se jedan vojnički talijanski brod, krcat talijanskom vojskom.

Uzprkos tome, što su od oružničkog satnika Grubića bili na talijanskom jeziku zamoljeni za pomoć, talijanski su se vojnici držali pasivno, a talijanski je zapovjednik naredio, da njihov brod krene dalje u Makarsku.

Iz Hvara se javlja, da je 1. travnja 1942. napadnuta u Jelsi od partizana prostorija Ustaške mladeži. Živežne su namirnice opljačkane, a pokućstvo polupano. Prostorije Ustaške mladeži nalazile su se u istoj zgradi, u kojoj je smješteno i talijansko mjestno zapovjedništvo.

Talijanska straža, koja se je nalazila pred zgradom i u zgradi, nije ovo zlodjelo htjela spriječiti.

Istim izvještajem se javlja, da su u ožujku 1942., partizani opljačkali poštanski ured usred biela dana. Talijansko mjestno zapovjedništvo smješteno je u neposrednoj blizini poštanskog ureda, ali napadaj nije spriječen.

Isti takav napadaj izvršen je u ožujku 1942. u Starom Gradu na otoku Hvaru na porezni ured i na općinu. Talijansko mjestno zapovjedništvo nalazi se i ovdje u neposrednoj blizini ovih dvaju ureda.

Iz Sinja se javlja, da je za vrijeme podhvata hrvatskih oružanih snaga protiv partizana na Vještici gori u proljeću 1942., kojom su zgodom partizani bili obkoljeni od hrvatskih i talijanskih snaga u jednoj kotlini, te su mogli biti uništeni. bez ikakvog razloga talijanski vojnički zapovjednik naglo prekinuo podhvat i izdao nalog za povlačenje talijanske vojske. Hrvatske snage nisu mogle same nastaviti podhvat, pa je on propao, a sami pripadnici fašističke milicije, koji su sudjelovali u ovom podhvat, prosvjedovali su protiv ovoga naloga, ali su ga morali izvršiti.

Isti slučaj ponovio se malo kasnije i kod Aržana, kada se je hrvatska milicija s hrvatskim oružništvom po nalogu talijanskog zapovjednika morala povući sa svojih postava, premda je bila već obkolila jednu veću skupinu partizana, koja je stajala pred uništenjem.

Četnici s Talijanima u pohodu na Vrliku.

Osim ovih ima i bezbroj drugih slučajeva, iz kojih jasno proizlazi, da II. Armata talijanske vojske nije bila stalo do uništenja komunističkih banda, nego da je njihov rad podupirala, gdje god to nije išlo na štetu same talijanske vojske.

Nastojanje II. Armate, da se partizanski pokret u Hrvatskoj ne likvidira, bit će još bolje osvijetljeno, ako promotrimo i sljedeći slučaj:

Hrvatske oblasti dobivale su vrlo često poruke, da bi se pojedine skupine partizana u obalnom pojasu predale hrvatskim vojničkim oblastima, ali uz uvjet, da ne budu izručene talijanskoj vojsci. Talijanske su vojničke oblasti do tada, gdje god su to mogle, oduzimale hrvatskim oblastima one partizane, koji su se predali, obrazlažući to time, da su to pobunjenici protiv talijanske vojske.

To je napose vrijedilo za one ljude iz Dalmacije, koji su pred strahovladom talijanske vojske i četnika pobjegli iz svojih sela u šumu, da spase gole živote, a onda i ne htijući upali u mrežu vještih partizanskih vodja.

Mnogi od ovih odbjega željeli su se osloboditi partizanskog terora, ali im povratak kući nije bio moguć, jer ih je tamo čekala teška sudbina, ako zapanu u ruke talijanske vojske, pred kojom su već jednom morali spašavati svoje živote, bježeći u šumu.

Hrvatska je vlada bezbroj puta pokušala, da II. Armata promieni svoje stanovište u tom pitanju, ali joj to nije uspjelo.

Konačno je u mjesecu ožujku 1943. hrvatska vlada dobila obavijest iz Sinja, da je jedna veća skupina partizana, sastavljena dielom od pripadnika anektirane Dalmacije, dielom od pripadnika Nezavisne Države Hrvatske, poručila, da je voljna predati se hrvatskim vojničkim oblastima uz uvjet, da ne bude predana talijanskoj vojsci.

Hrvatska je vlada uputila radi toga na pregovore s novim zapovjednikom II. Armate, generalom Robotićem, državnog tajnika dra Vrančića.

Pregovori su održani u Splitu polovicom ožujka 1943., a prisustvovao im je s hrvatske strane i upravni povjerenik kod II. Armate David Sinčić.

I razvaljeno selo Župa je dokaz talijanskog divljanja.

Nakon dugih pregovora uspjelo je dru Vrančiću, uz pomoć splitskog prefekta Zerbina, kojemu su partizani u okolici Splita bili dodijali, prinukati generala Robotta, da dadne svoj pristanak, da se spomenuti partizani mogu predati hrvatskim vojničkim oblastima, koje ih nisu dužne izručiti talijanskoj vojsci. Ovaj pristanak vrijedio je samo za partizane, koji potječu s hrvatskog državnog područja, jer general Robotti nije mogao dati isti pristanak i za one, koji potječu iz anektirane Dalmacije. General Robotti saobćio je, da za to mora imati privolu vrhovnog zapovjedništva talijanske vojske u Rimu.

General Robotti zamoljen je, da izhodi i taj pristanak, a na to su se dr Vrančić i Sinčić uputili u Sinj, gdje su sa zapovjednikom talijanske divizije »Bergamo«, generalom Becuzziem i dojavnim častnikom II. Armate pukovnikom Bignolom, trebali sačiniti točan ugovor o predaji partizana i dati upute hrvatskom mjestnom vojničkom zapovjedništvu.

I baš dok je taj ugovor bio pisan, nazvao je iz Splita general Spigo, zapovjednik XVIII. zbornog područja, pukovnika Bignolo i naredio, da se u ugovor o predaji partizana unese uvjet, da se ta predaja ima izvršiti u roku od 5 dana, iako o nekom roku prilikom razgovora u Splitu, nije bilo govora.

Dr Vrančić, ozlojedjen ovakvim postupkom, odklonio je podpis takvog ugovora s motivacijom, da o roku predaje nije bilo govora, i da se ciela II. Armata nije mogla u roku od godinu i pol riješiti partizana iz obalnog pojasa, pa nije ni on nikakav čarobnjak, da bi to mogao učiniti u roku od 5 dana. Nakon odlučnog nastupa dra Vrančića i povjerenika Sinčića pristala je talijanska strana, da se u ugovor ne stavi nikakav rok.

General Spigo, poznavajući politiku i namjere vrhovnog talijanskog vojničkog zapovjedništva u Rimu bolje, nego njegov predpostavljeni zapovjednik, general Robotti, koji je upravo pred kratko vrijeme bio preuzeo zapovjedništvo II. Armate i po prvi put djelovao na području Nezavisne Države Hrvatske, pa prema tome nije još mogao biti ni upućen u sve smicalice, koje je do tada II. Armata činila, pokušao je već u početku omesti predaju partizana hrvatskim vojnič-

Talijani su spalili i razorili selo Selce na otoku Braču.

kim oblastima, jer mu smirenje u Hrvatskoj, a napose u Dalmaciji, nije išlo u račun.

General Robotti zaista se obratio na vrhovno vojničko zapovjedništvo u Rim i tražio pristanak za predaju partizana, podrijetlom iz anektirane Dalmacije, hrvatskim oblastima, ali je vrhovno zapovjedništvo dalo niečan odgovor.

Hrvatskom poslaniku u Rimu dru Periću uspjelo je ipak izhoditi takav pristanak kod ministarstva vanjskih poslova koncem ožujka 1943., jer se to ministarstvo smatralo nadležnim donieti mjerodavno rješenje.

Savezno s tim sačinjen je početkom travnja 1943. sporazumno između upravnog povjerenika Sinčića i zapovjedništva II. Armate tekst letaka, kojim će se partizani na području Dalmacije upoznati sa sadržajem sporazuma i pozvati na predaju hrvatskim oblastima.

Letaci su tiskani i bačeni u dotično područje, ali da stvar ne bude ipak podpuno u redu, jer to ne bi odgovaralo ni željama ni predaji II. Armate, bačeni su talijanskim zrakoplovima u okolici Sinja posebni letaci, u kojima se partizanima stavlja rok za predaju od svega nekoliko dana.

Medjutim su se na području II. zone partizani počeli predavati hrvatskim vojničkim oblastima, koje su ih trebale odpremiti izvan područja II. zone, u gornju Hrvatsku. Neke od ovih partizana, koji nisu vršili zlodjela, pustile su hrvatske oblasti na slobodu, da bi se i drugi partizani vratili svojim kućama i nastavili mirnim životom.

II. Armata je ovaj postupak smjesta izkoristila, da proglasi sporazum, postignut u Rimu nevažećim, pa je general Robotti 2. svibnja 1943. svojom okružnicom broj 5600-AC stavio zaista izvan snage spomenuti sporazum i o tom obavijestio svoja zborna područja, kao i hrvatsku vladu preko obćeg upravnog povjerenika na Sušaku.

Hrvatska je vlada raztumačila i opravdala postupak svojih oblasti: te je, da bi sporazum ponovo stupio na snagu, izdala najstrožiji nalog, da se u buduće svi partizani, koji se predaju, moraju uputiti u gornju Hrvatsku.

Ruševine na otoku Braču.

Uzprkos tome nije general Robotti nikada stavio izvan snage svoju okružnicu broj 5600, jer mu je već bila jasna uloga njegove Armate u Hrvatskoj.

Prilikom svoga boravka u Makarskoj, 19. srpnja 1943., kada je vojska II. Armate uz pomoć 200 u talijanske odore obučenih četnika ponovo bjesnila po Biokovu i na otoku Braču, te palila zadnje kuće po preostalim hrvatskim selima, i kada je dr Vrančić kao vladin izaslanik pokušao ublažiti nevolju pogodjenog pučanstva, zamolio je generala Robottia, da povuče svoju okružnicu broj 5600 s time, da će hrvatska vlada smjesti ponovo izdati najstrožiji nalog, da se svi predani partizani upućuju u gornju Hrvatsku.

Sporazumno s njime uputio mu je dr. Vrančić i jednu pismenu predstavku o tom predmetu, ali generala Robottia ništa ne smeta, da svojim listom od 2. rujna 1943. broj 4233 saobći dru Vrančiću putem talijanskog vojničkog izaslanstva u Zagrebu, da u tom predmetu nije dao nikakva obećanja i da njegova okružnica 5600 prema tome ostaje na snazi.

Generala Robottia nije smetalo ni to, da je to obećanje zaista dao u prisutnosti velikog župana župe Cetina Luetića i generala Piazzonia

ŽALOSTAN ALI ZASLUŽAN SVRŠETAK II. ARMATE

Uobće je uobičajeni postupak kod II. Armate bio, da se dato obećanje opovrgne, da se krivo izvrši, ili uobće ne izvrši. Taj je duh vladao cijelom II. Armatom, od njezinog zapovjednika pa do zadnjeg vojnika. Nije čudo, da nakon dvije i pol godine ovakve igre u Hrvatskoj ciela II. Armata nije vojnički predstavljala ništa, jer je sve u njoj bilo demoralizirano. Visoki časnici nisu zaista mogli poslužiti liepim primjerom svojim vojnicima, pa nije nikakvo čudo, da se ta Armata 9. rujna 1943. prosula kao šaka prašine kod prvog ozbiljnog udarca vjetra.

Dok se u službenim slučajevima prema Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i prema Njemačkoj nastupalo pred časticima i vojnicima najbiranijim riečima bogatog jezika o prijateljstvu, savezničtvu i suradnji, dotle se u svim drugim zgodama širio protuhrvatski, protunjemački i protuosovinski duh, koji je onda mogao konačno u prvim danima rujna 1943. biti i otvoreno izpoviedan.

Tako je na primjer zapovjednik VI. talijanskog zbornog područja u Dubrovniku general Sandro Piazzoni pod podpisom S. P. objavio u talijanskom vojničkom listu »Sentinella«, br. 214. od 6.—7. rujna 1943. jedan članak, u kome otvoreno i na bezstidan način napada svoga dojučerašnjeg saveznika Njemačku.

U članku pod naslovom »Liberta« analizira general Piazzoni pojmove kršćanske i društvoivne slobode. On navodi, da nije sloboda, ako se robuje drugim narodima, niti ako se u svojoj kući mora podleći prevlasti stranaca, a zatim doslovce nastavlja:

„Nije sloboda, ako si zgrabljen od delinkvenata, koji ti naredjuju, kao kakav razbojnik: — Propadni, ili umri!

„Danas se želi, s onu stranu Alpa, naturiti nama Talijanima, dakle kršćanima, punim zdravog smisla za društvenu slobodu, samo takva sloboda, da propadnemo pred tuđjom silom, te se preko mnogih usta i pomoću mnogih pera poziva nas i od degeneriranih i prodanih Talijana, da poslušamo ovaj glupi i okrutni poziv«.

„Ne, Talijani čiste krvi i čiste pasmipe, ne, borci na svim frontama, na kopnu, na moru i na nebu!»

„Mi hoćemo svoju slobodu. Mi hoćemo slobodu pravu i čistu. I za to se borimo danas, i borit ćemo se sutra protiv svakoga«.

Kada su se par dana kasnije pojavile njemačke čete na vratima Dubrovnika, general Sandro Piazzoni predao je skupa s 32 tisuće svojih vojnika oružje njemačkim i hrvatskim vojnicima. Pisac gornjeg članka, »borac za slobodu«, nije ni ovoga puta održao svoju riječ.

I ostali generali II. Armate završili su žalostno svoju vojničku karijeru, onako, kako su to i zaslužili.

General Amico ubijen je od podređenih mu fašista. On je bio prvi, koji je 25. srpnja 1943. izbacio iz svoga zapovjedništva, hotela »Excelsior« u Dubrovniku, sliku Mussolinia na ulicu. On je bio onaj, koji je smjestio razoružao fašističku stražu, koja je do tada vršila trajnu službu na ulazu njegovog zapovjedništva, i zabranio ulazak fašističkim milicionerima u zgradu svoga zapovjedništva. Sudbina je neizbježiva. Kugla iz puške uvriještenog fašiste dokončala je život izdajničkom generalu.

General Gherzi doživio je, da ga je u vili »Argentina« u Dubrovniku, razoružao jedan ustaša.

Generala Cigagliu i generala Becuzzia, koji su se pridružili partizanima u Splitu i predali im cjelokupno oružje, razoružale su njemačke SS-postrojbe.

Kruna je svima ipak general Robotti, zapovjednik II. Armate. On poziva hrvatskog obćeg upravnog povjerenika za obalni pojas Davida Sinčića dne 9. rujna u svoje zapovjedništvo na Sušaku i saobćuje mu, da se

Spaljeno i porušeno hrvatsko selo po talijanskoj vojsci i četnicima.

Italija nalazi u ratu s Hrvatskom te da je radi toga on, general Robotti, izdao nalog svim zbornim zapovjednicima da predaju oružje partizanima, ili da se pridruže njima, jer će partizani zaposjesti cijelo područje, na kojem je do sada bila II Armata talijanske vojske.

Savezno s time proglašuje Sinčića uhićenim i naredjuje mu, da se sa svojom obitelji mora uputiti u Rim, u talijansko zarobljeništvo. Istodobno pozivlje general Robotti, preko dojavnog ureda svoje Armate, vodju partizana iz Gorskog Kotara ing Babića, da preuzme vlast na Sušaku. Ing Babić dolazi najprije s 15 partizana, iza kojih sliede daljnje 200, pa oni razoružavaju mjestnu talijansku posadu na Sušaku.

Kada je počelo i razoružavanje častnika, onda general Robotti 10. rujna bježi sa svojim stožerom na brodu »Iliria« u Lošinj Mali. Njemu se pridružuju i ostali častnici II. Armate, bježeći na manjim brodovima koje su zatekli u riečkoj luci. Napola svučeni i razoružani talijanski vojnici lutaju Sušakom kao bez glave, dok partizanske rulje pljačkaju grad i provode prisilno novačetnje mužkaraca od 15—60 godina.

General Robotti stigao je sa svojom pratnjom u Lošinj Mali 11. rujna. On vodi sa sobom zarobljenike Davida Sinčića, i njegovu obitelj, suprugu s dvoje djece, više činovnika obćeg upravnog povjereništva, kao i generala Rumlera, zapovjednika hrvatskih postrojba u obalnom pojasu, skupa s njegovim stožerom.

U Lošinju se stječe još oko 30 brodova krcatih talijanskim častnicima. Na 12. rujna puče u Lošinju glas, da dolaze njemačke čete. Ta viest djeluje kao grom iz vedra neba.

Talijanske častnike zahvaća nevidjena panika. Brodovi, koji su u luci usidreni pod punom parom, pokušavaju bježati iz luke, a da nisu imali vremena ni konope odvezati. Konopi pucaju i u luci nastaje obći metež, kakav se ni u filmovima ne vidja. Svaki brod hoće prvi iz luke, pa dolazi do nekoliko sudara izmedju brodova. Sve se vrti, kao da more pod brodovima vrije. Častnici i vojnici, koji su bili na kopnu, skaču u more, da bi se dokopali brodova, koji bježe. Drugi, koji bi željeli ostati na otoku, skaču s brodova u more i poku-

Skromne seljačke kućice postale su žrtvom četničko-talijanskog divljanja.

stavaju domaći se obale. Neki na obali pokušavaju se domaći čamaca i stići na brodove. Obća pomutnja dostiže vrhunac.

Povjerenik Sinčić sa svojom obitelji i činovnicima, kao i general Rumler, uzreavaju se na jedan brzi brodić obalne plovitbe, kojim zapovjeda hrvatski zapovjednik, pa se izvan luke odvajaju od skupine bježećih brodova i uzimlju pravac prema sjeveru, prema Hrvatskoj. — Ostali brodovi s talijanskim častnicima bježe u pravcu Ancone.

Ali, nedaleko Lošinja, pojavljuje se jedna njemačka podmornica. Zapovjednik podmornice odlučno naređuje cijeloj skupini brodova: »Pravac Mletci!« Obezglavljena skupina sluša nalog njemačkog morskog vuka. Tužna povorka brodova kreće prema Mletcima, vozeći sa sobom kukavičke častnike neslavne II. Armate.

Pred samim Mletcima pokušava jedan brod bjeći u Anconu. Podmornica drži pred sobom glavnu skupinu i tjera je, kao čoban stoku, dok se na nebu pojavljuje jedan »Dornier«, kojim upravlja hrvatska posada iz Zagreba. Ona opazi bjeći ovog broda, pa ga uzimlje na cilj. Dobro spuštена bomba pogadja brod u sredinu. Brod za čas tone i vuče sa sobom u dno oko 60 častnika upravnog i opskrbnog stožera II. Armate talijanske vojske.

Glavna skupina stiže zatim u Mletke, gdje njemački vojnici već drže stražu, te razoružavaju generala Robbilla i njegovu pratnju.

U toj pratnji nalazi se i general Squero, zapovjednik V. zbornog područja, koji je dne 9. rujna tiskanim proglasom objavio u Crkvenici, da je vlast u Hrvatskom Primorju predana partizanima, te istodobno izdao nalog divizijama »Lombardia«, smještenoj u Karlovcu i okolici, »Murge«, smještenoj u Senju i »Macerata«, smještenoj u Delnicama, da svoje oružje preda partizanima.

»Lombardia« je međjutim razoružana od domobrana i ustaša generala Tomaševića i ustaških dopukovnika Rogoza i Oreškovića.

»Macerata« se pridružuje partizanima, a »Murga« predaje svoje oružje partizanima u Senju. Njih je u Senj doveo zapovjednik divizije, general Quarra Sito, te im predao oružje i vlast. Isti general pozvao je tom

zgodom sve činovništvo Senja i saobćio mu, da se je Osovina slomila, da Englezi dolaze, da će vlast preuzeti partizani i da će poslije toga doći kralj Petar II. i uzpostaviti Jugoslaviju. Generala Quarra ne smeta zbrka misli, koje je iznio, pa on poziva činovništvo, da prizna partizansku vlast i da nastavi radom.

Stožernika župe Vinodol i Podgorje, Žubrinica. Jaje uhititi u namjeri, da ga izruči partizanima. I već je Žubrinčić u zatvoru talijanske vojske, ali mu čudom uspeva bieg.

Kada je sve to obavio, general Quarra napušta svoje čete i bježi na Rieku, a odavle u Lošinj, dok njegovi bivši vojnici na pola goli, svučeni i razoružani od partizana, idu cestom Senj—Sušak, na povratku u domovinu, koja im je dala ovakove zapovjednike. Tužna povorka jedne slomljene vojske vuče se kao sjena prema zapadu, ostavljajući za sobom žalostne tragove dvogodišnjeg divljanja.

NESLAVNI POSLJEDNJI ČASOVI II. ARMATE

Dok se ovako povlači razoružana vojska divizije »Murge« ustaški dopukovnik Delko Bogdanić vrši nena-
dani napadaj na partizane u Otočcu te zarobljuje, a što
odvući ne može, uništava oružje, koje je po nalogu ge-
nerala Quarra predano partizanima.

I general Quarra nalazi se na brodu u društvu ge-
nerala Robottia.

Njihov drug, zapovjednik XVIII. zbornog područja,
general Umberto Spigo nije u ovom društvu, jer su
ga njemački mornari već dopratili iz Zadra u Trst i
predali u zarobljeništvo. I on je pokušao izvršiti nalog
generala Robottia te pozvao partizane na suradnju pod
parolom »Oružana borba i sabotaža«.

Po njegovom nalogu tiskan je i onaj poznati letak,
koji je njemačka vojska zapliienila u Zadru, a glasio je:

»Partizani Dalmacije!«

»Italija je potpisala primirje s Vladama Sje-
dinjenih država, Englezke i Rusije.

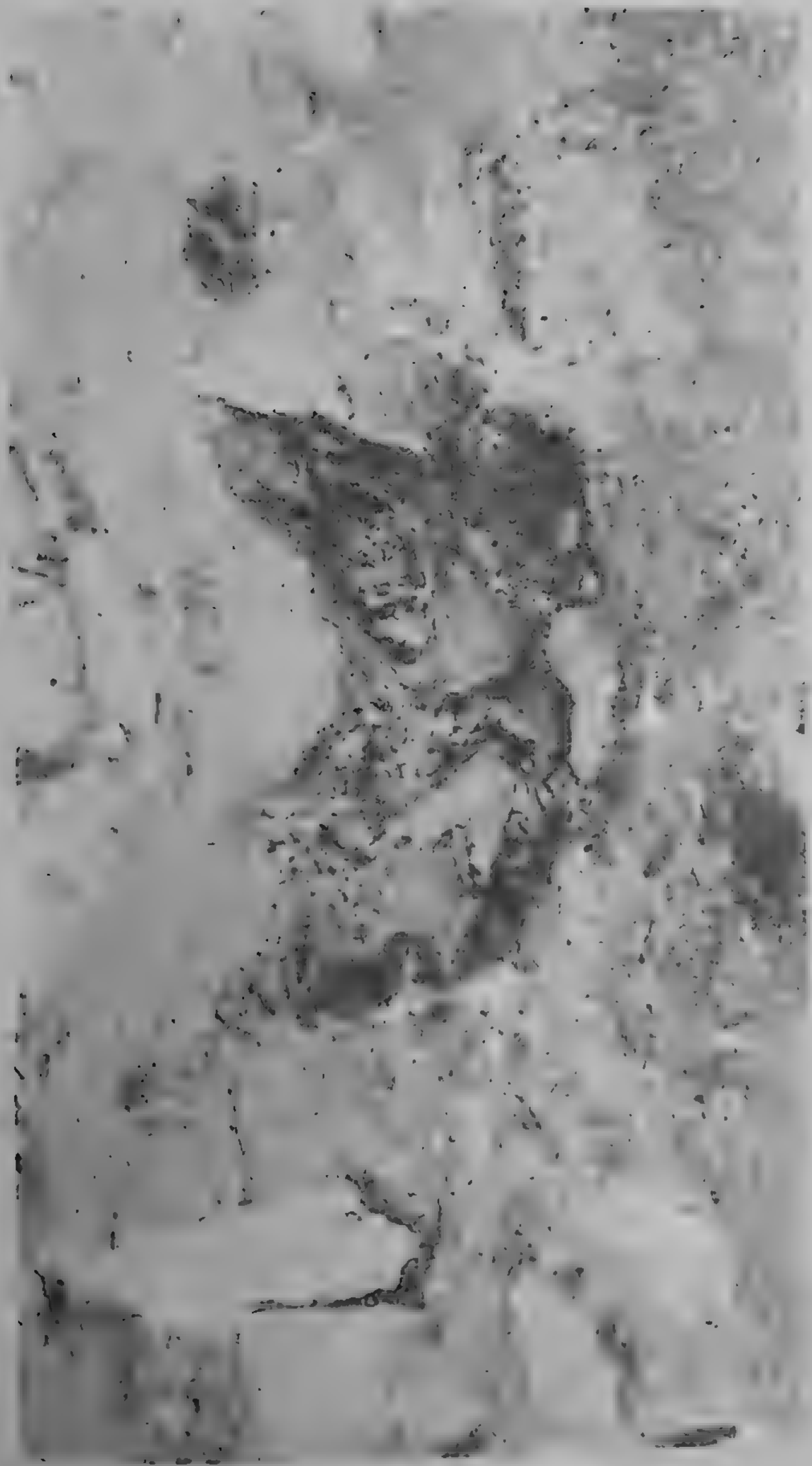
Talijanska se vojska sada bori protiv Njemačke!

PARTIZANI!

Stavite se s talijanskom vojskom protiv zajed-
ničkog neprijatelja sa svima sredstvima:

ORUŽANA BORBA I SABOTAŽA!«

General Spigo je onaj, koji je generalima Cigaglia i
Becuzziu izdao nalog, da predaju partizanima vlast u
Splitu. On je onaj, koji pokušava u zadnji čas dovesti
partizane u Šibenik, da bi ovome hrvatskome gradu dao
partizansko obilježje.

Liešina živog spaljenog hrvatskog seljaka u selu Lovreč, u Biokovu, prilikom pohoda talijanske vojske u srpnju 1943.

General Scipione, koji je naoružao na stotine pobunjenika u okolici Ogulina, i pukovnik Biddau, čije su čete pljačkale crkve po Žumberku i uvodile konje u njih, razoružani su od domobrana i ustaša u Karlovcu.

A generali Ambrosio i Roatta? Neka o njima govori urednik talijanskog lista »Il Regime Fascista«, koji ih u broju 181 od 1. listopada 1943 opisuje ovako:

»General Ambrosio domogao se najvišeg vojničkog položaja zahvaljujući masonske družini. On je instrument, pomoću kojega je likvidirana talijanska vojska i mornarica. Bio je tihi ali sigurni agent izdaje i sabotaze. On priče Niemcima odašiljanje zračnih snaga u Italiju, a gdje Niemci dodju, odaje njihove postave Englezima. Od svibnja 1943 vrši otvorenu promičbu za kapitulaciju, pripremajući izdaju na Siciliji i kapitulaciju od 3. rujna«

Generalu Roattu nazivlje taj list afaristom bez skrupula, dotiranim riedkom amoralnošću, intrigantom krivcem poraza na Guadalajari u Španjolskoj, avanturistom, pripravnim dati sve za karijeru, razsipnikom, vojničkim intrigantom, defetističkim zapovjednikom vojske na Siciliji, agentom Badoglia i izdajnikom.

*

Tako neslavno završi svoj život II. Armata talijanske vojske, koja je svakako mislila drugčije otići iz hrvatskih zemalja.

U ovom ratu II. Armate protiv hrvatskog naroda dao je hrvatski narod bezbrojne žrtve u krvi i imetku. Hrvatski je narod dao taj skupocjeni doprinos u borbi za svoju državu, ali i za Europu, jer u ove dvie i pol godine, kroz koje mu je iz svih žila tekla krv, nije svojim saveznicima pravio poteškoća, imajući u vidu velike ratne ciljeve Njemačkog Reicha, koji se bori za spas Europe i čovječanstva.

Hrvatski narod pridonio je te žrtve stisnutih zubi s dubokom vjerom, da će pravda jednoga dana pobijediti.

Duboke su rane na tielu izpaćenog hrvatskog naroda, koje mu je zadala II. Armata talijanske vojske.

Tko bude čitao ovaj prikaz, a nije upućen u sva zbivanja na području, na kojem je žarila i palila II.

Armata, mislit će možda, da je nemoguće, da je jedna vojska, koja se je često puta znala pozivati na uljudbu, mogla počinuti ili dopustiti ovakva zlodjela.

Jest, zapovjedništvo II. Armate organiziralo je, dopustilo je i omogućilo ubijanje hrvatskog pučanstva, pljačkanje siromašnih hrvatskih domova, oskvrnjivanje crkava i džamija.

Kada se svrši ovaj rat, imat će svatko prilike posjetiti Foču, Goražde, Čajniče, Gacko, Bileću, kotar Stolic, Ravno, poluotok Pelješac, otoke Korčulu, Hvar i Brač, cijelu Biokovsku krajinu, okolicu Omiša, kotar Sinj, posebno Vrliku, Kijevo i Bitelić, otoke sjeverne Dalmacije, cijelo Hrvatsko Primorje, napose kotareve Sušak i Čabar, te Kastavštinu, zatim Prozor, Livno i Duvno i druga brojna mjesta, da se uvjeri, kako je duboka ljuta rana na tielu hrvatskog naroda, koju mu je zadala II Armata.

Tek onda razumjet će i bježanje hrvatskih seljaka u šumu iz krajeva, u kojima je vladala II. Armata, i gdje su mirni seljaci njenom zaslugom postali partizansko roblje.

Isto tako moći će se tek onda razumjeti tegobe, kroz koje je morala proći mlada država Hrvatska, na koju je već u svibnju 1941. II. Armata digla svoje oružje s točno izradjenom osnovom, da tu državu uništi.

*

Pravda je pobiedila. II. Armate nema više na području Nezavisne Države Hrvatske. Nje uobće više nema. Hrvatski narod u obalnom pojasu odahnut će konačno od teške more, koja ga je skoro dvie i po godine pritiskala, te će, zahvaljujući svojoj elementarnoj snazi, zaliečiti duboke rane i prihvatiti se posla, da popravi svoje popaljene domove i da ponovo počne ljudskim životom.

Vjerujemo, da će se i pravoslavno pučanstvo tih krajeva osviestiti i nekolicinu plaćenika II. Armate izključiti iz svojih redova, jer su oni za volju novca i osobnih ambicija zavadili na nož pravoslavno pučanstvo sa svojim suseljanima, katolicima i muslimanima.

Kada su otpali glavni huškači, treba učiniti sve, da zavлада red i sigurnost, mir među seljacima na području, na kojem je prestala svojim razornim radom II. Armata.

I Poglavnik se u svome proglasu od 9. rujna 1943 osvrnuo na rad II. Armate, kada je rekao:

»Kroz dvie i po godine hrvatski je narod s najdubljom boli u duši trpio to nasilje, a napose Hrvati tih krajeva pretrpjeli su na slobodi, na životima i na imovini najveće patnje«

II. Armata talijanske vojske, kako vidimo i iz našeg prikaza, bila je jedan od izvršujućih činbenika one Badoglioove vojničke klike, za koju nikakvi ugovori i nikakve obveze nisu svete, pa je već i sam njezin rad bio dostatan, da Poglavniku Nezavisne Države Hrvatske dadne pravo, da u svojoj državno-pravnoj izjavi od 10. rujna 1943. rekne :

»Ni jedne obveze iz ovih (Rimskih) ugovora nije talijanska vlada sa svoje strane izvršila, napose ne u pitanju granica, jamstva za političku nezavisnost i teritorijalnu cjelovitost. «

»Naprotiv, svi oni probitci Nezavisne Države Hrvatske, koji su gornjim ugovorima imali biti zaštićeni, bili su od strane Kraljevine Italije trajno povrjedjivani.«

Našem pokoljenju neka patnje hrvatskog naroda u obalnom pojasu budu primjerom, kako se doprinose žrtve za svoju državnu samostalnost, a budućim pokoljenjima neka te žrtve dadnu snage za vječno održanje Nezavisne Države Hrvatske!

Neka je slava svim hrvatskim žrtvama, palim u ovoj nejednakoj borbi!

SADRŽAJ

Predgovor	1
Uvod	11
Pokolj cijevi II. Armate	13
Progoni Hrvata	17
Rebuna u kninskoj krajini	27
Promičba za reokupaciju	28
Penovno zaposjajnače II. zone	32
General Ambrosio	33
Obveze II. Armate	35
Pokolj Hrvata u Foči	41
Sporazum Jevdjević i dr.	44
Zagrebački sporazum	45
II. Armata priprema odpor partizana	47
Jačanje četničkih organizacija	51
Talijansko-četnička zlodjela	51
Talijani dovođe četnike	56
Talijanski generali	57
General Roatta	103
Gen. Roatta mobilizira četnike	110
Jevdjević laže četnicima	113
Talijani dovođe četnike u Mostar	123
Talijani na proslavi Vidovdana	127
II. Armata i partizani	129
Partizani pod okriljem II. Armate	132
Svršetak II. Armate	140
Posljednji časovi II. Armate	